

**XVI. YÜZYIL OSMANLI EKONOMİSİNDE
ORTAYA ÇIKAN MALİ BUNALIMIN; TIMAR,
ÇİFTLİK VE ZANAATLAR ÜZERİNE ETKİSİ**

**2024
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT**

Emre YEGİN

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç ÖNALAN**

**XVI. YÜZYIL OSMANLI EKONOMİSİNDE ORTAYA ÇIKAN MALİ
BUNALIMIN; TIMAR, ÇİFTLİK VE ZANAATLAR ÜZERİNE ETKİSİ**

Emre YEGİN

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç ÖNALAN**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Temmuz 2024**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ	6
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR.....	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM.....	15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	16
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	16
1. XVI. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE ORTAYA ÇIKAN MALİ BUNALIMIN NEDENLERİ ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	18
1.1. Askeri Nedenler	24
1.2. Fiyat Devriminin Etkileri	29
2. XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAKİ GELİŞMELERİN TIMAR DÜZENİ ÜZERİNDE ETKİLERİ.....	35
2.1. Yeni Vergileme Usulü	42
2.2. Toprak Sisteminde Yeni Düzen ‘İltizam Usulü’	44
3. XVI. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ EKONOMİK YAPISINDA ‘ÇİFTLİK’ KAVRAMI VE ORTAYA ÇIKIŞI	52
3.1. Mali Baskılar Sonucu Oluşan Çiftlikler.....	54
3.2. Fiyat Artışlarının Olumsuz Etkileri.....	55

4. XVI. YÜZYILIN SONLARINDA YAŞANAN GELİŞMELERİN OSMANLI ZANAATLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	59
4.1. Lonca Maliyetleri Üzerine Etkisi	62
4.2. Hammadde Temininde Yaşanan Sıkıntılar	65
4.3. Kaçakçılık Faaliyetlerinin Başlaması.....	67
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ.....	84

TEZ ONAY SAYFASI

Emre YEGİN tarafından hazırlanan “XVI. YÜZYIL OSMANLI EKONOMİSİNDE ORTAYA ÇIKAN MALİ BUNALIMIN; TIMAR, ÇİFTLİK VE ZANAATLAR ÜZERİNE ETKİSİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç ÖNALAN

.....

Tez Danışmanı, İktisat Anabilim dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 23/07/2024

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç Önalın (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL (ÇOMÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Rauf KARATAŞ (KBÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Emre YEGİN

İmza :

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, kendi ekonomik yapısını Türk-İslam kültüründen alarak şekillendirmiştir. İslam Hukuku, Osmanlı ekonomik sisteminin temelini oluşturmuş ve bu çerçevede para, maliye, fiyat politikaları gibi ekonomik kararların uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı mali sistemi içerisinde örf, âdet ve gelenekler de ekonomik politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında etkili olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun, kendilerine özgü bir iktisadi dünya görüşüne sahiptirler. Bu bakış açısıyla, Osmanlı ekonomik sistemi; adalet, iaşe, talep-arz dengesi, gelenekçilik gibi temel ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkeler, birbirleriyle dengeli bir şekilde etkileşim içinde olup Osmanlı iktisadi politikalarının temelini oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılın sonlarına kadar ülke sınırları içerisinde istihdamı artırmak, üretimi ve refahı yükseltmek, fiyat istikrarını sağlamak, kamu ihtiyaçlarını karşılamak ve sömürüyü önlemek gibi hedefler doğrultusunda hareket etmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için geleneksel para ve maliye politikaları çeşitli araçlar olarak kullanılmıştır. Fakat yüzyılın sonlarına doğru bütün dünya üzerinde yaşanan iktisadi birçok faaliyetten etkilenen Osmanlı mali sistemi, çeşitli problemlerle karşılaşmış ve gerileme sürecine girmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışmanın başarılı bir şekilde tamamlanması hususunda yardımlarını esirgemeyen her türlü ilgi ve alakayı gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç ÖNALAN'a en derin teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışma sürem boyunca her zaman yanımda olan, moral ve manevi destek sağlayan aileme ve Ahmet AKYASAN hocama teşekkür ederim.

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı XVI. yüzyılın sonlarına kadar oldukça güçlü bir sisteme dayanmaktaydı. Yapılan savaşlar sonucunda fethedilen topraklar üzerinde kurulan tımar sistemi hem Osmanlı ekonomik yapısını hem de Osmanlı ordusunu olumlu çerçevede şekillendiriyordu. Bu sistem sayesinde merkezi hükümet çok büyük masraflar yapmadan savaş zamanlarında bir orduya sahip oluyor, tarımsal alanda üretimi sürekli kılıyor ve merkezi hazineye ulaşması gereken vergileri rahatlıkla toplayabiliyordu.

XVI. yüzyılın sonlarında Avrupa'da başlayan gümüş bolluğu zamanla bütün dünyaya yayıldığı gibi Osmanlı Hükümetini de etkisi altına almıştı. Bu dönemde Avrupa da olduğu gibi Osmanlı Ülkesi içerisinde de fiyat artışları yaşanmış, yaşanan artışlar neticesinde hükümet akçenin tağşiş edilmesi kararını vermişti. Fakat bu durum beklenen etkiyi yaratmamış enflasyonu iyice tetiklemişti. Yaşanan bu Fiyat Devrimiyle beraber yine Avrupa'da savaş teknolojileri değişmeye başlamıştı. Değişen savaş teknolojileri karşısında ise Osmanlı Devleti'nin savaş gücü olan tımarlı sipahilerin önemi giderek azalıyordu. Sipahilerin öneminin azalması tımar sistemini de olumsuz etkilemişti.

Tımar sisteminde yaşanan olumsuzluklar merkez hazinesini ciddi bunalımlara sürüklüyordu. Artık kırsal bölgelerden toplanan vergiler hazineye ulaşmıyordu. Hükümet bu durumun önüne geçebilmek için tımar sistemi yerine iltizam usulüne geçmişti. Bu usulde mültezimler tarafından toplanan vergiler direkt olarak hazineye bağlanması amaçlanmıştı. Mültezimler devlete ödemeyi garanti ettikleri vergi gelirlerini topladıktan sonra kendi kârlarını maksimize etmek için köylü halka çeşitli baskılar uygulamaya başlamıştır. Mültezimlere yüksek faizlerle borçlanan köylü halkın üzerinde bir de hükümetin vergi gelirlerini arttırmak için uyguladığı yeni vergi yükleri bulunuyordu. Savaş ve olağanüstü dönemlerde toplanan bu vergiler artık Osmanlı hükümeti tarafından alışkanlık haline gelerek artan oranlarla senelik olarak toplanmaya başlamıştı. Bu baskılara daha fazla dayanamayan köylü ise çareyi toprağını terk etmekte bulmuştur.

Tez çalışmamız içerisinde Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda yaşadığı ekonomik sorunlar dört ana başlık altında incelenmeye çalışılmıştır. Birinci bölüm de XVI. yüzyıl Osmanlı mali bunalımı sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde mali bunalımın tımar sistemi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Üçüncü bölümde çiftlik kavramı ve bu kavramın Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkış sebepleri incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı zanaatları üzerinde ki etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İktisat Tarihi; Mali Bunalım; Tımar Sistemi; Çiftlik

ABSTRACT

The economic structure of the Ottoman Empire relied on a robust system until the late 16th century. The timar system established on conquered lands through wars shaped both the Ottoman economic structure and its military positively. This system enabled the central government to maintain an army during wartime without incurring significant expenses, ensure continuous agricultural production, and efficiently collect taxes for the central treasury.

In the later 16th century, the abundance of silver in Europe spread globally, affecting the Ottoman government as well. Similar to Europe, price increases occurred within the Ottoman realm, prompting the government to debase the currency. However, this measure failed to yield the intended effects and exacerbated inflation. Concurrently, changes in warfare technologies in Europe also began affecting the Ottoman Empire, diminishing the significance of the timariot cavalry, the backbone of Ottoman military strength. This decline in importance adversely affected the timar system.

The shortcomings in the timar system plunged the central treasury into severe crises, as taxes collected from rural areas failed to reach the treasury. To address this, the government transitioned from the timar system to the iltizam system, where tax revenues collected by tax farmers (mültezims) were directly linked to the treasury. Mültezims, however, began exploiting the rural populace to maximize their profits, further burdening them with high-interest loans and additional taxes imposed by the government to increase revenue during times of war and crises. Faced with mounting pressures, many peasants abandoned their lands.

This thesis examines the economic challenges faced by the Ottoman Empire in the 16th century under four main sections. The first section explores the causes of the Ottoman financial crisis. The second section analyzes the impact of the financial crisis on the timar system. The third section investigates the concept of tax farming and its emergence in the Ottoman Empire. Finally, the fourth section examines the effects of these developments on Ottoman crafts and industries.

Keywords: History of Ottoman Economy Financial Depression; Tımar System; Farm

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Ortaya Çıkan Mali Bunalımın; Tımar, Çiftlik ve Zanaatlar Üzerine Etkisi
Tezin Yazarı	Emre YEGİN
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç ÖNALAN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	23/07/2024
Tezin Alanı	İktisat Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	84
Anahtar Kelimeler	Osmanlı İktisat Tarihi; Mali Bunalım; Tımar Sistemi; Çiftlik

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Effect of the Financial Depression in the XVIth Century Ottoman Economy on Timar, Farms and Crafts
Author of the Thesis	Emre YEGİN
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Dr. Gökhan Oruç ÖNALAN
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	23/07/2024
Field of the Thesis	İktisat Anabilim Dalı
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	84
Keywords	History of Ottoman Economy Financial Depression; Timar System; Farm

KISALTMALAR

BDAGM : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M¼d¼rl¼ę¼

OADB : Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

ARAŞTIRMANIN KONUSU

1299 yılında Osman Bey tarafından kurulan Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından itibaren asıl amaçları İslam dinini yaymak ve yüceltmek, bu ülkü ışığında gayrimüslim olan bütün yabancı devletler ile savaşarak dünya üzerinde cihanşümül bir hâkimiyet kurmak ana hedefler içerisinde olmuştur. Gaza ve cihat anlayışına dayanan bu gelenek ile kuruluş yıllarında dahi Osmanlı beyliği hızla büyüme ve gelişme süreci içerisine girmiştir (Pamuk, 2003: 21-22).

Osmanlı devletinin kuruluş dönemi, bu dönemden sonra yaşanan hızlı yükseliş ve sonrasında yaşanan gerileme dönemleri incelenirken bu dönemler de Avrupa'da meydana gelen iktisadi olayları incelemekte yerinde olacaktır. XI. yüzyılın sonlarında Bizans imparatorluğunun giderek zayıflaması, üretim sisteminde yaşadığı aksaklıklar sonucunda imparatorluk sadece ürettiğini tüketir hale gelmiştir. XIV. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa iktisadi sistemi yaşanan doğal şartlara bağlı olarak karşılaştığı kıtlıklar ile mücadele eder duruma gelmiştir. Osmanlı devletinin de kuruluş yılları Avrupa'nın yaşadığı bu çalkantılı döneme denk gelmiştir. Anadolu bölgesinde İlhanlıların uyguladığı baskılar sonucunda Bizans imparatorluğu sınırında kurulan diğer beylikler yavaş yavaş kendi bağımsızlıklarını ilan ediyorlardı. Bu beylikler arasında sürekli gelişme halinde olan Osmanlı beyliği hem Bizans ile girdiği mücadeleler hem de Anadolu siyasi birliğini sağlamak için diğer Türk beylikleri ile girdiği mücadeleler neticesinde bölgede hâkim güç konumuna kısa sürede ulaşmıştı. XV. yüzyıla gelindiğinde ise İstanbul'u fetheden Osmanlı devleti artık bir süper güç konumuna gelmiş oluyordu (Önalın, 2023: 131-132).

XV. yüzyıl boyunca ve XVI. yüzyılın ortalarına kadar dünya egemenliğinde süper güç olan Osmanlı imparatorluğu XVI. yüzyılın sonlarında artık eski gücünü kaybeder duruma gelmiştir. Bu dönem de yine Avrupa'da yaşanan gelişmeler karşısında gerekli tedbirleri almakta geç kalan Osmanlı devleti bir süre sonra kendisini içinden çıkılmaz bir yığın ekonomik sorunlarla yüzleşirken bulmuştur.

Bu dönem de Osmanlı devleti oldukça geniş sınırlara ulaşmış durumdaydı. Bu yüzyılın ilk başlarında geniş topraklar üzerinde ekilecek arazilerin fazla olmasının sebebi nüfus sayısının azlığından kaynaklanıyordu. Yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra artan nüfus yoğunluğu artık ekilebilecek arazileri de kullanıma açık hale getirmişti. İlerleyen dönemlerde ise artan nüfus yoğunluğuna bağlı olarak ve fetihlerin son bulması

sonucunda üretilen ürünler yetersiz kalmaya başlamıştı. Diğer Avrupa devletlerinde de durum neredeyse aynıydı. Hızla artan nüfus yoğunluğu karşısın da tarımsal üretim yetersiz kalıyordu. Üretimin yetersiz kalmasına bağlı olarak ise fiyatlar oldukça artmıştı. Yabancı tüccarlar Osmanlı pazarlarına gelerek gıda ürünlerini daha yüksek fiyatlarla kendi ülkelerine çekmeye başlamışlardı (Pamuk, 2003: 132-133)

Osmanlı devletinin yaşadığı içsel ve dışsal faktörlere bağlı olarak bozulan iktisadi yapısını anlayabilmek için araştırmanın konusu XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Ortaya Çıkan Mali Bunalımın; Tımar, Çiftlik ve Zanaatlar Üzerine Etkisi olarak belirlenmiş ve değerlendirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

XVI. yüzyılda bütün devletlerde olduğu gibi Osmanlı devletinde de ekonominin esas yapı taşı tarımsal üretim olmuştur. Nüfusun büyük bir bölümü kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. Kırsal bölgelerde yaşayan halk ise genellikle geçimini mülkiyeti devlete ait olan topraklar üzerinde üretim yapmaktaydı. Ürettiği ürünler sayesinde hem geçimini sağlıyor hem de devlete vergi ödeyerek devletin vergi geliri elde etmesini sağlıyordu.

Osmanlı devletin de kırsal bölgelerde üretilen üründen elde edilen geliri merkeze ulaştırmakla görevli sipahiler bulunuyordu. Sipahiler hem toprağın işletimini sağlıyor hem de orduya asker yetiştiriyordu. Topraktan elde edilen ürünler yine sipahiler aracılığı ile şehir pazarlarına ulaştırılıyordu. Bu sayede İstanbul gibi büyükşehirlerin gıda temini de sağlanmış oluyordu. Şehirler de yaşayan halk ise esnafılık ile ilgilenmekteydi. Kırsal bölge de yaşayan halk ile şehirlerde esnafılık yapan halk arasında güçlü bir ekonomik sistem oluşturulmuştu. Kurulan bu ticari iş birliği sayesinde Osmanlı devleti diğer çağdaş devletleri arasında oldukça güçlü bir yapıya sahipti.

XVI. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise artık hiçbir şey bu büyük imparatorluk için aynı olmayacaktı. Bu döneme kadar geçen süreç içerisinde dünyaya hükmeder konumda olan Osmanlı devleti hangi koşullar neticesinde gerileme dönemine girmişti? İslam toplumlarından ve diğer Türk devletlerinden örnek alınarak uygulanan toprak sisteminde yaşanan büyük değişimlerin sebepleri nelerdi? Bu değişimler sonucunda Osmanlı toprak sisteminde ne gibi toplumsal farklılıklar meydana gelmişti?

Avrupa’da yaşanan ekonomik çalkantılar Osmanlı hükümetinde ne gibi etkilere sebebiyet vermişti?

Yukarı da bahsedilen Osmanlı ekonomisini geçirmiş olduğu dönüşümü nedenleri ve sebepleri ile aydınlatılabilmek amacıyla XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Ortaya Çıkan Mali Bunalımın; Tımar, Çiftlik ve Zanaatlar Üzerine Etkisi araştırılıp Osmanlı Devleti’nin yaşadığı ekonomik durgunluk dönemleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Osmanlı devletinin ekonomik yapısı İslami kurallara dayanmaktaydı. Bu kurallara bağlı olarak toprak üzerinde ki mülkiyet hakkı da devlete aitti. Devlete bağlı olan halk ise toprağın işletilmesi hakkına sahip olmaktadır. Köylü halkın işlediği topraktan devlet vergi gelirleri elde etmektedir.

Osmanlı devletinde oluşan bu reaya çiftlikleri tarımsal üretim sınıfını oluşturmaktadır. Devlet ise kendisine bağlı sipahiler ile bu sınıflardan hem vergi gelirlerini toplamakta hem de sipahiler aracılığı ile ordusuna asker temini sağlamaktadır. Osmanlı devletinin bağlı olduğu İslami kurallar çerçevesinde halk toprak üzerinde güçlü mülkiyetler kuramadığı gibi aksi durumlarda ise topraksız üretimden uzakta kalmıyordu. Böylece Osmanlı devletinin siyasi gücü devam etmekteydi (Pamuk, 2003: 111)

XVI. yüzyılda Avrupa devletlerinde yaşanan sistemsel değişiklikler artık bütün dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır. Amerika kıtasının keşfedilmesi, coğrafi keşiflerin gerçekleşmesi sonucunda yeni ticaret yollarının açılması gibi büyük olaylar Osmanlı ekonomik sisteminde de büyük çalkantılara yer vermeye başlamıştır (Berkes, 2023: 109)

Avrupa’nın kapitalleşme süreci toprak üzerinde feodal beylerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Toprak üzerinde güçlenen derebeyleri zamanla güçlerini daha da arttırarak feodal yapıları oluşturmuştur. Bu sistem ise Osmanlı devletinde zamanla miri arazi düzenini olumsuz etkilemiş ve toprak üzerinde ayanlık sistemini meydana getirmiştir.

Her ülke de olduğu gibi halk sömürülerine dayanan servet elde etme eğilimleri ülkeler için tekrar üretimde kullanılacak değerler anlamı taşımamaktadır. Sömürü yolu ile elde edilen bu servetler yüksek kesimlerin güç gösterileri halini almaya başlar. Bu durum da ise ekonomik sorunların meydana gelmesi kaçınılmazdır (Berkes, 2023: 111). XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Ortaya Çıkan Mali Bunalımın; Tımar, Çiftlik ve Zanaatlar Üzerine Etkisi konulu bu çalışmada yaşanan mali bunalımın nedenleri ve diğer ekonomik yapılar üzerinde ki etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Osmanlı iktisadi tarihi araştırılırken bu araştırmanın başlangıcını 1075 yılında kurulan Anadolu Selçuklu Devletine kadar götürmek mümkün olabilmektedir (Önalın, 2023: 101) Böylece Osmanlı iktisadi tarihi araştırılırken karşımıza dört ana kritik dönem ortaya çıkabilmektedir. Bu dönemlerden ilki kuruluş yıllarından başlayıp XV. yüzyılın sonlarına kadar devam eden dönemdir. İkinci dönem ise XV. yüzyılın sonlarında başlayıp XVI. yüzyılın sonuna kadar devam eden klasik Osmanlı iktisat tarihi denilen dönemdir. Bu dönemden sonra XIX. yüzyılın başlarına kadar olan dönem ise üçüncü dönemdir. Son dönem ise Birinci Dünya Savaşına kadar devam eden yüzyıllık süreci içermektedir (Pamuk, 2003: 20-21).

XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Ortaya Çıkan Mali Bunalımın; Tımar, Çiftlik ve Zanaatlar Üzerine Etkisi konulu çalışma hazırlanırken Osmanlı iktisadi tarihi üzerine bahsedilen dönemleri içeren birçok kaynak ile karşılaşılmıştır. Bunun sonucunda ise Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyıldan başlanarak mali bunalım dönemlerini içeren kaynaklarla sınırlandırılmaya gidilmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

XV. yüzyılda başlayan Osmanlı klasik dönemin Osmanlı devletinin en parlak dönemini içermektedir. Bu dönem de mülkiyeti devlete ait olan topraklardan elde edilen ürünler ve bu ürünlerden toplanan vergi gelirleri, kentlerde loncalar tarafından sağlanan ticaretten elde edilen gelirler ile hazinenin mali gücü oldukça yükseğe çıkmıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra bütün dünya üzerinde meydana gelen fiyat artışları neticesinde Osmanlı pazarlarında da fiyatlar oldukça artmıştır. Bu gelişmelerle beraber yaşanan savaş teknolojileri gelişmeleri ve dış ticaretin uğradığı değişiklikler Osmanlı iktisadi yapısı üzerinde ciddi problemlere sebebiyet vermiştir. Bu dönem de kırsal bölgelerde giderek güçlenen toprak sahipleri hazinenin elde ettiği gelire ortak olmaya başlamıştır. Avrupa devletleri tarafından yapılan coğrafi keşifler sonucunda ise Osmanlının elinde bulundurduğu ticaret yolları hâkimiyeti ve buradan elde ettiği ticari gelirleri de kaybetmeye başlamıştır.

Yaşanan bu kırılmalara bağlı olarak Osmanlı iktisat tarihinin bu dönemine parantez açmak oldukça önemlidir. Üç kıta üzerinde hüküm süren bu büyük imparatorluğun yaşadığı mali bunalımların nedenlerini ve bu dönemlerde uyguladığı çözüm yollarını anlayabilmek ve yorumlayabilmek için ilgili literatür araştırmaları yapılmıştır. Yapılan literatür taramaları sonucunda XVI. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Ortaya Çıkan Mali Bunalımın; Tımar, Çiftlik ve Zanaatlar Üzerine Etkisi elde edilen bulguların yorumlanması ve çözümlemesi ile sonuçlandırılmıştır.

1. XVI. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE ORTAYA ÇIKAN MALİ BUNALIMIN NEDENLERİ ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı ekonomisi XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinde kendini oldukça etkili bir şekilde gösteren 1585 tağşişi yani günümüz deyimi ile ekonomik devalüasyonu Osmanlı Hükümetine artık ekonomik bunalımların ve dalgalanmaların yaklaştığını göstermekteydi. Osmanlı Devleti tarihi boyunca bu kadar büyük ve etkili bir tağşiş ve ekonomik bunalım ile karşılaşmamıştır. Yaşanan bu mali krizin arkasında ise demografik, teknolojik ve bir yığın askeri nedenler bulunmaktaydı (Pamuk, 2003: 143).

Osmanlı Hükümeti'nde yaşanan ekonomik krizlerin başlangıç tarihini XVI. yüzyılın sonlarına kadar götürmek mümkündür. Coğrafi şartlar göz önüne alındığında da imparatorluk için yeni sınırlar elde etmek imkânsızlaşmıştır. Bu duruma bağlı olarak azalan savaş gelirleri sorunu bir taraftan, değişen ve gelişen savaş teknolojileri Osmanlı Hükümeti açısından başka bir sorunu meydana getiriyordu. Meydana çıkan bu iki sorun Osmanlı Hükümeti açısından son derece önemli olan sipahi ordusunun değerini kaybetmesine sebebiyet veriyor ayrıca azalan sipahi sayısına karşılık ise yeniçeri ordusuna ait asker sayısı da her geçen gün giderek artıyordu. Merkez hükümete bağlı olan asker sayısının artması hükümetin ödeyeceği asker maaşları sorununu daha ciddi boyutlara taşıyordu (Çakır, 2012: 17-21).

XVI. yüzyılın son çeyreğinde başlayıp, XVII. yüzyılın başlarına kadar devam eden hatta XVIII. ve XVIIIII. yüzyıllarda dahi etkisini göstermiş olan büyük bunalımı hazırlayan önemli sebepler vardır. Osmanlı Devleti'nde yaşanan büyük nüfus artışı, Avrupa'da yaşanan savaş teknolojilerinin gelişmesi ve gümüş stokunun artması, Osmanlı klasik mali ve askeri sisteminin sarılması ve bu yüzyıllarda yaşanan uzun süreli savaş dönemleri ayrıca bu savaşların doğurduğu mali bunalımlar göz önüne alınmalıdır (İnalçık, 2008).

Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra giderek azalmaya yaşanan olumsuzluklar karşısında ise ekonomik dalgalanmaları artmaya başlamıştır. Bu durumun temel sebebi ise toprak sistemi üzerinde yaşanan olumsuzluklardır. Toprak sistemi üzerinde yaşanan ciddi olumsuzluklar Osmanlı hazinesinin elde ettiği vergi gelirlerini büyük oran da düşürmüştür. Diğer taraftan ipek

ve baharat yolu kontrolünü elinde bulunduran Osmanlı devleti bu ticaret yolları üzerinden de gelir elde etmekteydi. Fakat yaşanan coğrafi keşifler sonucunda ticaret yolları artık önemini kaybeden duruma gelmişti. Ticaret artık okyanuslar üzerinden yapılıyor Osmanlı hükümeti ise bu durum karşısında etkisiz kalıyordu. Yaşanan bu gelişme Osmanlı hazinesi üzerine vurulan ikinci darbeydi. Osmanlı hazinesine gelen üçüncü darbe ise Osmanlı pazarlarında serbestçe dolaşmaya başlayan değeri düşük paralar olmuştu. Bu durumda Osmanlı ürünleri giderek ucuzlamış ve hazine yine gelir kaybına uğramıştır. Öte yandan bu durumun olumsuz etkilerinden bir tanesi de yabancı tüccarların yerli tüccarlara karşı kurduğu ticari üstünlükleri olmuştur. Osmanlı hazinesinin yaşadığı diğer darbe ise gelişen savaş teknoloji karşısında etkisini kaybeden ordu düzeninin yeniden oluşturulması zorunluluğu vardı (Kodaman, 2007: 5-12).

Bu yüzyılda ve devamında yaşanan Osmanlı ordusunun gücünü giderek kaybetmesi sonucunda savaş mağlubiyetleri artmıştır. Artan mağlubiyetler neticesinde ise Osmanlı hükümetine bağlı olan topraklar yavaş yavaş kaybedilmeye başlanmış ve kaybedilen savaşlar neticesinde ödenen savaş tazminatları artmıştır. Diğer bir deyişle merkez hazinesi toprak kaybına bağlı olarak hem vergi gelirlerinden mahrum kalıyor hem de ödenen tazminatlarla gelir gider dengesi açısından ciddi boşluklar oluşturuyordu. Buna karşılık ise Osmanlı sarayında yapılan gereksiz harcamalar, üst kademe yöneticilerinin uyguladığı rüşvet ve iltimaslar hazine üzerinde ki olumsuz etkileri arttırıyordu. Osmanlı Devleti yaşanan bütün bu olumsuz koşullar karşısında mali gücünü hem iç hem dış sebeplere bağlı olarak kaybetmiş devam eden süreçte ise ekonomik bunalımlar ciddi boyutlara ulaşmıştır (Sayar, 1977: 215).

XVI. yüzyılda yaşanan uzun süreli savaşların mağlubiyetle sonuçlanması ve devletin artık genişleme politikasını kaybetmesi sonucunda savaş gelirleri azalmıştır. Bununla beraber Osmanlı Devletine ait Anadolu'da ve Balkanlar'da bulunan darphanelerde üretim durmuştur. Köy halk üzerinde kurulan baskılar sürekli hale gelmiş ve ilerleyen dönemlerde ise halk isyanlarına sebebiyet vermişlerdir. Bu baskılara dayanamayan köylü halkın bir kısmı da tarihte Büyük Kaçgun olarak anılan göç hareketine sebebiyet vermiştir. Halkın toprağını terk etmesi ise hazineye gelen vergi gelirlerinin azalmasına sebebiyet vermiştir. Devlet kadrolarında yaşanan şişme ve yeniçerilerin bekledikleri cülusların dağıtılamaması hükümet değişikliklerine sebebiyet vermiştir. Bahsedilen bu olumsuzluklara bağlı olarak ise bu yüzyılda yaşanan mali bunalım giderek derinleşmiştir (Buluş, 2022).

XVI. yüzyılda Osmanlı devletinde akçelerin üzerinde yapılan tağşiş sonucunda Osmanlı pazarları içerisinde Avrupa'dan gelen değeri düşük gümüş madenleri çoğalmaya başlamıştır. İlerleyen tarihlerde ise Osmanlı darphaneleri yaşanan tağşişin sebep olduğu fiyat artışlarına ve devletin uğradığı gelir kaybına bağlı olarak kapatılmaya başlamıştır. Osmanlı tebaası tarafından ise bu durum para politikalarına ve hükümete olan güveni kökünden zedelemiştir. Bu olumsuz şartlara dayanarak reaya elinde yerli para yerine yabancı paraları tutmaya başlamıştır. Osmanlı pazarlarında artık hükümete ait akçeler yerine yabancı devletlerin düşük değerli paraları kullanımı yaygınlaşmıştır. (Aysan, 2018: 105).

Mali bunalımın yaşanmasının arkasında yatan sebepler arasında birçok neden vardır. Kapitülasyonlar, daralan coğrafi boyutlar ve buna bağlı olarak artan nüfus yoğunluğu, değişen savaş teknolojilerine bağlı olarak Osmanlı ordusunun önemini kaybetmesi, ordu içerisinde yer alan sipahilerin öneminin azalmasına bağlı olarak sipahilerin yönetiminde bulunan topraklar üzerinde ki tımar sisteminin giderek bozulmasıdır. Ayrıca Avrupa ülkelerinde yaşanan sanayi gelişimlerine ayak uydurulamaması gibi nedenlerden bahsetmek mümkündür. Diğer taraftan ülke içerisinde yaşanan tağşiş sorununa ve ordunun güç kaybına bağlı olarak üretimin giderek azalması, azalan üretim sorununun bazı tarım ürünlerinde kıtlığa sebebiyet vermesi neticesinde fiyatların artması ve yaşanan para politikası sorunları mali krizleri giderek desteklemiştir (Sakal ve Gölçek, 2017: 11-32).

Osmanlı Devleti ve toplumu XVI. yüzyılın sonlarına kadar son derece refah içerisinde yaşamışlardır. Ancak bu dönemden sonra hem içsel hem de dışsal birçok nedenden ötürü ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda bunalımlar yaşamaya başlamıştır. XVI. yüzyılda başlayan buhran dönemi ilerleyen yüzyıllarda giderek etkisi artmıştır (Yılmaz, 2002: 186-198).

Bu yüzyılda Osmanlı devleti coğrafi sınırlarını oldukça genişletmiş bu duruma bağlı olarak ise yapılan yeni savaşlar uzak bölgelerde kaldıkları için giderek sorunlu bir hal almaya başlamıştır (Gilles, 1987: 79-109). XVI. yüzyılın son çeyreğinden sonra vergi toplama usullerinde tımar sistemi bozulmaya başlamış merkezi yönetimin vergi gelirleri üzerindeki denetimi azalmış, vergi toplama işleminde adem-i merkeziyetçi bir usule başvurulmuştur. Bunun sonucunda halkın vergi yükü ağırlaşmış, toplumda ve özellikle tımarlı sipahiler arasında savaflara karşı önyargılar oluşmuş, halk isyanları ve

güvenlik zafiyetleri oluşmaya başlamıştır. Öte yandan sarsılan güvenlik nedeni ile eşkıyalık başlamış, köylerde ayanlık giderek güçlenmiş, yoksulluklar ve üreticinin toprağı terk etmesi sonucunda şehirlere göçler başlamıştır (Tabakoğlu, 1985: 247-255).

Osmanlı imparatorluğu XVI. yüzyılın başlarında hem karada hem de denizde hâkimiyetini devam ettirmekteydi. Üç kıtada hüküm süren bu büyük imparatorluğun hazinesi üzerinde en büyük gider kalemi askeri harcamalarına aitti. Akdeniz bölgesinde bulunan deniz korsanlarının uyguladığı baskılar sonucunda ekonomik kaygılar giderek artmaya başlamıştır. Bu durum ise Osmanlı padişahlarının yani İslam halifelerinin egemenliğini olumsuz etkilemiştir (Agoston, 2022: 1-19). İmparatorluğun askeri teknik gelişimleri, sipahilerin önemini kaybederek artan maaşlı asker sayısına bağlı olarak askeri ödemelerin oldukça yükselmesi gibi durumlar XVI. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde savaşların olumsuz etkilerine dayanarak Osmanlı maliyesi üzerinde ciddi yüklere sebebiyet vermiştir (Ünsal, 2023: 1-38).

XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devletinin dünya liderliğinin sonuna gelmiş hatta hükümet giderek güç kaybetmeye başlamıştır. Yaşanan güç kaybı neticesinde Osmanlı devleti girdiği savaşlardan mağlubiyetle ayrılmaya başlamıştır. Yaşanan savaş kayıpları ise elde edilen savaş gelirlerini düşürmüştür. Azalan savaş gelirleri sonucunda ise hazineye aktarılan nakdi değerler oldukça gerilemiştir. Karşılaşılan gelir kaybı sonucunda Osmanlı hükümeti kendisi için zaruri olan ihtiyaçlarına da kaynak bulamamaya başlamıştır. Yaşanan kaynak sorunu karşısında Müslim ve gayrimüslim halktan toplanan vergi oranları ya arttırılarak toplanmış ya da halktan toplanacak yeni vergi kaynakları belirlenmiştir. Bu durum karşısında ise köylüler yeni vergi yüklerini ödeyemez duruma gelmişlerdir (Sayar, 1977: 87-88).

Osmanlı devletinde bozulan toprak sistemi XIX yüzyıla kadar etkisini göstermeye devam etmiştir. Bu döneme kadar eski gücünü kaybeden hatta artık savaşlara dahi katılmayan sipahi ordusunun yerini merkeze bağlı yeniçeriler hatta kapıkulu askerleri almaya başlamıştı. Bozulan sosyal yapının tekrar eski düzenine getirilmesi amacıyla ilmiye sınıfı da yönetici sınıfı arasına dâhil olmaya başlamıştır Osmanlı ordusunun büyük bir bölümünü oluşturan tımarlı sipahi ordusudur (Akyılmaz, 2004: 223-274). Ancak bu ordu, geniş coğrafyalara uzanan Osmanlı imparatorluğunda savaş zamanlarında tekrar toplanabilmeleri oldukça güç bir durum olmuştur. Ayrıca sipahilerin bu durumu savaş zamanlarından bağımsız olarak kendilerini eğitebilme

noktasında olumsuzluklara sebebiyet vermiş ve Osmanlı ordu yapısını düzensizleştirmiştir (Yerasimos, 1977: 51-61).

XVI. yüzyılın sonlarında ve sonrasında yaşanan uzun süreli savaşlar ve bu savaşların neden olduğu ekonomik olumsuzluklar karşısında sipahi ordusunun yaşadığı maddi sıkıntılar giderek artmıştır. Savaşlardan istenilen sonuçların elde edilememesi ve Avrupa ülkelerinin üstünlüğü karşısında Osmanlı devleti sipahilerden ve kapıkulu askerlerinden oluşan seyfiye sınıfı içerisinde köklü değişiklikler yapma zorunluluğu içerisine girmiştir. Seyfiye sınıfında yaşanan bu değişim ok ve yay gibi geleneksel savaş aletleri kullanan sipahilerin yerine ateşli silahlar kullanabilen yeniçeri ordusunun geliştirilmesi şeklinde olmuştur. Yeniçeri askerlerinin sayısında yaşanan bu artış ve ateşli silahlar kullanma gibi özellikler ile donatılmaları Osmanlı hükümetinde uzun yıllardır süren toprak sistemine zarar vermiştir (Cin, 1987: 57-64).

Osmanlı devleti tımarlı sipahiler sayesinde hem toprağı işletebiliyor hem de sipahilerden vergi geliri elde ediyordu. Yapılan bu düzenleme ile merkeze gelen vergi gelirleri azaldığı gibi kurulan yeni ordunun maliyetleri gelir elde edemeyen hazine tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Yaşanan bu durumların etkisi ise sipahiler üzerinde oldukça güçlü baskılara sebebiyet vermiştir (Erdoğan 2022: 149-150).

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren toprak ve sanayi yapısında ciddi değişiklikler yaşayan Avrupa dünyası Osmanlı ekonomisi üzerinde olumsuz etkilerini ciddi şekilde göstermeye başlamıştır. Yaşanan nüfus artışı, toprak üzerinde oluşan sıkıntılara bağlı olarak gelişen üretim azlığı, tımarlı sipahilerin durumu, enflasyon sorunu ve idarecilerin uyguladıkları baskılar neticesinde yaşanan köylü isyanları gibi olaylar Osmanlı mali yapısı üzerinde ciddi tehditler oluşturmaya başlamıştı (Ortaylı, 2000: 11).

Osmanlı ordusu içerisinde yer alan geleneksel savaş teknikleri ile düşman üzerine etkili şekilde hücum eden ve diğer dönemler de ise toprağı işleyen tımarlı sipahi askerleri hem ordu hem de devlet için önemli bir konuma sahipti. Sipahilere savaşlarda gösterdikleri hizmetleri ve başarıları karşılığında geçimlerini sağlayabilmeleri için bir toprak parçası kendilerine tahsis edilirdi. Osmanlı devletinin uyguladığı bu sistem sayesinde imparatorluk sınırları içerisinde atıl kalan araziler de üretime dâhil edilmiştir. Ayrıca tımarlı sipahiler toprağı işlemekle beraber ordu için asker yetiştirirlerdi. Böylece hükümet hem üretim geliri elde eder hem de masraf yapmadan bir ordu beslemiş olurdu.

Daha sonraki süreçte Osmanlı maliyesi üzerinde yaşanan ekonomik dalgalanmaların sebebiyle tımarlı sipahiler değerlerini kaybetmişlerdir (Onur, 2023: 200-224).

Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin amacı hem üretim alanında mali destek ve çıktı sağlamak hem de savaş zamanlarında orduya asker desteği sağlamaktı. Bu yüzyılda geline nokta ise tımar sistemi ve savaşların birbirine zıt bir şekilde ilerlemesi olmuştur. Savaşlar büyüdükçe tımar sistemi bozulmaya başladı. Yapılan savaşlar sonucu tımar hak edenlerin sayısı giderek arttı. Bu durum ise tımar sahiplerinin işe yaramaz finans ve ülke içerisinde merkezi otorite dışında kalan bir askeri güç oluşturmalarına sebebiyet verdi. Gelişen savaş teknolojilerinin de etkisiyle bireysel yeteneğe dayalı sipahi ordusu kendi yerlerini kaybetmeye başladı. Böylece hükümdarlar en büyük destekçileri olan tımar sistemini kaybetmiş hatta karşılıklarına bir süre sonra daha büyük krizlere neden olabilecek derebeylerle karşılaştılar (Berkes, 2023: 55).

Osmanlı ekonomisinde tımar sisteminin XVI. Yüzyıl sonlarına doğru çeşitli nedenlerle bozulması Osmanlı reayasını etkisinin uzun yıllar süreceği bir ekonomik buhranla karşı karşıya getirmişti. Bu yüzyıl içerisinde çeşitli dönemlerde etkisini gösteren Kıbrıs, İnebahtı, İran seferlerinde tımarlı sipahi sayılarının giderek azaldığı günümüz Osmanlı tarihçilerinin de ortak fikirde bulunduğu konu olmuştur. Kendilerine göre daha az hizmette bulduklarını düştikleri kapıkulu askerlerine verilen toprak imtiyazları, sipahinin elinde bulundurduğu tımar topraklarının ellerinden alınarak padişah haslarına bağlanması gibi olaylar sipahi sayısının azalmasını hızlandırmıştı. Sipahiler artık tımar vergilerini dahi toplayamaz hale gelmişti. Bu durum sonucunda ise Osmanlı ekonomisi dönüşü mümkün olmayan bir buhranla karşı karşıya kalmış durumdaydı (Yalçın, 1979: 222).

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti içerisinde parasal ekonomik ilişkilerin giderek artması, savaş teknolojilerinin Osmanlı ordusunun aleyhine olacak şekilde değişmesi ve yenilenmesi gibi sebeplere bağlı olarak tımar sistemi eski önemini giderek kaybetmeye başlamıştır. Tımarlı sipahilerin Osmanlı ordusuna olan katkıları artık etkisiz kalmaya başlamış hatta sipahiler savaş dönemlerinde orduya katılmayı reddetmişlerdir. Bu durum ise artık devletten maaş alan bir ordunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Merkezi hükümete bağlı olarak maaş alan asker sayısının artması özellikle savaş dönemlerinde yükselen diğer maliyetlerle beraber Osmanlı ekonomisindeki mali sıkıntıların artacağı habercisi olmuştur (Buluş, 2022).

Yaşanan ekonomik bunalımın içerisinde Osmanlı ordusunun askeri maaş yükünün giderek arttığını ve bu durumun merkezi bütçe içerisindeki payının giderek arttığını gözlemlemekteyiz. 1528 yılında kaydı tutulan Osmanlı bütçe defterlerinde yeniçeri ve hassa süvarilerinin sayısı 27.049 iken bundan 40 yıl sonrasında ise bu sayı 44.567 ye yükselmiştir. Bu dönemde Osmanlı bütçesi içerisinde %52’lik bir paya sahip olan ordu masrafları ilerleyen yıllarda %82’lik gibi merkezi bütçenin ciddi bir bölümünü kapsamaktadır (Yalçın, 1979: 107-108). Öte yandan Osmanlı Devleti diğer bütün devletlerde olduğu gibi masraflarını karşılayacak düzeyde gelirlere sahip değildi. Bu dönemde paranın ayarını bozarak sosyal çalkantılara devlet ihtiyaçlarını karşılamak için halkın malına ve servetine olan bağıni keyfi uygulanan müsadereler ile koparıyor aynı zamanda vatandaşın hükümete olan güvenini de kendi eliyle yıkıyordu (Yalçın, 1979: 112).

1.1. Askeri Nedenler

XVI. yüzyılda yaşanan 1585 tağşişinin ardında yatan nedenlerden ilki askeri ve imparatorluğun ulaştığı doğal sınırlardı. Osmanlı İmparatorluğu Doğu sınırlarında Safevi sınırlarına, Batı sınırlarında Avusturya sınırlarına ve Güney sınırlarında ise Afrika çöllerine kadar uzanmıştı. İmparatorluğun bu zamana kadar fethettiği yerlerden İstanbul’a vergi gelirleri gelmeye devam ediyordu. Fakat dünya sınırları üzerinde gidebileceği en uzak noktalara kadar uzanan Osmanlı hâkimiyeti yeni fetihler gerçekleştirilemediği için Osmanlı hazinesinin en önemli gelirlerinden biri olan ganimet gelirleri de son bulmuştu. Bu zamana kadar hazine için ciddi gelir kaynakları oluşturan bu savaşlar artık Osmanlı hükümeti için ciddi sorunlar oluşturmaya başlamıştı. Bu savaşların yerini daha uzun süreli ve hazineye ağır yükler yükleyen yorucu savaşlar almaya başladı. XVI. yüzyılın sonlarında yaşanan İran ve Avusturya savaşları bu durumun açık bir göstergeleridir (Pamuk, 2003: 144).

1683 yılında yaşanan İkinci Viyana kuşatması ve bozgunu ile sonuçlanan Avusturya seferi de artan ordu ihtiyaçları üzerinde yine ciddi bir etki oluşturarak masrafları arttırmış bununla beraber yaşanan yenilgi sonucu Osmanlı ordusu ganimet gelirleri de elde edememiştir (Yalçın, 1979: 112-113). Bu bozgun sonucunda Osmanlı Devleti’nde uzun süredir devam eden kurumsal kargaşanın doğal bir sonucu olduğu da söylenebilir. Bozgunun daha büyük sonucu ise Osmanlı Devleti’nde toprak sisteminin

tamamen değişmesi buna bağlı olarak fakirliğin ve halk isyanlarının giderek artması olmuştur (Ortaylı, 2000: 3).

Avusturya ile bu dđnem de girişilen savaşlar Osmanlı maliyesini ciddi bir darboğaza sokmuştu. Ordunun başında savaşa çıkan sadrazamın cepheden padişaha yazdığı bir mektupta artan savaş ihtiyaçları ve asker maaşlarına karşılık maddi destek istemiştir. Padişahın sadrazamına verdiği cevap Osmanlı maliyesi açısından ise oldukça ibretliktir. Cepheden beklenen acil para ihtiyacına karşılık padişah *'Hazine de para yok. Gelecek yılın cizye gelirleri ve vilayetlerden cebeli yerine istenen paralar için emir yollanıp bir miktar gelir elde edilse isteğiniz yerine gelebilir. Fakat şimdilik buradan yapılacak bir řey yok. Durumu defterdar ile gđrüşüp tekrar bana bilgi verin'* tarzında verilen cevap Osmanlı ekonomisinin yaşadığı mali bunalımı en acımasız şekilde gđsteren ibretlik bir olaydır. XVI. yūzyılda Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesi ve būyümesi artık pek mūmkūn gđrūnmüyordu. İmparatorluk azami sınırlara ulaşmış durumdaydı. Geniř bđlgelerde ulaştırma, eğitim, savunma gibi temel ihtiyaçlar ve Osmanlı maliyesi için ciddi gelir kaynağı yaratan ticari yolların kontrolūnūn sağlanması artık gūleřmiş durumdaydı. İmparatorluğun Akdeniz bđlgesini elde tutabilmesi ve burada gelişen ticareti kontrol edebilmesi için deniz hākimiyetini arttırıcı önemler alması artık zorunluluk haline gelmişti. Osmanlı hūkūmeti gelişen savaş teknolojileri karşısında demode olarak kalan sipahileri üzerinde ciddi reformlar yapmalı hem de donanmasını yeniden inřa ederek gelişen yeni gemi teknolojisine uygun hale getirme abaları Osmanlı mali idaresini oldukça zor duruma sokuyor ve ekonomik aksamalara sebebiyet veriyordu (Yalçın, 1979: 114-116) .

Būtūn dūnya üzerinde ve Avrupa bđlgesinde artık savař teknolojisi ciddi anlamda deđiřmekteydi. Osmanlı ordusunun asıl gūcū ise klasik savař yđntemlerinden olan ok, yay ve kılıç kullanan sipahilerden oluřuyordu. Bu yūzyılın sonlarına kadar Osmanlı ordusu geleneksel yđntemlerle girdiđi savařlarda bařarılı olmuřtu. Ancak deđiřen savař teknolojileri XVI. yūzyılın ikinci yarısında Osmanlı ordusunun yetersizliđini ortaya koymaktaydı. Kullanılan ateřli silahlar sipahilerden oluřan orduya artık bir kenara atmaya bařlamıřtı. Ordu içerisinde daha eđitimi ve sūrekli maař alan askerler yer almaya bařlamıřtı. Bu durum ise merkezi hūkūmete ciddi anlamda mali yūkler yūklemekteydi (Pamuk, 2003: 144).

1593 yılında başlayıp 1606 yılına kadar devam eden Avusturya savaşlarında Osmanlı Hükümeti tımarlı sipahi yerine ateşli silahlar kullanabilen piyadeler savaşa katılmışlardır. Sipahilerin yerine savaşa katılacak olan piyadeler için yeniçeri sayısında artışa gidilmiştir. 1527 yılında 7.886 olan yeniçeri sayısı 1610 yılında 37.627 ye çıkarılmıştır. Bu sayıların içerisinde ise Anadolu'dan gelen sekbanlar kayıt edilmiştir. Savaş dönemleri sona erdiğinde bu sekbanlar herhangi bir ücret elde edemedikleri için köylerde eşkıyalığa ve haraç toplamaya başlamışlardır. Ateşli silah teknolojisinin yaygınlaşması sonucunda değerini kaybeden tımarlı sipahilerde eli silah tutan sekban sınıfına katılıp köylü halka eziyet etmeye başlamıştır. Osmanlı Devletini yakan en büyük isyanlardan olan celali isyanları bu şekilde eli silah tutan sekbanlar aracılığı ile başlamıştır. Bu eziyete daha fazla dayanamayan köylü toprağını terk etmeye başlamış ve şehirlere göçmüştür. Şehirlerde yaşanan nüfus artışı sonucunda işe işsizlik sorunu ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu göç harekâtı Osmanlı Devleti'nde Büyük Kaçgun olarak bilinmektedir. Büyük Kaçgun yıllarında yaşanan İran savaşları ise devleti tamamen kötürüm bırakmıştır (İnalçık, 2008).

Osmanlı Devleti'nde tımarlı sipahilerin kullandıkları vücutların da zırhları, bindikleri atları, kılıç, kalkan ve miğferleri vardı. Bu sipahiler savaş dönemlerinde askerlik görevlerini yapan orduya destek veren kara kuvvetleri olmuşlardı. Savaş dönemi dışında ise birbirlerinden uzak askerlik talimi yapamayan sadece toprakla ilgilenen kimseler haline geliyorlardı. Bunlar sadece bilek gücüne dayanan savaşçılar konumunda bulunuyorlardı. Savaş teknolojisi ilerleyip ateşli silahların önemi giderek artıyor buna bağlı olarak askeri talimler de modernleşme sürecine giriyordu. Sipahilerin bu gelişmelere ayak uyduramaması onların etkinliklerini ve önemlerini kaybetmelerine sebebiyet vermişti. İlerleyen yıllarda yaşanan savaşlarda bu durum iyice göze çarpmış ve asker kıtlığı Osmanlı Devletinde iyice hissedilmeye başlamıştı. 1548 yılında yaşanan İran savaşta sipahilere ateşli silahlar verilmek istenmiş fakat sipahilerin bu silahları kullanmak istemedikleri görülmüştür. Savaşlarda artık ateşli silahların kullanımları yaygınlaşmaya başlamış ve yaşanan bu gelişme artık tımarlı sipahilerin demode birlikler olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir (Yalçın, 1979: 116-117).

Osmanlı İmparatorluğu tarih boyunca askeri disiplin ve ordu düzeni konusunda her zaman dünya standartlarının üzerinde olmuştur. Savaş düzeninin değişmesi, zaferler ve yenilgilerin modern ateşli silahlarla donatılmış ordu planlamaları üzerine kurulması, geleneksel Osmanlı savaşçılarının değersizleşmesine sebebiyet vermişti. Yeteri kadar

teknik kapasiteye hâkim olmayan eğitimsiz sipahilerin yerine artık modern silahlarla donatılmış merkezi bir ordunun kurulması elzem olmuştu (Üstündağ, 2010: 245-254).

Gelişen savaş teknolojileri karşısında Osmanlı ordusunda yer alan maaşlı askerlerin sayısı yüzyılın sonlarına doğru neredeyse 3 katına çıkmıştı. Ordu içerisinde sürekli maaş alan asker sayısının bu kadar hızlı artması Osmanlı merkez hükümetine ciddi anlamda mali yükler yüklemekle beraber hükümetinde yeni gelir kaynakları arayışlarını başlatmıştı. Osmanlı ordusunun maddi kaynağını oluşturan tımar düzeni artık devletin bu ihtiyacını karşılayamayacak duruma gelmişti. Tımar düzeni içerisinde dirlik gelirleri sipahiler tarafından toplanıyordu. Dirlik gelirlerinin sipahiler aracılığı ile toplanması Osmanlı merkez ordusunun ihtiyaç duyduğu parasal kaynakları sağlamakta yetersiz kalmaktaydı. Bu durum da dirlik gelirlerini direkt merkezi hazineye bağlayacak yeni yollar bulunması gerekiyordu (Pamuk, 2003: 145).

Osmanlı merkez bütçesini sıkıntıya düşüren gelişmelerden biri de merkezi hükümet çalışanlarının süratle artmasıdır. Bu durum Osmanlı maliyesini sıkıntıya sokan en önemli durumlardan olmuştur. Özellikle yeniçeri ocağının bozulması ve merkeze bağlı yeniçeri sayısının ciddi şekilde artışı ve bunlara bağlı olarak yaşanan sahte asker kayıtları Osmanlı mali yapısında ciddi sorunlara sebebiyet vermiştir (Yalçın, 1979: 123).

Osmanlı Devleti henüz XVI. yüzyılın başlarında müttefiki olan Fransa'ya 100.000 altın destekte bulunmuş, sonrasında ise Fransız hükümeti bir milyon altın desteği daha istemiştir. Bu dönemde dünya üzerinde güçlü etkisi bulunan Osmanlı Devleti yüzyılın son çeyreğinde egemenlik boyutları altında ezilmiştir. Yaşanan savaşlar çok daha masraflı hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun İspanya ve Almanya Habsburglarıyla yaşadığı kara ve deniz seferleri sonucunda askeri alanda gelişen savaş teknolojilerine karşı güçsüz kalındığı anlaşılmıştır. Ateşli silahlarla donatılmış ordulara karşı ok ve yay kullanan tımarlı sipahiler yetersiz kalmıştır. Giderek değerini kaybetmiş olan sipahiler tımar rejimini ihmal eder durumu gelmiş ve süreç sonunda dağılmaya yüz tutmuşlardır. Öte yandan, deniz seferlerinde yaşanan donanma sorunu da gün yüzüne çıkmıştır. Osmanlı kadırgalarını denizlerde hatta okyanuslarda sefer yapabilecek duruma getirmek oldukça masraflı bir hal almıştır. Bir kadırganın o dönemde bakım masrafları yılda 6.000 altın duka idi. Osmanlı kadırgasında ise 200 adet kadırğa mevcuttu. Bu durum da donanmanın yıllık bakım gideri sadece 1.200.000 dukaya varmaktaydı (İnalçık, 2008).

Savaş meydanlarında kullanılan ateşli silahların yaygınlaşması düşmanla başa çıkma konusunda ok ve yay kullanan sipahilerin yetersiz ve demode olduğu Osmanlı hükümeti tarafından artık görülmüştür. Bu nedenle ateşli silahlar kullandırılmaya başlayan yeniçerilerin sayılarının giderek arttırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Fakat daha önceden son derece titizlikle seçilen yeniçeriler bu dönemde rastgele her sınıf ve zümreden seçilmeye başlandı. Osmanlı ordusuna daha önceden uzun eğitimler sonucunda seçilen yeniçeri sınıfına şimdi bu eğitimlere maruz kalmadan toplumun en alt kesiminden seçilen bu kişiler daha sonraki dönemlerde askeri ve yönetim alanlarında büyük sorunlara sebebiyet vermişlerdir. Daha sonraki süreçlerde tımar sahipleri yerine mahalli idarelere yönetici olarak yollanmaya başlayan bu sınıf disiplinden ve her türlü denetimden uzak keyfi uygulamalara başvurmuşlardır (Yalçın, 1979: 152).

Savaş teknolojilerinin hızla gelişip değişmesine bağlı olarak ve Osmanlı devleti içerisinde yaşanan para politikaları sorunları yüzünden tımar sistemi artık uygulanabilirliğini kaybeder duruma gelmişti. Sipahilerin gelişen teknolojilere ayak uyduramaması ve yeniliklere kapalı olmaları hükümet nezdinde ki değerlerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Böylece sipahiler hâkim oldukları bölgelerde adam kayırma, rüşvet gibi bazı usulsüzlüklere başvurmakla beraber savaş zamanlarında orduya destek vermekten de vazgeçmişlerdir (Akdağ, 1945: 419-431).

Söz konusu sıkıntılar karşısında ise hükümet artık daha düzenli ve eğitilmiş ordu gücü olan yeniçerilerin sayısında artışa gitmiştir (Karaboğa, Bozdoğan, 2021: 331-350). Artan yeniçeri sayısı ile beraber merkez hazinesi üzerinde ki yüklerde fazlaşmıştır. Çünkü merkeze bağlı yeniçeriler askerlik vazifeleri karşılığında hazineden gelir elde etmekteydiler. Vergi gelirleri azalan hazinenin maaş yükü arttıkça ordunun ihtiyaç duyduğu değişim süreci de zayıflamıştır. Düzenli maaş alan asker yapısı karşısında tımarlı sipahi ve toprak yapısı giderek bozulmuştur. Bu durum sonucunda ise toprak yapısı bozulması yanında askeri güç dengesi de bozulmaya başlamıştır (Aydın, 2001: 71-72).

Tımarlı sipahilerin giderek önemini kaybetmesi yerlerine merkezi hükümete bağlı maaşlı askerlerin geçmesiyle beraber, Osmanlı maliyesi oldukça güç durumlarda kalmıştır. Maaşlı askerlerin sayılarının giderek artmasına bağlı olarak bazı zamanlarda askerlerin maaşlarını ödeyemez duruma gelmiştir. Maaşlı askerlerden oluşan yeniçeri ordusu üretim üzerinde etkileri olmayan bir tüketim ordusudur. Tımarlı sipahiler de

olduğu toprağı işleme ve üretimde dāhil olmak gibi bir sistemle yakından ve uzaktan alākaları yoktur. Tımarlı sipahiler gibi büyük bir gücün üretimden ayrı tutulması elbette ki maliyenin bozulmasında rol oynamıştır. Devlet bu durumda, yeniçerilerin maaşlarını ödemek için para değerini düşürmek zorunda kalmış, bozuk akçeler ile yapılan demeler ise yeniçerilerin isyanlarına sebebiyet vermiştir (Ceylan, 2011: 159).

Osmanlı ülkesinde askeri harcamaların büyük bir kısmı tımar sistemine dayalı olarak karşılanıyordu. Gelişen savaş teknolojileri devlete artık ağır mali yükler getirmeye başlamıştı. Silah kullanımına karşı klasik ordu yetersiz durumdaydı. are olarak XV. yüzyılda 12.000 civarında olan kapıkulu askerleri XVI. yüzyılda sayıları birkaç misli arttırılmış ve silahlarla donatılmışlardı. Bu askerlere maaş, ulufe, terakki ve bahşiş yetiştirmek artık devlet için çok güç bir durum halini almıştı (İnalçık, 1951: 629-684). XVI. yüzyılda girişilen savaşlara devlet artık bt ayırmaya zorlanmaya başlamıştı. Giderek derinleşen bu mali buhran dönemi sonucunda ise 1585 devalüasyonu gerçekleştirilmiştir (Pamuk, 2021).

1.2. Fiyat Devriminin Etkileri

Osmanlı ekonomisini bunalıma sürükleyen nedenlerden birisi de gümüş akanın değerinin düşürülmesi yani tağşiş edilmesi olayıdır. 1580 yılından sonra Avrupa yaşanan gümüş bolluğu neticesinde Osmanlı ülkesine de bu bolluk yansımıştır. Avrupa kalp para istilasını Osmanlıyı etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'dan para girişi sağlamak için kendi para birimini bırakıp her türlü paranın ülke içerisine girişini serbest bırakmıştır. İy paranın kötü parayı piyasadan sildiği gerçeğini fark eden Osmanlı maliyesi akça içerisinde yer alan gümüş miktarını azalttı. Fakat yapılan bu tağşiş hamlesi enflasyonu körükleyen bir hamle oldu (İnalçık, 2008).

Osmanlı Hükümetinin yaşadığı mali bunalımın önemli diğer sebebi ise yaşanan Fiyat devrimi ile ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğunda retici konumunda bulunan köylülerden, i ve dış ticaretten ayrıca loncalardan toplanan parasal vergilerin akçe olarak değerleri belirlenmişti. Bu dönemde yaşanan fiyat artışları ise toplanan bu vergi gelirleri üzerinde erozyona sebebiyet veriyordu. Osmanlı Hükümeti ise bu durum karşısında vergi oranlarını sürekli olarak arttırmaktaydı. Vergiler üzerinde sık sık yaşanan bu artışlar ekonomide yaşanan enflasyona bir çözüm oluşturamadı. Neticesinde 1585 yılında büyük tağşiş yaşandı. Yaşanan bu tağşiş sonrasında Osmanlı hükümeti yeni

vergi oranları belirleme çabasında bulunmadı. Tımar sistemi gibi sabit miktarlı toplanan gelirlerde önemini kaybetmeye başladı. Tağşiş dönemi öncesinde Osmanlı maliyesi denk bütçeye sahipti. Tağşiş döneminden sonra yaşanan bütçe açıkları ve bu açıkları kapatmak için başvurulan yöntemler artık istisnai yöntemler olmaktan uzaklaşmış adeta alışkanlık haline gelmişti (Pamuk, 2003: 145-146).

Osmanlı Hükümeti zaman zaman sikkelerin ayarlarını değiştirme yoluyla devlet, tashih-i sikke siyaseti denilen usulle paranın itibari değeri ile maden değeri arasındaki farktan kendi lehine yararlanmış olurdu. Bu usulün uygulandığı dönemler genellikle Osmanlı maliyesinin bunalım dönemleriydi. Böyle dönemlerde paranın ayarı ve ağırlığı ile oynanarak yaşanan değer kaybından bir finansman faktörü olarak yararlanılırdı. Tağşiş terimiyle anılan bu durum günümüz terimiyle devalüasyon demektir (Tabakoğlu, 2014).

Osmanlı Devletiyle beraber bütün dünyayı etkisi altına alan devrimsel olay altın ve gümüş stokunun değişmesi olmuştur. Gümüş stokunun giderek artması gümüşü ucuzlatır. Bu iki maden ile yapılan alışverişte en büyük etki malların fiyatlarının yükselmesidir. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Avrupa'da da fiyat genel seviyesi XVI. Yüzyılın sonlarında neredeyse üç buçuk misline çıkmıştı. Bu durum aynı zamanda piyasada dolaşan paranın değerinin düşmesi altının piyasadan çekilip yerini değeri düşüş gümüş paraların kullanılması demektir. Bu durum sonucunda ise ülkeler arası ticaret dâhil olmak üzere her şey daha pahalı şekilde satılıyordu. Yaşanan bu fiyat devrimi Osmanlı toplumu üzerinde önemli siyasal ve toplumsal etkilere sebebiyet verdi. Toprak artık üretim sahası yerine para geliri kaynağını alan kapital bir sermaye şeklini alıyordu. Ayrıca Osmanlı Hükümetinin piyasada dolaşan paraların değerini düşürmesinin anlamı şuydu: Değeri düşük paralarla değerli parayı değiştirerek aradaki değer farkını hazineye aktararak gelir elde etmek. Fakat bu durum düşünülen aksine paranın değerini daha da düşürerek fiyatların artmasına sebebiyet verdi (Berkes, 2023: 112-114).

Osmanlı Devleti'nde yaşanan Fiyat Devrimini sadece Avrupalı devletler tarafından dolaşımı arttırılan gümüş madeninin sebebiyet verdiğini söylemek yetersiz olacaktır. XVII. yüzyılda da bu devletler tarafından diğer ülkelere bol miktarda altın ve gümüş madeni girişi sağlanmış fakat fiyatlar da meydana gelen artış durmuştu. Bu da demek oluyor ki tek başına gümüş bolluğu yaşanan darboğazın bir sebebi değildir. Yaşanan tağşişin bir diğer nedeni ise arz ve talep dengesinin bozulması yani demografik

ve toplumsal nedenlerdir. XVI. yüzyıl boyunca Avrupa ve Asya'nın birçok bölgesinde buğday gibi gıda ürünlerinin fiyatları pamuk gibi mamul malların fiyatlarından çok daha hızlı artmıştır. Buna karşılık ise emeğin karşılığı olan ücretler ürünlerin fiyatlarına kıyasla çok daha düşük düzeyler de artmış hatta gerilemiştir. XVI. yüzyılda İngiltere de çalışan duvar ustalarının gerçek ücretlerinde yarıya yakın bir düşüş gözlenmiştir (Pamuk, 2017).

Yine bu duruma bağlı kalarak tarımsal artışı elinde bulunduran köylü halkın zenginleşmesine müsaade edilmiyordu. Tımar sisteminin esnaf üzerinde uygulanma usulü ise lonca sistemi ile sağlanmıştı. Bu iki sistem sayesinde büyük şehirlerinde hem gıda ihtiyacı hem de diğer mallara olan ihtiyaçları kontrol altında tutulabiliyordu. İki sistemin birlikte işletilmesi köy ve şehir ticari ilişkilerinin entegrasyonunu sağlıyordu. Osmanlı devletinin bu ticari yapısı Avrupa'da yaşanan gümüş bolluğu dönemine kadar kusursuz işlemiştir. Bu dönemden sonra Osmanlı pazarlarında yaşanan gümüş artışı ve kaybedilen topraklardan sonra iç kesimlerde görülen nüfus yoğunlukları Osmanlı toprak ve ticari sistemini olumsuz etkilemiştir (Wallerstein vd., 1983: 47-54).

İşte bu nedenlerle yaşanan Fiyat Devrimini aynı zamanda iktisadi olarak demografik ve toplumsal gelişmelere bağlamak mümkündür. Nüfusun hızla arttığı bu yüzyılda var olan tarımsal yapılar yaşanan nüfus artışı kadar esneklik gösterememiştir. Hal böyle olunca tarımsal alandaki artışlar nüfus artışının gerisinde kalmıştır. Tarımsal ürünlerin fiyatları da talep fazlalığına bağlı olarak çok daha yüksek oranda artmıştır. Tarımsal ürün fiyatlarında ki artış ise tarım arazilerinin fiyatlarını veya kira bedellerini arttırmış gelir adaletini tamamı ile toprak sahiplerinin lehine çevirmiştir (Pamuk, 2017).

Amerika kıtasının keşfinden sonra Avrupa bölgesine taşınan kıymetli madenler, mal ve hizmetlere olan talebi arttırmış ve ticaret hacmini büyütüştür. Gümüşün piyasada bulunan fazlalığı ise fiyat artışlarını hızlandırmıştır (Güran, 2017: 111-114). XVI. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'daki enflasyon sebebi ile Osmanlı ülkesinden buraya meşru veya kaçakçılık kanalıyla bol miktarda ağır gümüş sikkelerin akımı hızlanmıştır. Gümüşün piyasada artması ürün fiyatlarını arttırmış ücretleri ise nispi olarak düşürmüştür. Osmanlı maliyesinde XVI. Yüzyılın başında fazla veren bütçe bu yüzyılın sonlarına doğru açık vermeye başlamıştı. Batı tarafından başlayan gümüş girişi doğuda ters etki göstererek Hindistan, Mısır, İran gibi ülkelerle yapılan ticari

faaliyetler açık vermeye başlamıştı. Osmanlı hükümeti tarafından söz konusu olan bu durum artık engellenemiyordu (Tabakoğlu, 2014).

Osmanlı toprak mülkiyeti içerisinde tımar sistemi hâkimdi. Toprak mülkiyeti esasında devlete ait olsa da toprağı işleyip üretim yapan kesim tımarlı sipahi kesimiydi. Tımarlı sipahiler toprağı işleyip üretim yapmakla beraber elde ettikleri gelir üzerinden ise öşür vergisi vermek zorundaydılar. Osmanlı hükümeti açısından kusursuz işleyen bu sistemde toprağı sebepsiz yere boş bırakmak yasaklanmıştı. Üretim ve toprağı işleme usulü merkezi devlet tarafından sürekli kontrol altında tutulurdu. Bu kontroller sayesinde tarımsal artığa müsaade edilmediği gibi şehirlerin ihtiyacı altında kalacak üretime de müsaade edilmiyordu (Wallerstein vd., 1983: 41-45).

Osmanlı Devleti'nin parasal yapısı Avrupa parasal yapısına tamamen bağlıydı. İç ve dış ticarete Osmanlı sikkeleri diğer Avrupalı devletlerin sikkelerine göre değer kazanıyordu. Bu durumda ise Osmanlı Devleti Avrupa'da yaşanan sikke enflasyonundan hızlıca etkilenmişti. Bu durumun sonucunda ise fiyat devrimine karşı aldıkları tedbirlerin karşılığında mültezimler ve yabancı tüccarların sömürü sistemi devleti ve toplumu yoksullaştıracaktır (Berkes, 2023: 120).

Osmanlı Devleti'nde gerçekten de son yıllarda yaşanan fiyatlar genel seviyesinde ki artış sipahilerin reel gelirlerini düşürmeye başlamıştı. Osmanlı Hükümeti ise sürekli artış gösteren devlet masrafları karşısında avarız ve diğer örfi vergileri arttırma yoluna gitmişti. Buna karşılık ise sipahilerin elde ettikleri çift resmi ve aşar vergileri gibi vergilerde ise herhangi bir artış söz konusu olmamıştı. Köylerde giderek güçlenmekte olan ümera kesimi yani idari yetkileri elinde bulunduran askerler köylülerden ayrıca kanun dışı gelirler elde edebiliyorlardı. Aynı uygulamaları sipahiler yapmak istediklerin de ise kadılar tarafından engelleniyorlardı. Bu durum ise sipahiler ve hükümet arasında ki gerginliğin artmasına sebebiyet veriyordu. İlerleyen dönemlerde ise bu durum celali isyanlarının başlamasına sebebiyet verecekti (Yalçın, 1979: 282).

XVI. yüzyılın sonlarında yaşanan bu ekonomik dalgalanmalar her şeyden önce Osmanlı toprak sistemi üzerinde olumsuzluklara sebebiyet verdiği söylenebilir. Bu olumsuzluklardan ise en çok etkilenen köylü halk olmuştur (Erdoğan, 2022: 133-174).

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından başlayarak bu yüzyılın sonuna kadar geçen süre zarfında toprağı işleyen tımarlı sipahi grubu ve bu topraktan gelir elde eden diğer yönetici grupları bu döneme kadar Osmanlı halkı arasında yüksek gelirli kişiler olarak

sayılabilir. XVI. yüzyılın sonlarından sonra yaşanan ekonomik krizler karşısında ise yine en çok bu kişiler etkilenmiştir. Yaşadıkları gelir kaybına dayanarak köylü halk üzerinde haksız baskılar oluşturmuşlardır. Bu duruma bağlı olarak ise Osmanlı devletinde çeşitli ayaklanmalar gerçekleştirilmiştir. Bahsedilen bu ayaklanmalar hem bu yüzyıl içerisinde hem de gelecek yüzyıllar da Osmanlı Anadolu topraklarında büyük yıkımlara sebebiyet vermiştir (Akdağ, 1949: 361-387).

Tımar sistemi üzerinde yaşanan sorunlardan biri de tımar sahiplerinden tahrir esnasında dirliklerinden çıkarılan toprak bölümünün geliri olmayanlara verilmeyerek, bazı iltimaslar ile kendilerine geri verildiği sonucunda adaletli bir dirlik dağıtımının yapılmadığı sorunudur. Örneğin Alacahisar'da gerçekleşen bu adaletsiz dağıtım işlemine hükümet bir hüküm bildirir. Sancağın zaimi olan Hüseyin Bey'e gönderilen hükümde bundan sonra ziyadeye dayanan tımar ve zeametlerin himaye edilmeyerek dağıtımının adaletli bir şekilde yapılması emredilmiş, aksi halde sadece azledilmekle bırakılmayıp başkalarına da ibret olması için gereken cezayı alacağı bildirilmiştir. (BOA, MD 46, Hüküm No: 430, s. 202.)

Birbirlerini takip eden ayaklanmalar ve isyanlar neticesinde Anadolu halkı iyice güçsüz kalarak topraklarını terk etmek zorunda bırakılmıştır. Toprağını terk ederek şehirlere doğru gerçekleştirilen bu toplu göç hareketine ise Osmanlı tarihçileri 'Büyük Kaçgun' ismini vermişlerdir (Yerasimos, 1977: 51-61).

Osmanlı merkez hükümetinin tağşiş yıllarında yaşadığı bir diğer mali sorun ise hükümetin taşra bölgelerin de vergi toplama işlerinde yaşadığı sıkıntılardır. Bu bölgeler de yaşayan yüksek zümreye ait kişiler merkez hazinesine gönderecekleri bir kısım vergi gelirlerine el koymaya başlamışlardı. Örneğin tağşiş yılların da tutulan kayıtlar incelendiğinde Diyarbakır valisinin eline gelir olarak 16 milyon akça geçtiği yazılmakta fakat bunun yüksek enflasyon dikkate alınarak hesaplanırsa dahi bir yönetici maaşından çok daha fazlası olduğunu göstermektedir (Tabakoğlu, 2014)

Osmanlı ülkesinde akçenin değerinde meydana gelen değişmelerin sebeplerinden bir tanesi de Osmanlı'ya ait gümüş madenlerinin kapatılmasıdır. Osmanlı Hükümeti para basmak için kullandıkları altın ve gümüş kaynaklarının büyük bir kısmı Balkan topraklarında bulunan madenlerden sağlamaktadır. Ancak Avrupa'dan gelen gümüş bolluğu sebebi ve değerli madenlerin fiyatlarının düşmesi sebebiyle Osmanlı'nın

bu bölgedeki madenleri kapatması zorunluluğu doğmuştur. Bu olumsuz gelişmeler neticesinde Osmanlı maliyesi balkanlarda bulunan madenlerinden gelir elde edememiş ve devletin mali sorunları giderek artmıştır (Pamuk, 2021).

Özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan silah teknolojisini yüksek bedeller ödeyerek ithal etmesi, hazineye büyük mali kayıplar yaşatmıştır. Bu durum, devletin ekonomik dengesini sarsmış ve bütçe açığının artmasına neden olmuştur. Ayrıca, bu harcamalar yerli silah üretiminin gelişmesini engelleyerek, askeri bağımlılığı artırmıştır. Bu olumsuzluklarla beraber doğal sınırlarına ulaşan Osmanlı imparatorluğu için girilen savaşlarda son derece masraflı bir hal almaya başlamıştı. Girilen savaşların ise yenilgiyle sonuçlanması Osmanlı hazinesine bir de ödemesi zor olan savaş tazminatları yükü yükliyordu. Ayrıca tımarlı sipahilerin düzensizliğine karşılık artık ihtiyacı oldukça elzem olan düzenli ordu bulundurma mecburiyeti doğmuştur. Bu sorunları çözmek için devletin fazla seçeneği yoktu; vergileri artırmak veya paranın değerini düşürmek zorunda kalıyordu. Diğer tedbirler sınırlıydı ve mevcut ekonomik sorunları hafifletmek için yeterli değildi (Kodaman, 2007: 17-24).

2. XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAKİ GELİŞMELERİN TIMAR DÜZENİ ÜZERİNDE ETKİLERİ

Osmanlı imparatorluğunda XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan gelişmelerin ve mali bunalımın en önemli sonuçlarından biri de tımar sisteminin bozulmasıdır. Tımar sisteminin bozulması neticesinde sipahiler de giderek önemi kaybediyordu. Diğer tarafta ise merkezi hükümetin parasal gelir kaynaklarına ihtiyacı vardı. Bu yüzden Osmanlı hükümeti dirlik gelirlerine doğrudan el koymanın yollarını arıyordu (Pamuk, 2003: 146).

Osmanlı devletin de toplum yapısını çağdaşı olan diğer toplum yapılarından ayıran en önemli özelliği yönetici ve reaya arasında ki ayrımıdır. Osmanlı toplumunda söz konusu olan yönetici ve reaya ayrımı diğer Avrupa devletlerinde olan sınıfsal ayırmadan çok daha farklıdır. Çünkü Avrupa'daki feodal düzenin oluşturduğu toprak sistemi ile Osmanlı devletinde uygulanan toprak sistemi üzerinde bazı farklı özellikler vardır. Avrupa'da uygulanan toprak sisteminde feodal beyler, toprağın mülkiyetine sahipken, Osmanlı Devleti'nde toprak mülkiyetinin çoğu Padişaha, dolayısıyla devlete aittir. Bu durum toplumsal ayırım konusun da Osmanlı devleti ve Avrupalı devletlerarasında farklılaşmaya sebep olmuş, Osmanlı Devleti'ni çağdaşı olan devletlere göre daha merkeziyetçi bir devlet noktasına getirmiştir. Osmanlı toplumunda toprak sistemine ait bu düzenleme toplumsal ayırımı belirleyen en önemli özelliktir (Cin ve Akyılmaz, 2000).

Osmanlılar, Klasik Dönemde devlet yönetiminde iki temel sistemi birlikte işletmişlerdir. Bunlardan ilki tımar, diğeri ise kul sistemiydi. Bu iki sistem sayesinde devlet yönetimi merkezî-mutlak bir niteliğe kavuşmuş, bu uygulamada padişahın otoritesi, ülkenin her tarafında ve bütün gruplar üzerinde tartışmasız bir şekilde etkili olmuştur. İmparatorluk taşrasının tamamına yakın geniş bir bölümünde uygulanan tımar sistemi, o zamanki şartların getirdiği sınırlamaları aşan bir uygulamaydı. Tımar sistemi ile devlet, taşradaki kendine ait vergi gelirlerini, doğrudan merkezî hazineye aktarmak yerine, kaynağında başta askerlik hizmeti olmak üzere birtakım yükümlülükleri ve hizmetleri yerine getirmek karşılığında kendine bağlı asker ve devlet görevlilerine bırakıyor ve böylece birçok hizmet bir arada ve birbirine bağlı olarak yaptırılıyordu. Kul sistemi, tımar sistemi içindeki görevlileri doğrudan padişaha bağlayan bir ikinci sistemdi (Ergenç, 1999: 32-39).

Bu yapılanma içinde geniş Osmanlı ülkesinde, merkezî yönetimin örgütlenmesinde kul sistemi, taşranın örgütlenmesinde ise tımar sistemi uygulanarak, padişahın otoritesi merkezdeki saraydan imparatorluğun sınır bölgelerine kadar başarılı bir şekilde götürülmüştür. Bu iki sistem, imparatorluğun askerî düzeninin yanı sıra bütün idarî, malî, ziraî, sosyal ve ekonomik yapısını belirlemiş ve birtakım devlet politikalarının iç içe, birbirleriyle bütünleşmiş olarak uygulanabilmesini sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle devlet, yönetim, maliye ve ordu kurumlarını sözünü ettiğimiz sistemleri işleterek yaratmıştır. Böylece Klasik Dönemde Osmanlılar, devlet merkezinden taşraya kadar uzanan kul sistemini ve taşranın büyük bir bölümünde yaygın olarak uygulanan tımar sistemini uygulayarak kendilerine özgü bir yönetim biçimi ve devlet modeli oluşturmuşlardır. Bu modelin oluşumunda, Osmanlıların mensup olduğu İslam kültür çevresinin değerleri ile eski Türk ve Ortadoğu devlet gelenekleri de etkili olmuştur (Armağan, 2011: 139-156).

Devlet arazisinin en dikkate değer kısmı tımar idi. Küçük toprak parçalarından ibaret olup, devlet arazilerinin en büyük bölümünü bu tımarlar oluşturuyordu. Tımar sistemiyle, toprak veya arazi üzerinde devlet- sipahi- köylünün hakları ve toprakla ilişkileri düzenlemekteydi. Devlet toprağın sahibidir. Her türlü yetki devlete aittir. Sipahi ise, devlet adına araziyi kontrol etmekte, bir nevi arazinin memuru ve tahsildarı görevini yerine getirmekte idi. Köylü de tımar arazisini ekip-biçen yani toprağı işleyen üretici durumunda idi. Tımar sahibi sipahi, araziyi devlet adına idare ederken sadece bekçi ve vergi memuru durumunda değildi. Ayrıca, orduya tam teçhizatlı at, yay, kılıç, mızrak, kalkan kullanabilen asker hazırlamakla görevli idi. Her üç bin akcelik tımar geliri için bir asker beslemek zorunda idi (İnalçık 2004: 112-113).

Tımar sistemi ile devlet bazı avantajlar elde ediyordu. İlk olarak toprak üzerinde sürekliliği bulunan bir üretim sistemi kurulmuş oluyordu. İkinci olarak işlenen topraktan elde edilen gelire uygun bir vergi sistemi ile devlet hazinesi vergi gelirleri elde ediyordu. Üçüncü olarak ise Osmanlı hükümeti masraf yapmadan ordu için asker yetiştirmiş oluyordu. Osmanlı hükümeti ayrıca tımarlı sipahiler sayesinde buldukları bölgeler de iç güvenliği sağlamış oluyordu (Kodaman, 2007: 1-24).

Devlet, askerin gıda ihtiyacını karşılama, vergi gelirlerini elinde bulundurma, güvenliği sağlama ve toprağın verimli işletilmesi gibi hizmetleri finanse etmek için sipahilere senelik vergi geliri 20.000 akçeyi geçmeyen tımar denilen dirlikler veriyordu.

Bu dirlikler aracılığıyla Osmanlı Devleti, feodal yapıyı ortadan kaldırarak merkezi hükümetin idari, ekonomik, askeri ve siyasi egemenliğini sürdürebilmiştir. Tımar sisteminin önemi, bu yönetim modelinden kaynaklanmaktadır (Özyüksel, 1993: 103-104).

Osmanlı toprak sisteminin esasını teşkil eden düzen, tımar sistemidir. Tımar sistemi, Osmanlı devletinin de devlete ait arazilerin savaflara katılan askerlere veya memurlara hizmetleri karşılığında maaş ödemesi yerine toprağın kullanım hakkının ve gelirinin tahsis edilmesidir. Tımar sisteminin Osmanlı devletine kadar uzandığını gösteren çeşitli görüşler vardır. İlk görüşe göre, Osmanlıların bu sistemi İslam toplumlarında görülen ikta sistemi sayesinde kullandıkları görüştür. Hz. Ömer döneminde başlayan ikta sistemi Osmanlı Devletine kadar süregelmiştir. İkinci görüşe göre ise tımar sistemi, Araplardan da Türklere geçtiğini ileri süren görüştür. Üçüncü görüşe göre de Osmanlı devletinin tımar sistemini Bizans İmparatorluğu'ndan aldıkları görüşüne dayanan düşüncelerdir. Sözü edilen üç görüşe göre tımar sistemi tarih boyunca çeşitli devletlerce ana teması aynı kalacak şekilde kullanılmıştır. Osmanlı imparatorluğu da bu sistemi kendi toplum düzeni içerisinde son derece mükemmel bir biçimde uygulamıştır (Cin, 1987: 59-64).

Osmanlı hükümetinde uygulanan tımar sistemi mülkiyeti esasıyla toprağın padişaha yani devlete ait olduğu toprak üzerinde uygulanan bir sistemdir. Bu sistemde devlete ait olan arazileri işleme hakkı asker veya memurlara bırakılmıştır (Cin, 1987:57). Mülkiyeti devlete ait olan araziye işleyen reayadan devlet vergi geliri elde etmektedir. Reayanın işlediği topraktan elde ettiği gelir üzerinden alınan vergiyi toplama görevi ise sipahilere aittir. Sipahiler köylü halktan topladıkları vergileri hazineye ulaştırmakla görevlidir. Uygulanan bu sistem de sipahi yöneticini sınıfı adına faaliyet göstermektedir. Yönetici sınıfı ve reaya arasında ki ilişkiler bu şekilde düzenlenmektedir (Erdoğan, 2022: 133-174).

Osmanlı devletinde toprak üzerinde uygulanan tımar sistemi, XVI. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlamıştır (Cin, 1987: 60). XV. yüzyıl içerisinde oldukça güçlü şekilde devam eden bu sistem sayesinde köylü halk geçimlerini rahatlıkla sağlayabilmektedir. Bu durumun sonucunda ise nüfus oranında ciddi artışlar gözlenmiştir. Artan nüfusa bağlı olarak üretilen tarımsal ürünler yetersiz kalmış ve fiyatları artmıştır. Fiyatların artması ürün satışlarında azalmalara sebebiyet vermiş ve

halktan toplanan vergi gelirleri de düşmüştür. Azalan vergi gelirleri dolayısıyla sipahiler de köylü halk üzerinde haksız baskılar uygulamaya başlamıştır (Keyder, 2011: 201-237).

Mirî toprak düzeni mülkiyetinin amaç ve biçim değiştirmesi sonucunda, tarım alanından elde edilen üretim azalmış, tarım arazileri mera haline dönüşmüştür. Yaşanan bu gelişme Osmanlı Devleti'nde görülmemiş bir kıtlığa sebep olmuş ve Anadolu'da gıda temin etmek zorlaşmış, Osmanlı ordusunun bel kemiğini oluşturan sipahi ordusu darmadağın olmuştur. Mirî toprak düzeni, bu yüzyılda giderek yozlaştırılmış, devlete ait olan bu araziler açık artırma usulü ile satılmıştır. Tımar toprakların satılması sonucunda Osmanlı ordusu için son derece önemli olan Tımarlı sipahi ordusu bozulmuştur. Tımarlı sipahilerin önemlerini kaybetmeleriyle birlikte, toprak üzerinde ki üretimin sürekliliği bozulmuş, dolayısıyla köylü ile şehirli halk arasında çok büyük kültür farklılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Başka bir ifade ile sosyal yapı bozulmaya yüz tutmuş oluyordu (Ceylanlı, 2011: 159-160).

Tımar sisteminin bozulması sebeplerini dönemin konjonktüründe iç ve dış dinamiklerin yarattığı değişim ve gelişmelerde aramak gerekir. Dış etkenler içerisinde de önemli bir yer tutan gelişme, bütün Avrupa'da yaşanan ve çevre ülkeleri de derinden etkileyen fiyat devrimi ve hızlı nüfus artışıdır. Amerika'dan Avrupa'ya akan ve bütün kıtaya beraber çevresinde yer alan Akdeniz dünyasını da etkileyen gümüş akını ve nüfus artışının eş zamanlı olarak yaşanmasının neden olduğu değişimler, iç etkenlerle beraber Klasik Osmanlı Sisteminin sonunu hazırlayarak, onu yeni bir yapılanmaya yöneltmiştir. Avrupa'da yaşanan bu tür gelişmeler, yetersiz tarımsal üretimi dolayısıyla çevre ülkelerden tarımsal ürün ithalatı arayışını gündeme getirdi. Bunun arayış, zaten yasaklanmış olan tarım ihracatının artışını beraberinde getirdi. Bu durum, hızlı bir enflasyon sürecine girmiş bulunan Osmanlı Devleti'nde tarımsal ürünlerin fiyatlarının artmasına neden olarak, devletin geleneksel yeniden dağıtım işlemini tehdit etmeye başladı (Aydın, 2001: 65-104). Bu gelişmeler sonucunda ülkede büyük bir enflasyon yaşanmaya başladı ve klasik Osmanlı sistemi hızlı bir çözülme sürecine girerek, değişime uğradı. Değişim Batı'da olduğu gibi, Osmanlı düzeninin de sistemin ayırt edici özelliği olan toprak rejimi ve köylünün ekonomik durumunda kendini gösterdi (Sunar, 1987).

Yaşanan değişim Batı'da feodalitenin tasfiyesi şeklinde gerçekleşirken, Osmanlıda Tımar Sisteminin bozulması yönünde kendini göstermiştir. Bu ekonomik gelişmeler yanında, artık Avrupa'da geleneksel savaş tekniği ve teknolojilerinin değişerek, savaş alanlarında, gelişmiş ateşli silahlarla donatılmış, eğitilmiş ve düzenli piyade ordularının kullanılmaya başlaması, hafif silahlarla donatılmış hareketli süvari ordusunu gereksiz hale getiriyordu. Bu, zaten ekonomik nedenlerle durumu iyice kötüleşmiş olan ve Osmanlı ordusunun vurucu gücünü oluşturan Tımarlı Sipahilerin askeri teşkilatlanmadaki varlığını iyice önemsiz hale getiriyordu. Osmanlı Devleti artık sipahilerin yerine, Batı'daki düşmanlarına etkili bir biçimde karşı koyabilmek için aynı şekilde donatılmış düzenli yeni piyade gücünü koymak zorundaydı (Aydın, 2001: 65-104).

Tımar isteminde yaşanan sıkıntılar askeri açıdan incelendiğinde, savaş teknolojisinde meydana gelen değişikliğin Osmanlı ordusunun temel savaşçı birimini temsil eden sipahinin konumunu kökünden sarsmış olduğu tespit edilebilir. Kendisinden önceki imparatorluklarda olduğu gibi tarımsal üretim teknolojisinde yenilikler ortaya çıkmadığı sürece kendi yeniden üretimi lateral genişlemeye, dolayısıyla yeni fetihlere bağlı bulunan Osmanlı Devleti'nde ateşli silah teknolojisi gelişinceye değin sipahi, devletin savaşlardaki başarı düzeyini belirleyen temel asker olma özelliğini korumuştur. Ancak nasıl üzeninin icadı orta çağ Avrupa'sındaki savaşlarda süvariye ön plana çıkardıysa ateşli silahların kullanılmaya başlanması da piyade birliklerinin süvari birliklerinin yerini almasını zorunlu kılmıştır (Howard, 1988).

Ateşli silahların devreye girmesiyle artık savaş teknolojisinde bir zorunluluk halini alan toplu eğitim, bakım ve uzmanlaşma gibi yeni gelişmeler, sipahinin mevcut ekonomik olanaklarını aşan bir mali yük ile coğrafi konumuna ters düşen bir örgütlenme sistemini gerekli kılmıştır. Sipahinin savaşçı niteliğinin zaafa uğramasıyla askeri birliklerin kompozisyonunda önemli bir değişiklik olmuş, 1560 yılında 40 bin olan kapıkulu askeri sayısı 1623 yılında 100 bine ulaşmıştır (Akdağ, 1945: 419-431).

Bir başka ifadeyle sipahiyi gerekli kılan teknolojik gelişme düzeyinin değişiklik göstermesiyle Osmanlı ordusunu oluşturan sipahilerin meydana getirdiği toplama birliklerinin yerini paralı askerlerden oluşan düzenli ve sürekli hassa ordusu almış, bu suretle tımar sisteminin dayanaklarından olan askeri gerekçe ortadan kalkmıştır (Erdoğan, 2022: 133-174).

XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayan mali bunalım, XVII ve XVIII. yüzyıl Osmanlı mali yapısını derinden etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle savaş teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, sürekli maaş alan ve ateşli silahlarla donatılmış merkez ordularının önemini arttırmıştır. Bu gelişmeler hem Osmanlı maliyesine önemli bir yük getirmiş hem de devlet gelirlerinin büyük bir bölümünün merkezi hazinede toplanması zorunluluğunu doğurmuş ve tımar sisteminin çözülmesine giden yolu açmıştır. Tımar sistemi sayesinde çeşitli kamu hizmetleri yerine getirilebildiği gibi bir aracı kullanılmadığı için verginin kolay ve masrafsız olarak da toplanması sağlanıyordu. Ancak öyle faaliyetler grubu vardı ki bunu tımar sistemi içine yerleştirmek mümkün değildi. Merkezi bürokrasi ile ücretli askeri sınıfın yüklendiği bu faaliyetleri, büyük bir imparatorluğun her tarafından toplanacak aynı vergileri, doğrudan doğruya ve münferit tarzda tahsis ederek yürütmek imkansız olduğu için, vergilerin nakden alınması ya da nakde çevrilerek merkezi bir hazineye intikal ettirilmesi ve oradan bu faaliyet gruplarına maaş şeklinde ödenmesi zorunluluğu vardı (Batmaz, 1996: 39-50).

Tarih boyunca ekonomileri tarıma dayalı olan devletler de vergilendirme sistemlerinde aksaklıklar sürekli kendini göstermiştir. Osmanlı devletinin ekonomik yapısı da tarım ekonomisine bağlı olduğu için vergilendirme problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Fakat tarih boyunca yaşanan bu problem Osmanlı devletinde tımar sistemi ile çözülmüştür. Mehmet Genç bu sistemi “*Ulaştırma imkanlarının sınırlı, mali-bürokratik organizasyon, metot ve vasıtaların yetersiz bulunduğu ve millî hasılanın çok küçük bir bölümünün nakdî mübadeleye katıldığı ziraî bir ekonomide, büyük ve kudretli bir devleti ayakta tutabilmenin orijinal ve başarılı bir dayanağı olarak*” tanımlamaktadır. Tımar sistemi ile Osmanlı devletinde çeşitli görevlerde bulunan asker ve memurlara bu toprakların gelirleri maaşları karşılığınca tahsis edilmiştir (Genç, 2014: 64).

Toplanan vergilerin merkeze ulaştırılıp daha sonra çeşitli bölgelere maaş olarak aktarımı zor olacağından bu kişilere görevleri karşılığında topraktan elde edecekleri gelirleri tahsis edilmiştir. Bu sistem sayesinde hem vergi ödemekle yükümlü olan köylü halk korunmuş oluyor hem de yaşanacak iktisadi dalgalanmalara karşı bir savunma sistemi kurulmuş oluyordu. Osmanlı devletinde toprak sistemi dışında kalan diğer esnaf ve zanaatkârlara uygulanan sistem ise iltizam sistemidir. Bu sistem sayesinde esnaflardan toplanan vergiler yine merkezi hazineye ulaştırılmaktadır. Açık arttırma yöntemi ile bu görev mültezimlere verilirdi (Gilles, 1987: 79-109).

Tımar sistemi, XVI. yüzyılın sonlarına sipahi ve köylü halk arasında herhangi bir probleme sebebiyet vermeden merkez hazinesi için toplanacak vergi gelirlerinin bütün usul ve kanunlara uygun şekilde uygulandığı bir sistem olmuştur. Geleneksel savaş yöntemlerini kullanan sipahiler savaşlarda artık eski verimliliklerini kaybetmeye başlamıştır. Eski değerini kaybeden sipahi ise zamanla toprak üzerinde kurulmuş bu sistemin de bozulmasına sebep olmuştur. Önemlerini kaybeden sipahilerin yerine savaşlarda ateşli silahlar kullanabilen yeni bir ordu düzeni kurulmuştur. Kurulan bu ordunun maaş ödemeleri için daha fazla vergi gelirlerine ihtiyaç duyulmuştur (Özvar 2003). Ancak, Osmanlı devletinin uzak bölgelerde ki vergi gelirlerini merkeze ulaştırabilecek ne yeterli memuru, ne de buna uygun alt yapısı vardı (Yörük, 2019: 217-238).

Osmanlı Devletinde merkezi hazineye ulaştırılacak vergi gelirleri üç farklı yöntem ile sağlanmıştır. Bunlardan birinci emanet usulü, ikincisi iltizam usulü ve üçüncüsü ise malikâne usulüdür. İlk başlarda toprak sistemi üzerinden toplanacak vergileri toplamak için tımar sistemi yani emanet usulü ve iltizam usulü olmak üzere iki yöntem bir arada kullanılmıştır. Ancak XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ekonomik bunalımlar neticesinde uygulanan sistemler üzerinde olumsuz değişiklikler meydana gelmiştir (Genç, 2014: 95).

Para ve fiyat devriminin yaşattığı en önemli etki bütün dünya da ve Osmanlı hükümetinde de olduğu gibi toprak sistemi ve köylü halkın refah düzeyinde meydana getirdiği değişiklikler olmuştur. Toprak sistemi üzerinde yaşanan değişiklik ise daha önce ticari hayatta etkisini gösteren sistemlerin bu alana da entegre edilmesi olayı olmuştur. Genel olarak topraktan elde edilecek geliri toplama hakkı bazı kişilere geçici olarak verilmesi usulü ile bir tekelleşme oluşturuyordu. Oluşan tekelleşme sisteminin arkasında ise para veya nüfuzlu kişiler varlıklarını göstermekteydi. Gelir toplama hakkı ise üç şekilde meydana gelmekteydi. Birincisi ‘emanet’ yani eminlik şeklinde verilen gelir toplama usulüdür. Bu usul de imtiyaz ve muafiyet verilen kişiye karşılık olarak bir dirlik veya maaş veriliyordu. İkinci sistem ise ‘iltizam’ yani müteahhitlik şeklinde verilen haklardır. İltizam usulün de kişiye müzayede ile bir geliri toplama hakkı verilmektedir. Üçüncü ve son usulde ‘malikâne’ veya ‘gedik’ usulü şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu usuller babadan oğula geçme gibi bir eğilim söz konusu olduğu için günümüz özel mülkiyet haklarına benzer özellikler göstermektedir (Berkes, 2023: 268-272).

2.1. Yeni Vergileme Usulü

Osmanlı hükümetinin olağanüstü dönemlerde topladığı vergileri vergi gelirlerini arttırmak için sürekli toplar duruma gelmesi hem sipahiler hem de köylü halk için artık zor şartlar oluşturmaya başlamıştır. Bu vergileri toplamak için kadılar tarafından görevlendirilen vergi memurları ise yine halktan toplayacağı vergiyle beraber kendileri içinde rüşvet toplamaya başlamışlardı. Olağanüstü dönemlerde toplanan avarız vergilerine ek olarak devlet toprak üzerinden toplanan öşür vergisinin de oranlarında arttırma yapmıştı. Bu vergilerin toplanması da mültezimlere devredilmiştir. Öşür vergisiyle de, reaya üzerindeki mali baskı artmıştı. Bütün bu durumlara bağlı olarak vergi toplama işlemlerinde görevli olan yönetici sınıf kendilerine yardımcı olmak amacıyla silah kullanmayı bilen halktan kendileri için bir ekip oluşturmuşlardı. Oluşan bu ekibe sekban sınıfı denilmiştir. Sekban sınıfının uyguladığı baskılara dayanamayan reaya ise kendi topraklarını bırakıp bu sınıfa dahil olmaya çalışmışlardır. Sekbanlar köylüye uyguladıkları baskı ve şiddet yöntemleriyle köylüden zorla topladıkları paralarla hem kendi geçimlerini sağlayabiliyor hem de bağlı oldukları yönetici sınıfına kazanç sağlıyorlardı (Tunus, 2019: 409-421).

XVI. yüzyılda yaşanan fiyat devrimi neticesinde tımar sistemi içerisinde elde edilen gelirler değerini kaybeder duruma gelmişti. Osmanlı hükümeti ise bu durum karşısında yeni vergi oranları belirleme yolunu tercih etmemiş, buna karşın olağanüstü durumlar da topladığı bedensel vergilerin daha sonradan parasal bedellere çevrildiği 'avarız-1 divaniyye' vergisi ve şeri vergi kaideleri dışında bulunan 'tekalif-i örfiyye' vergilerini daha sık toplamaya başlamıştır. Bu vergilerin oranları daha önceden belirlenmemiş durumda olduğu için Osmanlı hükümeti bu vergileri toplamak istediğinde her zaman artan oranlar talep ediyordu. Bu durum ise halk üzerinde ciddi baskılara sebebiyet vermekle beraber halkı giderek yoksullaştırıyordu. Yoksullukla mücadele etmek zorunda kalan sipahi ise çözümü savaş zamanında orduya katılmamakta veya toprağını terk etmekte bulmuştu (Pamuk, 2003: 146-147).

Merkezin kaynak yetersizliği sorununa çözüm bulabilmesinin esas koşulu tarımsal artıktan elde etmekte olduğu payı artırabilmesine bağlıdır. Bu nedenle merkez tarım kesiminden almakta olduğu vergi miktarını artırma gayreti içine girmiştir. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman "toprak ifrazı" yaptırarak, yani reâyet çiftliklerinin dönüm fazlalarını tespit ettirip bir yandan köylünün ödemekte olduğu "çift resmi"ni artırırken,

diğer yandan "avarız vergileri" adı verilen olağan dışı vergileri sürekli yükseltmiştir (Şahinöz ve Teoman, 2002: 67-78).

Osmanlı hükümeti merkezi hazineye gelen gelir kaynaklarını arttırabilmek için olağanüstü durumlarda topladığı avarız divaniyye vergisini arttırma yolunu tercih etmiştir. Geçmiş yıllarda sadece savaş dönemlerinde toplanmasına başvurulmuş bu vergi mali bunalım dönemlerinde her yıl toplanmaya başlanmış ve miktarı sürekli arttırılmıştır. 1582 yılında kişi başı 40 akça iken 1661 yılında 535 akça olmuştur. Gayrimüslim halktan can ve mal güvenlikleri sağlandığı için alınan cizye vergisi 1574'de 40 akça iken 1691 yılında 280 akçaya çıkarılmıştır. 1596 tarihli adaletname, cizye vergisinin kanun dışı yollarla 500 ile 600 akça arasında toplandığını da belirtmektedir (İnalçık, 2008).

Ayrıca Yoksul köylü halkın haddinden fazla vergi ödemeye maruz kaldığı durumlar çok kez görülmekteydi. Kastamonu ve Mentеше sancakların da eski Küre kadısı Hasan'a gönderilen bir hükümde çift resminin 15 akçesi ve nim çiftin 7,5 akçesi ve 18 akçelik çiftli bennâkin 5 akçesi ve 13 akçelik caba bennâkin 5 akçesi sancakbeyine gelir olarak kaydedilmiş ve ilkbaharda vergi toplamaya çıkan sancakbeyinin 10-15 atlı adamı reaya üzerine giderek kendilerine toplanması gereken vergilerden başka gayri reşid akçesi, arpa akçesi, boğaca akçesi adlarıyla her kişiden 8'er akçe daha aldıkları belirlenmiştir. Nitekim bu durumun reaya açısından fazlasıyla zulüm doğurduğu tespiti divan kayıtlarına yansımıştır (BOA, MD 46, Hüküm No: 108, s. 54)

Devletin artan masraflarını karşılamak için en hızlı şekilde vergi gelirlerini nakdi olarak devlet hazinesine katması gerekiyordu. Devlet maliyesi oluşan açıkları kapatmak için hem gelirlerini arttırmalı hem de masraflarını kısmalıydı. Bu sebeple Osmanlı hükümeti yeni vergiler koyma ve mevcut olan vergileri arttırma yoluna başvurmuştu. Bozulan tımar sisteminin yerine hazineye söz konusu gelirleri ulaştırmak için çeşitli yöntemler arayışına başlandı (Genç, 2014: 100).

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yaşadığı uzun savaş yılları sebebi ile artan maddi ihtiyaçları karşılamak için köylüler üzerinde ki olağanüstü hallerde toplanan vergileri arttırdığı açıktır. Savaş masraflarının artışı ve asker ihtiyacı yüzünden köylü üzerinde angaryalar hatta kanun dışı uygulamalar arttırılmış, bahsi geçen vergiler (avarız-1 divaniyye) daha sık toplanmaya başlanmıştı. Aynı sebeplere bağlı olarak ise gayrimüslim halktan toplanan cizye vergileri de arttırılmıştı. Yaşanan olağanüstü

koşullara bağlı olarak ise hükümet nakdi vergi toplamak yerine ihtiyaç duyulan binek hayvanlarını köylünün vergisi karşılığında el koyabiliyordu (Ortaylı, 2000: 6).

Mali bunalımın yaşandığı bu yüzyılda özellikle son yirmi yıllık süreçte Osmanlı Devleti'nde taşra bölgelerinin düzensizliği herkes tarafından bilinen bir konu haline gelmiştir. Bu düzensizliğin nedenlerinden biri vergilerin halkı yoksullaştırıcı ve yıpratıcı düzeyde iki katı şeklinde uygulanması olmuştur. Yaşanan düzensizliğin en büyük nedenlerinden biri ise taşra yönetimindeki mevkilerin ehli kişilere verilmesi uygulamasının son bularak açık arttırmada en yüksek payı veren ehliyetsiz kişilere devredilmiş olmasıdır. Bu durumun sonucunda ise yatırdığı parayı fazlasıyla geri almak isteyen bu kişiler elinde ki gücü bir zaruriyet varmış gibi göstererek başkalarına satıyor böylece yoksul halk üzerinde ki sömürü sistemini ikiye katlamış oluyorlardı (Berkeş, 2023: 283).

2.2. Toprak Sisteminde Yeni Düzen 'İltizam Usulü'

Osmanlı ekonomisinin yapı taşlarından olan ve zirai üretimin düzenini teşkil eden tımar sistemi çeşitli sosyal ve ekonomik sebeplerle önemi kaybedince XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında merkezi hazineye nakdi olarak ulaştırılmak üzere iltizam usulüne başvurmuştur. Böylece tarımsal alanda elde edilen önemli vergi gelirleri devlet kontrolünde tutulmaya çalışılmıştır (Tabakoğlu, 2016).

XVI. yüzyılda yaşanan ekonomik bunalımın giderek kötüleşmesi neticesinde bozulan tımar sistemi ve azalan tımar gelirleri karşısında hükümet halktan topladığı vergileri arttırmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda halk toprağını terk etmek durumunda kalmış sipahi ise gelişen savaş teknolojilerine bağlı olan orduya katılmamaya başlamıştır. Yaşanan bu olumsuzluklara çözüm olarak ise merkezi hükümet vergi gelirlerini hazineye ulaştırabilmek için iltizam usulüne başvurmuştur (Buluş, 2022).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru artık bozulmaya başlayan tımar sistemi yerine iltizam usulü uygulanmaya başlamıştır. Bu sistemde tımarlı sipahinin halktan topladığı vergi gelirlerini toplama görevi artık mültezimlere bırakılıyordu. Tımar sisteminde sipahi devletin koyduğu kurallara uymak mecburiyetindeydi. Fakat iltizam usulünde mültezimler için böyle bir kural söz konusu değildir. Mültezimler merkezi hükümetten

bağımsız olarak vergi gelirlerini arttırabilmek ve kendi kazançlarını üst düzeylere çıkarabilmek için üretim sistemini kendi lehlerine uygun şekillendirebiliyorlardı. Osmanlı hükümetinin daha önceden belirlemiş olduğu vergi oranlarının üzerine çıkmak tımar sistemi içerisinde imkânsızdı. Fakat bu yeni usulde mültezimler daha fazla gelir elde edebilmek için yeni oranlar belirleyebilmekteydi (Wallerstein vd., 1983: 41-54).

Osmanlı Devleti'nin tarımsal alanda elde ettiği parasal geliri sipahinin kontrolünden çıkarıp direkt merkezi hükümete bağlama arayışlarının bir diğer sonucu ise 'iltizam' sisteminin dirlik sistemi yerini almasıdır. İltizam usulüne göre devlet toplayacağı vergileri açık arttırma yolu ile 'mültezim' ismi verilen aracılar bırakmaktaydı. Mültezimler devlet adına topladığı gelirlerden kar elde etmeyi amaçlamaktaydılar. Açık arttırmayı kazanan mültezimler Osmanlı Hükümetine belirli miktar parayı ödemeyi kabul eder ve bu miktarın daha fazlasını köylüden toplarlardı. Bu sistem ile sipahiler vergi toplama işinden çıkarılmış köylü ile kâr amacı elde etmek isteyen mültezimler karşı karşıya kalmışlardır (Pamuk, 2003: 147).

Tımar sisteminin bozulması sonucunda yerine alternatif olarak kullanılan iltizam sisteminde mültezimlerin amacı devlete ödemek zorunda oldukları vergiler dışında her zaman yüksek kar elde etmek olmuştur. Bu sebeple köylü halktan ödemeleri gereken vergi tutarından daha fazla nakdi varlık toplamışlardır. Mültezimler devletin kendilerine tanıdığı bu imkânı kullanabilmek için hükümete yeteri kadar kefil göstermek zorundadırlar. Mültezimler mukataa olarak aldıkları toprak hakkında bilgi sahibi olmalı, açık arttırmada en yüksek geliri ödemeyi taahhüt etmeli, kendisine karşı kefil göstermelidir. Mültezimler kendi mukataaları üzerinde devlete karşı sorumluluklarını yerine getiremedikleri takdirde hükümet zararını mültezimin kendi malından karşılar mültezimin kendi geliri yetersiz kalırsa kefillerden zarar karşılanırdı. Diğer bir değişle mültezimlerin bütün malları devlet hazinesine ipoteklidir. Satılması ve devredilmesi mümkün değildir (Sahillioğlu, 1963).

İltizam sistemi, hazinenin nakit ihtiyacını karşılama amacıyla geniş bir alanda uygulanmaya başlanmış ve bu sayede devletin mali yapısı dönemin şartlarına uygun hale getirilmiştir. Merkezi ordunun sürekli maaş alan ve ateşli silahlarla donatılan bir yapı kazanması, Osmanlı maliyesine önemli bir mali yük getirmiştir. Bu gelişmeler, devlet gelirlerinin büyük bir bölümünün nakit olarak toplanmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin mali organizasyonu, hem devlet yapısındaki

değişikliklere hem de savaş organizasyonundaki yeniliklere göre şekillenmiştir. (Pamuk, 2007).

Devletin mülkiyetinde olan tımar topraklarının açık arttırma yöntemiyle iltizama verilmesinin diğer bir sonucunda bu kişiler zenginleşmiş, buna karşılık köylü ise fakirleşmiş oluyordu. Bu sisteme bağlı olarak tımarlı sipahilerden oluşan eyalet ordusu iltizam usulü yani yeni mülkiyet düzeni sonucunda giderek önemini kaybetmiştir. Buna karşılık yeniçerilerin sayılarında artış gözlenmiştir. Yeniçerilerin ordu içerisinde önemi giderek yükselmiş ve ileri tarihlerde ise devlet içerisinde çeşitli isyanlara sebebiyet vermişlerdir (Ceylanlı, 2011: 160).

Halk üzerinde uygulanan bu sistem ciddi baskılara sebebiyet vermişti. Köylü halk artık mültezimlere borçlanıyor borçları karşılığında ise topraklarını mültezimlere bırakıyorlardı. Uygulanan bu sistem ile ilerleyen süreçte Osmanlı devleti içerisinde özellikle merkeze uzak olan bölgeler de çeşitli baskı ve tefecilik yöntemiyle toprakları kendi mülkiyeti haline çeviren mültezimler giderek güçleniyor ve ayan sınıfının oluşmasına sebebiyet veriyorlardı. Bu durumun sonucunda ise Osmanlı toprak sistemi artık feodal beylerin hâkimiyeti altına girmiş bulunuyordu. Bu durumun sonucunda ise reayanın merkezi hükümete olan güveni sarsılmış, ekonomik ve sosyal düzende bozulmalar meydana gelmiştir (Wallerstein vd., 1983: 41-54).

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen toprak sistemindeki yeni düzen, artık toprak üzerinde zengin kişilerin oluşturduğu çiftlik düzenine dönüşmüştür. Toprak düzeninin bozularak çiftlikler haline dönüşmesi de vergi toplama usulünde sipahilerin yerine mültezimlerin almasını sağlamıştır (Yerasimos, 1977: 51-61).

Osmanlı hükümetinin uyguladığı iltizam usulünden dolayı ordunun bozulması, devleti büyük tehditler içerisine sokmuştur. Tımar sistemi ve tımarlı sipahilerin düzeni, toprak gelirinin görev karşılığında sipahilere bırakılmasına dayanmaktaydı. Tımarlı sipahiler, barış zamanlarında köylülerin büyük bir bölümünü eğiterek, onları savaşa hazır hale getiriyorlar, savaş zamanında ise, orduya asker desteğinde bulunuyorlardı. Bu durumda değişmesi ve iltizam usulüne geçilmesiyle, sipahiler, hem toprağa bağlı üretimi azalttı hem de ordu için asker yetiştirme görevini terk etti. Osmanlı toprak sistemindeki değişiklik sonucunda, tımarlı sipahiler tasfiye olundu ve böylece eyalet ordusu dağılmıştır (Ceylanlı, 2011: 160-161).

Yaşanan bunalımlar ve uygulanan baskılar sonucunda halk toprağını mültezimlere terk etmek durumunda kalmıştır. Bu da Osmanlı'da toprak mülkiyetinde köklü bir değişikliğe yol açarak devlet mülkiyetinde bulunan toprakların özel mülke dönüşmesi sonucunu doğurmuştur. Takip eden süreçte ise Osmanlı toplumunda yepyeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır. Ayan olarak bilinen bu sınıf Osmanlı toplum yapısının bozulmasını sağlayan toprak ağalığı olarak isimlendirilebilir (Erdoğan 2022: 133-174).

Tımarlı sipahilerin önemini kaybetmelerinin bir başka sebebi de düzenli şekilde askerlik yapmamalarından kaynaklanmaktadır. Değişen savaş şartları neticesinde ateşli silahlar önem kazanmış ve savaşlarda çok tesirli olmuştur. Ateşli silahların kullanımı uzun dönem düzenli bir eğitim gerektirmektedir. Oysa tımarlı sipahiler geleneksel savaş düzenine hâkim atlı askerlerdi. Bu yüzden ateşli silahlara yabancı kalmışlardır. Bu duruma bağlı olarak tımar düzeninin dağılmasından sonra kapıkullarının yani yeniçeri ocağının önemi artmış ve sayıları da giderek artmıştır. İşte bu artış, kapıkulu ocağının da bozulmasına sebep olmuştur (Ceylanlı, 2011: 162).

Osmanlı toprak yapısı üzerinde XVI. yüzyıla kadar kullanılan tımar sistemi bu yüzyılın sonlarına doğru yaşanan krizler, mali disiplinsizlikler, askeri ve sosyal hayatta yaşanan olumsuzluklar sebebi ile giderek gücünü kaybetmiştir. Gelişen savaş teknolojileri karşısında tımarlı sipahilerin yerine daha düzenli ve eğitilmiş birliklerin oluşturulması zarurieti doğmuştur. Bu zorunluluk karşısında ise tımar sistemi artık Osmanlı hükümeti için eski cazibesini korumuyordu. Yaşanan bu olumsuzluklara bakılarak Osmanlı hükümeti tarım alanından elde edeceği geliri merkeze ulaştırmak için tımar sisteminden vazgeçip yerine iltizam usulünü kullanmaya başlamıştır. (Pamuk, 2021).

Yapılan araştırmalar, bu dönemde Osmanlı mali sisteminin hem devlet yapısında hem de savaş düzenlerinde gerçekleşen değişimlere uyum sağladığını göstermektedir. İlk dönemlerden itibaren kullanılan ve hazinenin nakit ihtiyacını karşılayan iltizam sistemi, dönemin koşullarına göre yeniden düzenlenmiş ve geniş bir alana yayılmıştır. Savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve sürekli maaş alan, ateşli silahlarla donatılmış merkezi ordunun önemi, Osmanlı maliyesi üzerinde ciddi bir mali yük oluşturmuştur. Bu durumu dengelemek amacıyla devlet gelirlerinin büyük bir kısmı nakit olarak toplanmıştır. Özellikle savaş teknolojisindeki ilerlemeler, Osmanlı Devleti'nin mali

organizasyonunu yeniden yapılandırma ihtiyacı doğurmuştur. Savaş organizasyonunda meydana gelen bu değişiklikler, iltizam sisteminin de yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır (Pamuk, 2007).

Osmanlı Devleti'nin klasik mali sisteminde, vergiler iki farklı şekilde toplanmaktaydı. İlk yöntem, tımarlı sipahi olarak görev yapan kişilere verilen ve onların topladığı vergilerden oluşmaktaydı. İkinci yöntem ise, doğrudan doğruya hazineye aktarılan vergilerden, yani devletin vergi kaynaklarını bizzat işletip bu kaynaklardan elde edilen gelirleri nakit olarak hazineye aktarılmasından ibaretti. Devlet bu süreci "iltizam usulü" ile yürütmekteydi. Bu kapsamda, mukataa denilen vergi toplama hakkını mültezimlere devretmekteydi. Osmanlı'nın klasik döneminde, tüm bu vergi toplama işlemleri reayadan alınan vergilere bağımlı hale gelmiş, bu durum ise devleti hem reaya hem de mültezimlerle uyum içinde çalışmak zorunda bırakmıştı. (Sofracı&Ergenoğlu, 2016: 384-401).

Geniş coğrafyalar üzerinde egemenlik süren Osmanlı Devleti bu bölgeler de toplanacak aynı vergileri tek başına direkt olarak toplaması pek mümkün değildi. Toplanacak vergilerin nakde çevrilmesi ve hazineye ulaştırılması artık bir zaruriyet halini almıştı. Bozulan tımar sistemi artık bu zaruriyete cevap vermiyordu. Devlet hizmetinin devamı için toplanılacak vergilerin merkezi hazineye ulaştırılması mekanizmasının kurulması gerekliliği çok açıktı. Osmanlı Devleti'nin yaşanan bu soruna karşı çözümü ise iltizam usulü olmuştur. Osmanlı Devleti'nde mültezim olarak isimlendirilen sınıfın görevi kanunlarca belirlenen vergi tutarlarının halktan toplandıktan sonra nakde çevrilerek merkezi hazineye ulaştırılmasından ibaretti (Genç, 2014: 106-114).

XVI. yüzyılda devlet gelirlerinin toplanmasında ve merkez hazineye ulaştırılmasında iltizam sisteminin giderek yaygınlaştığı görülmektedir. İltizam usulün de devlete ait olan gelirleri toplama ve merkeze ulaştırma işlemleri mültezimler tarafından yapılırdı. Hükümet açık arttırma usulü ile karı ve zararı kendilerine ait olmak üzere vergi toplama işlemlerini mültezimlere devretmiştir. Mültezimler bu hakkı üç yıllığına elde edebiliyorlardı (Çizakça, 1999: 226-233).

Girişimcinin bir mukataaya talip olması için öncelikle mali gücünün olması, kefil gösterebilmesi ve müzayede de talip olduğu mukataa için en yüksek fiyatı teklif edebilmesi gerekirdi. Bunun yanında kâr ve zarar kendisine ait olduğundan önceden

talip olduğu mukataanın kâr ve zarar durumunu da iyi bir şekilde hesaplayabilmesi şarttı. Hazineye ödemesi gereken bedelleri yatırmadığında devletin uğradığı zarar kendi mal ve mülkünden karşılanırdı. Kendisinin malı ve mülkü yetmediği zaman ise kefiline başvurulurdu (Özvar, 2003). Bu bağlamda devletin vergi gelirlerini toplama işini üzerine alan mültezimler, yalnızca vergi gelirlerini toplayıp doğrudan hazineye iletmekle görevli değil aynı zamanda kendilerine devredilen çalışma sahasında gerekli düzenlemeleri yapma gibi görevleri bulunan mahalli idareciler konumundaydılar (Taş, 2006: 80-93).

Osmanlı imparatorluğunun yaşadığı II. Viyana Kuşatması bozgunundan sonra Balkan bölgelerinde yaşayan halk ilk olarak iktisadi sıkıntılar ve güvenlik problemleri gibi çözülmesi zor bir takım sıkıntılar içerisinde kaldılar. Ordunun yaşamış olduğu savaş mağlubiyeti, mağlubiyet sonucunda oluşan ekonomik sıkıntılar, yol ve şehir güvenliklerinin azalması merkezi idarenin otoritesini neredeyse yok etmiş durumdaydı. Bölgede yaşayan halk Osmanlı hükümetinden sürekli olarak asker ve para desteği istemesine rağmen yaşanan darboğaz sebebi ile olumlu bir cevap alamıyorlardı. Bu nedenle halk ise kendi güvenliklerini kendileri çözme durumunda kalmışlardı. Özellikle büyük toprak sahiplerinden oluşan mültezimler artık bölgede kendilerine yer edinmişlerdi (Ortaylı, 2000: 7).

Vergi gelirlerinin doğrudan merkezi hazineye aktarılmasını amaçlayan iltizam sistemi, vergiye tabi olan tarımsal işletmelerin verimsizleşmesine neden olmuştur. İltizam usulü, toprak mülkiyetinin özelleşmesiyle birlikte ekonominin ve devlet maliyesinin kontrolünü zorlaştırmıştır. Tımar toprakları zamanla özel mülkiyet haline gelmiş ve bu durum özel çiftliklerin ortaya çıkmasına, nihayetinde de tefeciliğin yaygınlaşmasına yol açmıştır (Ay, 1991: 312-332; Tabakoğlu, 1985: 247-255).

Osmanlı hükümeti tarafından tarım alanında da uygulanmaya başlayan iltizam yönteminde hükümetin düzenlediği ihaleler genellikle yine hükümet tarafından görevlendirilen kişilerden oluşuyordu. İltizam ihalelerinde ödenecek bedellerim bir kısmı önceden tahsil edilirdi. Son zamanlar da yaşanan bu tür uygulamalar, iltizam ihalelerine olan başvuruyu azaltarak belirli bir kesimin oluşturduğu ihaleler halini almaya başlamıştır. Böylece, ihale fiyatlarını düşürmeyi hedefleyen mültezimler, tefeciler ve tüccarlar arasında örtük bir anlaşma oluşmuştur. Sonuç olarak, mültezimler üreticilerden yasal olarak bırakılan miktardan daha fazla vergi almış ve merkezi hazineye göndermesi gereken vergi miktarını kendilerine saklamaya başlamıştır. Bu

durumun sonucun da ise reayanın üzerindeki baskılar giderek daha da artmış, köylü halk işlediği toprağını terk ederek şehirlere doğru büyük göç hareketini başlatmıştır. Bu durumu Ahmet Cevdet Paşa; *“mültezimler, verdiklerini çıkardıktan sonra, menfaat çıkarı için aciz reayaya dayanamayacakları zulüm ve cefayı her gün artırmakla taşra halkından çoğu vatanlarını bırakıp gitmeğe mecbur olarak, bazı zimmeti olan reaya diğer Devletlerin memleketlerine gidiyor, birçok kimseler de İstanbul'a gelip yerleşiyordu.”* (Cevdet, 1972) şeklinde dile getirmiştir.

Mali bunalım dönemin de sipahinin karşısına çıkan en önemli sorun maaşlı askerler olmuştur. Bunlar tımarlı sipahiler gibi tarım alanlarında bulunmuyor, direkt sarayda hükümdarın yanı başında görev yapıyorlardı. Askerlik eğitimlerini de başken çiftliklerinde tamamlamaktaydılar. Padişahlar her sefere çıktıkların da yanlarına bu askerlerden üç yüz veya beş yüz kişilik bir ordu bulundururdu. Seferden dönüşlerde ise bu gruba büyük zeamet ve haslarda mükafat olarak birer yıllık mukataalar verilmeye başlandı. Hatta gayrimüslimlerden alınan cizye vergisini toplama işi de bu seçme asker grubuna bırakılır olmuştur. İlerleyen süreçte ise bu askerler kendilerine tanınan askerlik görevi dışında verilen bu imtiyazları kanunla almış gibi bir hak olarak görmeye başladılar. Tımarlı sipahinin feodalleşme eğilimlerine karşılık bu grupta kapitalistleşme eğilimleri başladı. Kendilerine verilen cizye vergisi toplama haklarını büyüterek iltizam işine girip para kazanma eğilimi gösterdiler. Bu yüzden sipahi ile çatıştıkları gibi giderek güçlenerek devlet otoritesi ile de çatışma durumları söz konusu oldu (Berkes, 2023: 281).

Osmanlı hükümeti yaygın bir coğrafyaya hâkimdi. İlk dönemlerde bu coğrafyalardan elde edilecek vergi gelirleri aksamaya uğramadan merkezi bütçeye ulaştırılabiliyordu. Yaşanan mali bunalımın bir neticesi olarak bozulan tımar sisteminin yerine artık yeni bir usul getirilmişti. Denetimi zor olan uzak ve dağınık bölgelerden elde edilen geliri toplamak için artık özel şahıslara ihtiyaç duyulmaktaydı. Merkezi bütçeye belirli bir geliri teslim etmek şartı ile toplanan verginin geri kalan kısmı kendisine ait olmak üzere belirli mukataalar hatta bir dönem sonra yaşanacak gelişmeler sonucunda padişahın bazı büyük hasları ve toprakları da dâhil olmak üzere açık arttırma yolu ile satılıyordu. Açık arttırmayı kazanan mültezimler hazineye aktaracakları gelirin dışında elde edecekleri karı arttırmak için sürekli mükellefler ile karşı karşıya gelmekteydiler. Hazineye verdiği parayı köylü halk üzerinden çıkarmaya çalışan mültezimlerin uyguladıkları baskılar, haksızlıklar ve adaletsizlikler köylü halkı seneler

boyunca ezilmeye muhtaç bırakmıştır. Mültezimlerin uyguladıkları tefecilik ve faizcilik uygulamaları çiftçi kitlesinin toprağını bu tefecilere teminat olarak vermesi ile sonuçlanmış ve böylece miri topraklar üzerinde dahi yavaş yavaş özel mülkiyet anlayışı gelişmeye başlamıştır (Yalçın, 1979: 216-218).

İltizam usulünün Osmanlı devletinde oluşturduğu sıkıntıları önleyebilmek için yerine malikâne usulü getirilmişti. Malikâne sistemine göre iltizam sistemi ile toprağı elinde bulunduran kişilere bu toprağı yaşamı boyunca elinde bulundurma hakkı verilmişti. Bu sistemin oluşturduğu olumsuz taraf ise elinde belirli bir miktar para bulunduran herkesin malikâne alması sorunu olmuştu. Genel olarak ise yine eski mültezimler bu malikânenin sahibi olan kişilerdi. Böylece ödemek zorunda olduğu vergi tutarını zamanında ödemediyorlardı. Hatta kendi elinde bulunan toprağı faiz geliri elde etmek adına bir başkasına veriyorlardı. Toprak sistemi üzerinde oldukça yüksek faiz geliri elde ediliyordu. Toprağı faizle kiralayan kişi hem aldığı borcu faizi ile ödemek hem de kendi karını yüksek tutmak için köylü üzerinde ki baskıları daha çok arttırıyordu (Berkes, 2023: 286). XVI. Yüzyıldan sonra ortaya çıkan bu durum mali bunalımı giderek derinleştirerek Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştır.

3. XVI. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ EKONOMİK YAPISINDA 'ÇİFTLİK' KAVRAMI VE ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte tarımsal alanda yeni bir üretim eğilimi olarak çiftlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu yeni oluşumların sistemlerini açıklamaya geçmeden önce çiftlik kelimesinin kökenine inmek faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti'nde çiftlik kavramına tımar düzeni içerisinde rastlanmaktaydı. Osmanlı Devlet mülkiyetinde olan miri topraklar üzerinde tımar sistemi içerisinde gelişen ve bir çift öküzü sahip olup toprağı işleyebilecek durumda olan halkın kullandığı üretim birimine 'reaya çiftliği' denilmekteydi. Ayrıca Osmanlı Hükümetinde kuruluş dönemlerinden beri büyük tarımsal işletmeler içinde çiftlik kavramı kullanılmaktaydı. Bu tür tarımsal işletmeleri içerisinde barındıran çiftliklere Osmanlı Devleti'nde 'mevat' adı verilmekteydi. Mevatlar Osmanlı toprakları üzerinde atıl kalan veya terkedilmiş topraklar üzerinde kuruluyordu. Mevat toprak sahiplerine verilen 'temlikname' belgeleri sayesinde şeriate uygun bir şekilde topraklar özel mülk haline getiriliyordu. Bu sayede atıl kalan veya terkedilen topraklar tekrar üretime kazandırılmaktaydı (Pamuk, 2003: 147-148).

Osmanlı Hükümetinde köylünün toprağını terk etmesi veya geçerli bir sebebe dayandırmadan toprağını boş bırakması yasaklanmıştı. Bu şekilde toprağını boş bırakan çiftçilere çift bozan vergisi adı altında vergi uygulanırdı. Çiftçinin toprağını üç yıla kadar işlememesi durumunda ise mahkeme kararı ile toprak bir başkasına devredilebilirdi. Bütün bu uygulamalar Osmanlı maliyesinin temelini oluşturan tarımsal üretimi arttırmak ve desteklemek amacı ile yapılmaktaydı (Buluş, 2022).

Osmanlı devletinde çiftlikler kuruluş döneminden beri mevat adı verilen kullanılmayan ya da Osmanlı sınırları içerisinde atıl kalan araziler tekrar üretime katılarak ekonomiyi canlandırmak ve toprak üzerinden alınan vergi gelirini arttırmak amacıyla tekrar tarımsal hizmette kullanılması amacıyla ortaya çıkmıştır. O dönem tabiriyle mevat arazileri tekrar şenlendirmek ve üretime dâhil etmek amacıyla, dini kurallara uygun olarak özel mülk sayılıyor ve mülk sahibi adına düzenlenen temlikname belgeleri ile kendilerine teslim ediliyordu (Çelik, 2018: 267-280).

Osmanlı Devleti'nde "Çift" kavramı, iki öküz tarafından işlenebilen tarım arazileri olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı devletinde köylü bir ailenin bütün temel gereksinimlerinin giderilmesini sağlayacak boyutlarda olan çift veya çiftlik, vilayetlerin

buldukları yere göre ayrıca arazinin sahip olduğu üretim gücüne göre 60.000 ile 150.000 metrekare boyutlarında değişen bir alanı temsil ederdi. Bu tarım alanları, hem bir ailenin geçimini sağlayacak hem de üretim masrafları çıkarıldıktan sonra vergi ödemesi için yeterli ürün fazlası bırakacak büyüklükte olmalıydı. Osmanlı çift hanesi, iki öküze sahip olan ve belirli miktarda toprak işleyen bir köylü aile çiftliği olarak, hem bir üretim birimi hem de mali gelir birimi niteliğindedir. Köylüler, devlete "çift resmi" adı verilen bir vergi öderlerdi. Ayrıca, sahip oldukları arazinin büyüklüğüne göre çift, yarım çift, bennâk, caba veya mücerred olarak bölgelere göre değişen miktarlarda vergi vermek zorundaydılar (İnalçık, 2000).

Önemli bir kısmı tarım arazilerinden oluşan çiftliklerin bazıları tımar sistemi içerisinde organize edilmişti. Ancak bu dönemde ortaya çıkan çiftlikler, klasik tımar düzeninin finansal kısıtlamalarından uzaklaşan ve bazen mülkiyet ya da yarı mülkiyet hakkını yansıtan nitelikler sergileyen birimlerdi. Yani, aslında tımar sistemi içerisinde devletin kontrolündeymiş gibi görünen bazı çiftlik birimlerinin mülk ya da yarı mülk olarak bireylere devredildiği anlaşılmaktadır. Yarı mülk denilebilecek bu çiftliklerin etkili devlet adamlarına teslim edildiği bilinmektedir. Bu tür çiftliklerde, tımar gelirleri kendisine tahsis edilen bireylerin onayı gerekiyordu, bu da tımar arazisinin neredeyse tamamen mülk edinilmesi şeklinde uygulanan ve pek de yasal olmayan bir durumdu (Gilles, 1987: 79-109).

Tımar sistemi üzerinde yaşanan bu yasa dışı olaylar neticesinde özellikle para, gelir elde etme ve yaşanan hazine sıkıntıları gibi nedenlerle hükümet yüzyıllardır kendisini ayakta tutmayı başaran tımar sistemini kendi çıkarlarına aykırı bulmaya başlamıştı. Buna bağlı olarak kendi bölgesinde güçlü olan ve bölge tarımına gücü yeten sipahi ise feodalleşme yoluna gitmiştir. Bir üretici olarak toprak üzerinde mülkiyet kurup çiftlik sahibi olmaya kalkacaktır. Böylece hem devletle olan ilişkileri hem de köylü halk üzerinde ki baskıları giderek olumsuz yönde değişecektir. Üzerinde ki baskılara dayanamayan köylü ise toprağını terk etmek zorunda kalacaktır (Berkes, 2023: 280).

Osmanlı devletinde çiftlikler üreticileri köylü halk olan çiftçiler ile bu çiftliklerin mülki sahipleri farklı bireyler olabilmekteydi. Söz konusu olan bu çiftlikler arasında; Tımar çiftlikleriyle beraber, doğrudan devlet tarafından görevlendirilen bir emin veya amile işlettirilen geliri devlete ait olan çiftlikler, gelirleri tamamıyla bir vakfa verilmiş

olan vakıf çiftlikleri sayılabilir. Ayrıca, az sayıda da olsa özel mülk çiftlikler ve görevleri karşılığında tımarlı sipahilere maaş yerine tahsis edilmeyi bekleyen mevkuf çiftlikler de bulunmaktaydı. Bu çiftlikler, tımar sisteminin bir parçası olarak değerlendirilebilirdi (Çelik, 2018: 267-280).

Mali bunalımın giderek derinleştiği XVI. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı mali harcamalarının yükselmesine bağlı olarak Osmanlı toprak ve tarım sistemi de giderek bozulmaya başlamıştır. Osmanlı devletinde meydana gelen bu çalkantıların aslında en önemli nedeni, ülke nüfusunun çok hızlı bir şekilde artmasıdır. Bu dönemde yapılan savaşlardan mağlubiyetlerle son bulması ve ödenen yüklü tazminatlar neticesinde, merkezi ordu yapısının da giderek maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Hazine üzerinde artan mali yükü azaltma çalışmaları tımarlı sipahilerin görevlerine son verilmesiyle çözülmek istense de, bu çözümler yaşanan ekonomik sıkıntılara karşı yeterli olmamıştır (Pala, 1996: 39-69).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru tımar sisteminin zayıflamaya başlamasıyla, güçlü yerel unsurlar geniş topraklar edinmiş ve bağımlı köylüler üzerindeki baskıyı artırarak, Avrupa'daki kârlı pazarlar için tarımsal üretime yöneldikleri ileri sürülmüştür. Bu eğilim, özellikle Balkanlarda büyük çiftliklerin kurulmasıyla mümkün olmuştur (McGowan, 1981: 281-305).

3.1. Mali Baskılar Sonucu Oluşan Çiftlikler

Tımar düzeninin bozulması ile birlikte daha farklı çiftlik kavramları da ortaya çıkmaya başladı. İltizam sisteminin tımar sistemi içerisinde giderek yayılması sonucunda mültezimler köylü toprak sahipleri üzerinde tefecilik uygulamalarına başladılar. Daha sonrasında ise bu duruma karşı koyamayan köylüler topraklarını yavaş yavaş terk etmeye başladılar. Terk edilen topraklara ise mültezimler el koyuyordu. Bütün bunların sonucunda ise miri topraklar üzerinde özel denetimler geniş yer bulmaya başladılar. Fakat miri toprakların özel denetim altına girmesi büyük tarımsal şirketlerin kurulmasına sebebiyet vermiyordu. Aksine küçük işletme sayılan köylü halk üzerinde baskılar artıyor, mültezimler topladıkları vergilerden ziyade köylüye faizle borç para vererek tarımsal gelirlere de el koymaya başlamışlardı (Pamuk, 2003: 148-149).

XVI. yüzyıl ve sonraki dönemler de İstanbul, Bursa ve Edirne gibi büyük şehirlerin etrafında özel mülkiyete ait olan çiftliklerin varlıklarının giderek arttığını görüyoruz. Daha çok devlet büyüklerinin köylü halktan bu toprakları çeşitli yollarla satın alarak sebze ve meyve yetiştiriciliği yaparak veya hayvan besiciliği yaparak yüksek gelirler elde ettikleri çiftliklere dönüştürdüklerine şahit oluyoruz. Osmanlı toprak hukukuna göre toprağı şenlendirmek için yapılan bu işlemler özel mülkiyet anlayışını da hızlandırmıştı. Hal böyle olunca miri toprak anlayışına dayanan öşür, çift resmi, otlak resmi gibi vergileri de toplamak artık imkânsızlaşıyordu. Bu duruma ek olarak ise Osmanlı halkı arasında artık toprağını büyüten ve çiftlik haline getiren yeni bir sınıf ortaya çıkmaya başlamıştı (Yalçın, 1979: 351).

3.2. Fiyat Artışlarının Olumsuz Etkileri

XVI. yüzyılda yaşanan fiyat artışları tarımsal alanda da fiyatları oldukça hızlı arttırmaktaydı. Fiyatların bu oranda hızla artması mültezimler ve diğer sermaye sahipleri tarafından çok cazip bir hal almıştı. Mültezimler vergilendirme yoluyla veya yüksek faiz vererek tefecilik yöntemiyle el koydukları tarımsal ürünleri artan fiyatlandırma ile tüccarlara satıyorlardı. Tüccarlar ise satın aldıkları bu tarımsal ürünlerin belirli bir kısmını kentlere gönderirken geriye kalan kısımlarını ise Avrupalı tüccarlara satabiliyorlardı. Böylece kentlerde yer alan yüksek gelirlili memurlar veya servet sahipleri artan fiyatların da etkisiyle tarımsal alanda yatırım yapmaya başladılar (Pamuk, 2003: 149).

Tımar sisteminde yaşanan sorunlar ve mültezimlerin köylüye uyguladığı yüksek faiz ve baskılar neticesinde üretimde dinamik olan unsurlar artık o kendini bu alanda göstermemeye başlamıştı. Bu durum da toprağın ıslah edilmesini sağlayacak, tarım alanlarını modernleştirebilecek uygulamaların ortaya çıkma olasılığı giderek kayboluyordu. Diğer ülkelere kıyasla Osmanlı toprak düzeni ve bu düzen içerisinde şekillenen vergileme sistemi artık tarım alanlarını teşvik edebilecek nitelikte değillerdi. Bu durumda hazineden yüksek maaş alan ve belirli dönemlerde ellerine yüksek maaş geçen kesim yüksek faiz getirileri de elde ederek köyler de bulunan bağ, bahçe gibi tarım alanlarını satın alarak giderek güçlenmeye devam ediyorlardı. Zaten zor durumda bulunan köylü ve sipahi bu duruma göz yummak zorunda kalıyordu. Bu sayede zengin kesim toprağı elde ederek geniş çiftlikler kurmaya başlamıştı (Yalçın, 1979: 364).

Osmanlı devletinin mali buhranlar yaşadığı bu yüzyılda sadece esnaf ve zanaatkarlar değil merkeze uzak bölgelerde tımarlı sipahiler ve hatta bölge kadıları dahil köylü halktan eziyetle topladıkları ürünleri karaborsaya dahil ederek merkezin vergi gelirlerine engel olmuşlardır. XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı devletinin girdiği savaşlar ordunun düzensizliği ve yetersizliği gibi sebeplere bağlı olarak oldukça uzun zamanlar alıyordu. Bu gibi durumlar da hükümet yapılan karaborsacılık uygulamaları yüzünden gıda temin etmekte oldukça zorlanıyordu. Kırsal bölgeler de yöneticiler tarafından uygulanan baskı ve şiddet sonucunda köylü halk toprağını terk ediyordu. Bu da büyük şehirlerin gıda temini için oldukça büyük bir sorunu teşkil etmekteydi (White, 2013).

Başkent in gıda ihtiyaçlarının karşılanması doğrudan merkezî yönetimin sorumluluğundaydı. Taşra bölgelerinin ise gıda temini sorumluluğu ise kadılara aitti. Bununla birlikte, son zamanlarda başkent gibi büyük şehirler dâhilinde buğday ve diğer meyve-sebze ürünlerinde kıtlıklar yaşanmış; sancak yöneticileri, yasal olarak kendilerine tanınan ürünlerin toplanması yetkisinde bile yolsuzluklar yapmışlardı (Akdağ, 2013: 33-97)

Öte yandan XVI. Yüzyıl sonlarına doğru çiftçilerin ve köylülerin yaşanan ağır savaş masraflarını karşılamak ve orduda bulunan hayvanların yem ihtiyaçlarını sağlamak için karşılaştıkları yeni uygulamalar ve vergiler çiftçiye oldukça zor bir duruma düşürüyordu. Bunun sonucunda ise tahıl üretimi giderek azalıyor çiftçi üretim yapmak yerini hayvancılık için topraklarını meralar haline getiriyordu. Savaş güzergâhında olan köylülerden ise yine çeşitli vergiler adı altında maddi veya aynı olarak ödeme toplanırdı. Üstelik bu ödemelerin de orduya veya merkeze ulaştırılması işlemi de hükümet tarafından yapılmamış köylü halkın sırtına bırakılmıştı. Şartların bu denli olarak giderek zorlaşması ise üretimi olumsuz etkilemiş ve toprakların meralara dönüşme eğilimi giderek artmıştır. Bahsedilen bu ağır şartlara daha fazla dayanamayan köylü ise diğer bir çözüm yolu olarak toprağını terk etmeye başlamıştır. Boşalan bu toprak üzerine ise merkezden gelen vezirler veya kadılar gibi üst düzey yöneticiler el koyarak kendilerine ait büyük çiftlikler oluşturmuşlardır (Yalçın, 1979: 227-230).

Tımar sisteminin bozulmasından sonra Osmanlı Devleti içerisinde kapitalist tarım alanında büyük çiftliklerin oluşmasından farklı olarak bazı bölgelerde ayanlık kavramı ortaya çıkmaya başladı. Ayanlar süreç içerisinde giderek güçlenerek köylerde

haksızlıkla hüküm süren paşalara, mültezimlere ve tefecilere karşı ezilen halkın yanında olmaya çalıştılar ve sonuçta bölgelerde derebeyi olmaya başladılar. Elleri silahlı güç bulduran ayanları devlet tanımak zorunda kaldı. Sonuç olarak ise derebeyliği sistemi Osmanlı toprak sisteminin gelip dayandığı durum olmuştur (Berkes, 2023: 298).

Dönem içerisinde giderek güçlenen derebeyler köylünün hakkını savunduğu için kendi itibarlarını köylü nezdinde arttırmış ve köylüyü kendisine bağlamış konumdadır. Fakat bu büyük toprak sahipleri çiftçi veya üretici konumunda değillerdir. Sadece köylünün ürettiği emeğin tamamını veya bir kısmını satın alan kişilerdir. Bundan ötürü köylü üretimi artırma ya da üretimini arttıracak araç ve gereçleri elinde bulunduramadığı için derebeylerine muhtaç durumdadır. Derebeyleri ise ellerinde yeteri kadar araç ve gereç olmasına rağmen üretimi arttırıcı riskler almak istemezler. Çünkü herhangi bir risk almadan da yeterinden fazla gelir elde etmektedirler. Derebeylerinin uyguladığı bu sömürü türü ise feodal ve kapital sistemlerin uyguladığı sömürü türlerinden daha aşağıda bir uygulama olmuştur (Berkes, 2023: 167).

XVI. yüzyıl sonların Osmanlı Devleti'nde türeyen bazı açığöz tüccarlar limanlara yakın yerlerde sahip oldukları depolara hükümetin uyguladığı bütün engellemeler ve yasaklamalara rağmen köylünün elinden tefecilikle veya zorla aldıkları ürünleri getirerek ülke dışına sürekli kaçak ürün satışında bulunuyorlardı. Bu ürünlerin başında ise buğday ve canlı hayvan gelmekteydi. Bu yüzden ise zaman zaman İstanbul, Edirne ve Bursa gibi büyük şehirler beslenme problemi yaşamaya başlamıştı (Yalçın, 1979: 278).

Yaşanan bütün bu gelişmeler karşısında Osmanlı hükümetinin sessiz kalarak müdahale etmemelerinin nedenleri bulunmaktadır. Bunların en önemlisi tımar düzeninin bozulmasıdır. Tımar düzeni artık askeri ve mali açıdan eski önemini kaybetmiş durumdaydı. Ayrıca tımar sahipleri elde ettikleri ürünlerin önemli ve büyük kısmını tüketiyor olması kentlere daha az ve kalitesiz ürünlerin gönderilmesini sağlıyordu. Buna karşı olarak mültezimler ise hem devlete karşı olan sorumluluklarını yerine getirmek hem de artan tarımsal ürün fiyatlarından faydalanmak için el koydukları ürünlerin mümkün oldukça büyük bölümlerini pazara gönderiyordu. Ayrıca kent pazarlarına ulaşan tarımsal ürünleri sadece Osmanlı tüccarları değil Avrupalı tüccarlarda satın alıyordu (Pamuk, 2003: 149-150).

Osmanlı imparatorluğunun temel yapı taşlarından olan tımar sisteminin bozulması sonucunda yaşanan hükümetin uyguladığı fiyat politikaları, ticari yasaklar ve yapılan idari denetimler başarısızlıklarla sonuçlanmıştır. Köylünün toprağını terk etmeye başlaması, tarımsal üretimde kullanılan toprakların meralar haline dönüştürülmesi, özel mülkiyete ait büyük çiftliklerin kurulması, yaşanan kaçakçılık, faizcilik ve tefecilik olayları Osmanlı toprak yapısında yaşanan başarısızlıkların bir sonucu olarak ekonomik bir kriz halini almıştır (Yalçın, 1979: 421).

XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin ekonomik politikası, ithalatı serbest bırakırken ihracatı kısıtlamaya ve kontrol altında tutmaya dayanıyordu. Bu ekonomik yaklaşım, XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Bu politika gereği, ihraç ürünlerine yüksek vergiler uygulanmış ve hatta ihracatı yasaklayıcı bazı düzenlemeler getirilmiştir (Genç, 2014: 203-209).

Tarımsal ürünleri elinde bulunduran köylü halk ve devlet memurları, daha fazla kâr elde etmek amacıyla devlet politikalarına aykırı davranarak kaçakçılık faaliyetlerinde bulunmaya başlamışlardır. Osmanlı vatandaşlarının altın ve gümüş gibi madenleri ham veya yarı mamul halinde yüksek fiyatlarla Avrupa'ya sattıkları bilinmektedir (Ünal, 2012).

Çeşitli ticari malların yanı sıra, temel gıda maddeleri ve üzüm gibi meyve-sebze ürünleri de kaçakçılar tarafından Avrupalı tüccarlara satılmaktaydı. Stratejik bir ürün olan temel gıda maddeleri alım ve satımına merkezi yönetim büyük özen göstermiştir. Buna rağmen, daha fazla kâr elde etmek isteyen tüccarlar bu ürünü yabancı tüccarlara kaçak yollarla satmıştır. 16. yüzyılda, hem iç hem de dış sebeplerden ötürü Osmanlı Devleti'nde kaçakçılık suçları işlenmiştir. Merkezi yönetimin kaçakçılığı engelleyememesinde, kaçakçıların sattıkları mallardan vergi ödememeleri ve bu malları daha yüksek fiyatlara satmaları etkili olmuştur (Yılmaz, 2020: 519-534).

4. XVI. YÜZYILIN SONLARINDA YAŞANAN GELİŞMELERİN OSMANLI ZANAATLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ekonomisi kentler ve köyler arasında yaşanan olumlu bir işbölümü XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan fiyat devrimleri, hammadde sıkıntısı gibi yaşanan mali bunalımlar Osmanlı zanaatları üzerinde de negatif etkisini göstermeye başlamıştır (Pamuk, 2003: 151).

Osmanlı Devleti'nde esnaf denilen zanaat ehli, devlete ait işyerlerinde çalışanlarla serbest olarak, yani kendi işyerlerinde çalışanlar şeklinde iki ana kısma ayrılırdı. Birinci gruptakilere yani devlette maaş karşılığı çalışanlara “ehl-i hıref-i hâssa” adı verilir ve devletin bunlar üzerinde doğrudan, esnaf teşekküllerine ve loncalara bağlı özel teşebbüsler üzerinde ise dolaylı olarak bir kontrol sistemi bulunurdu. Bu şekilde devlet, bütün esnaf kuruluşlarını hammadde temini, imalât, pazarlama, fiyat koyma ve satış aşamalarında denetim altında tutar ve ihtiyaç anında serbest meslek sahipleri de devlet hizmetine alınabilirdi. Buna genellikle savaş zamanlarında başvurulur, ordunun gıda temini, elbise, savaş malzemesi yapım ve onarımı gibi ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanırdı. Bu şekilde, ihtiyaç sebebiyle orduya katılan ve devlete ait olan iş yerlerinde istihdam edilen esnaf sınıfına “orducu esnaf” denilirdi Bu grupların bazı zamanlarda seferlere nakdi ödemelerle destek oldukları da görülmektedir. Fakat XVI. yüzyılda yaşanan mali bunalımlar sebebiyle bu sistem içerisinde de sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Kala, 1995).

Osmanlı Devleti'nde tarım dışında kalan ve şehirlerde oturan nüfusun büyük bir kısmı tüccar ve zanaatkârlardı. Zanaatkârlar ise Osmanlı Devleti'nde lonca teşkilatı adı altında bir araya gelmekteydiler. Lonca sistemi Osmanlı pazarlarında iş değiştirmeye pek müsaade etmemektedir. Her zanaatkârın mahallesi ve müşterisi bellidir. Buna gedik usulü denilmektedir. Bu usul ile pazarlarda rekabetin önlenmesi loncaların en önemli görevidir (Yalçın, 1979: 396).

Osmanlı devletinde lonca sisteminin genel olarak görevi üretimin denetlenmesi, hammaddenin ucuz yollarla esnaflar için satın alınabilmesidir. Alınan hammaddelerin lonca birliklerine üye olan esnaflar arasında adaletli şekilde dağıtılması, gedik usulüne bağlı olarak iş yeri açma ve kapatma denetimlerinin yerine getirilmesi, alanında

ustalaşmamış kişilere işyeri açma ruhsatı verilmemesi gibi görevlerini yerine getirerek üretim faaliyetlerinin kontrol edilmesi görevini üstlenmektedirler. Bu sistem özellikle ülke nüfusunun ihtiyaç duyduğu temel tüketim ürünlerinin temin edilmesi ve şehirlerdeki ekonomik hayatın sürekli canlı tutulması açısından son derece önemlidir. Bununla beraber lonca sistemi ordunun ve donanmanın ihtiyaç duyduğu bütün gereksinimlerin eksiksiz ve kaliteli bir şekilde karşılanması için gerekli çalışmaları da yürütmektedirler. Loncaların bir diğer önemli görevleri ise üretim ve ticaret faaliyetlerinin vergilendirilmesini sağlamaktır. Osmanlı devleti, loncaları birliklerini üzerinde ki yardımlarını arttırmakla birlikte kontrol mekanizması içerisinde de tutmuştur (Pamuk, 2017).

Bu süreçte, kadının ekonomik işlerdeki yardımcısı olan muhtesip tarafından genellikle "ihtisap" olarak bilinen çeşitli denetimler düzenli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu denetimler arasında, fiyat kontrolleri, vergi toplama esnaf ve ithal mallar arasında rekabet etme durumu, yeni açılan iş yerlerinin gözetimi, karaborsa faaliyetlerinin izlenmesi ve para değerinin denetimi bulunmaktadır (Kazıcı, 1998: 540-542).

Osmanlı İmparatorluğu geniş topraklara yayılmış çok etnikli, çok dinli bir siyasi organizasyondur. Bu muazzam yapıyı bir arada tutmak için ancak büyük ve güçlü bir orduyla mümkündür. Osmanlılar yeniçeri adını verdikleri düzenli ve profesyonel bir askeri birlik kurarak ordularının savaş kabiliyetini en üst seviyeye çıkarmışlardır. Yeniçeri Ocağı klasik yapısına kavuştuğu XVI. yüzyılda zamanının en seçkin birlikleriydi. Ancak bu güç yüzyılın sonlarından itibaren değişen şartlar neticesinde savaş meydanlarında zorlanmaya başladı. Bir zamanlar devletin askeri gücünün bel kemiği olan yeniçeriler, artık devletin gözünde çözülmesi gereken bir soruna dönüşmüştü. Dahası yeniçeriler ekonomik kayıplarını telafi etmek için "kâğıt üstünde" ya da "resmi öğretiler" askerilere yasaklanmış olan esnaflığa ve ticarete de el atmışlardır. Bu dönemde yeniçerilerde görülmeye başlayan değişim yeni ekonomik şartlara uyum sağlamanın bir yoluydu. Böylece askeri sınıfın bir parçası olan yeniçeriler zaman içinde Osmanlı yöneticilerinin "doğru öğreti" olarak meşrulaştırdıkları sosyal sınırları aşmama düsturunu çığnemiş oldular. Bu ihlal ise zamanla iki taraf arasında ciddi sosyal ve ekonomik çatışmalara dönüşecekti (Doğan, 2014: 137-152).

XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılda fiyatların artmasında etkili olan paranın değer kaybı işlemi ve bu yüzyıllar da yaşanan sefer dönemlerinde ortaya çıkan mali yük Osmanlı hazinesi üzerinde olumsuz etki yaratmıştı. Bu olumsuzluklara ek olarak karaborsacılık, yaşanan iklim koşullarına bağlı olarak kuraklık ve don olayları gibi doğal koşullarında üretim üzerinde ki etkileri göz önüne alınmalıdır (Altınay, 2000).

Tagışiler ile beraber Zigetvar Seferi ile başlayan; batıda Avusturya, doğuda İran ile yapılan uzun süreli savaşlar fiyatların yükselmesi ve karaborsacılık faaliyetlerinin gerçekleşmesi için gerekli koşulları oluşturmuştur. Fiyatların artmasında etkili olan bir diğer unsur, esnaf loncalarına kayıtlı olmayan yetkisiz kişilerin esnaflık yapmaya başlaması ve lonca sistemi içerisinde ki düzeni bozmasıdır. Bozulan lonca sistemi esnaflar arasında haksız rekabeti arttırmıştır. Özellikle akçenin değer kaybetmesi sonucunda gelirleri düşen bazı yeniçeriler ve sipahiler esnaflık yaparak yeni bir kazanç kapısı aramaya başlamışlardır (Kütükoğlu, 1983).

Lonca sistemi içerisinde dâhil olan yetkisiz ve tecrübesiz kişiler sadece yeniçeri ve sipahi gibi asker kökenli olan bireyler değillerdi. Toprağını terk ederek köyden kente göçen reaya sınıfı da lonca sistemine kayıt yaptırmadan ve gerekli izin belgelerini temin etmeden esnaflık işleri ile uğraştıkları tespit edilmiştir. 1584 yılında Bursa'da, kasaplar kethüdası önünde mahkemede yargılanan Hasan b. Sunduk'un, kasap ve çeyrekçi niteliği taşımadığı belirlenmiştir. Kasaplık mesleğini icra ettiği ve mahalle aralarında hayvan kesimi yaptığı suçlamasıyla yargılanması buna örnektir. Bu gibi durumlarda, esnaf oldukları için mahkemelerce açığa çıkarılan veya saraya şikâyet edilen kişiler de olmuştur (Erdoğan, 2019: 206-216).

XVI. yüzyıl ortalarından sonra Osmanlı hükümeti isteyerek ya da istemeyerek de olsa sanayileşme sürecine ayak uyduramadı. Sanayileşme hamlesini destekleyecek sanayi sektörünü dinamik hale getirecek tedbirleri almadı. Aksine bu duruma ters olacak birçok faaliyette bulunduğunu dahi söylemek mümkündür. Osmanlı devleti içerisinde yaşanan iç ve dış talep artışları dokuma sektörünü loncaların kuralları dışarısında kalarak köylere kadar yaygınlık göstermişti. Bu durum karşısında ise Osmanlı hükümeti lonca şikâyetlerini dikkate alarak artarak yayılan bu talebi kısıtlama yoluna başvurdu. Fiyat ve kalite kontrollerini loncalar lehine düzenleyerek oluşacak olan yeni rekabet ortamına engel oldu. Sonuç olarak ise Osmanlı hükümeti tekellere boyun eğerek üretimi sınırlandırmaya ve yeni girişimlerin önüne kesmeye başladı (Yalçın, 1979: 399).

Osmanlı esnaf ve zanaatkârları, mesleğe dışarıdan giren kişilerin yarattığı olumsuz etkilerden dolayı zamanla bozulmaya başlamıştı. Bu kişiler, mevcut düzeni bozarak sistemin işleyişine zarar veriyordu. Osmanlı esnaf ve zanaatkâr düzeni, liyakat ve tecrübeye dayalı olarak kurulmuş bir sistemdi. Ancak dışarıdan gelen liyakatsiz kişilerin bu yapıya girmesiyle, sistemin bu önemli özellikleri zedelenmişti. Özellikle bu yüzyılda, asıl mesleği askerlik olan ve ek iş olarak esnaflıkla uğraşan birçok kişi vardı. Bu kişiler, buldukları şehirlerde veya yakın çevrelerinde esnaflıkla ilgili işyerleri veya dükkânlara sahiptiler. Asker kökenli bu kişilerin esnaflığa girişi, düzenin bozulmasına ve esnaf ile zanaatkârlar arasında çeşitli sorunlara yol açtı. Bu durum, hem ekonomik hem de sosyal düzende çeşitli aksaklıklara neden oldu ve meslekte liyakat ve tecrübenin önemini gölgede bıraktı (Güler, 2000: 121-158).

Askerlerin bu alandaki faaliyetleri elbette sadece dükkân açmakla sınırlı değildi. Şehirlerde, devlet görevlilerine tehditler savurmak, ticaretle uğraşmalarına rağmen vergi veya her esnaftan alınan bac ödememek, karaborsa oluşturmak gibi eylemler de sergiliyorlardı. Bazı askerler, zanaatkârlara işleri için gerekli malzeme ve keresteyi geçerli fiyatlar üzerinden satmamak suretiyle baskı kurarak, ticarete spekülasyon yapma yoluna gidiyorlardı (Uluçay, 1942)

4.1. Lonca Maliyetleri Üzerine Etkisi

Esnaf ve zanaatkârın bir başka sorunu fiyatlarda meydana gelen dalgalanmalardı. Gerek paranın değer kaybetmesi yani hükümet tarafından gerçekleştirilen taşıma uygulaması sonucunda meydana gelen enflasyon gerekse doğal şartlara ve artan nüfus yoğunluğuna bağlı olarak yaşanan kıtlıklar nedeniyle hammaddenin pahalıya satılması, lonca sistemi içerisinde narh uygulaması ile belirlenen fiyatlar üzerindeki esnafın kâr haddini düşürüyordu. Çünkü esnafların önceden satın aldıkları bir hammaddenin işlenerek elde edilen yeni ürünün uygulanan narh sistemine bağlı olarak belirlenen fiyatı bir kâr payıyla satılırken, yaşanan doğal koşullara bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık sonucu yükselen hammadde fiyatı esnafların maliyetlerinin artmasına sebebiyet veriyor, bu durumda, esnafın elde edeceği kar oranları ortadan kalkıyordu. Sonuçta esnaf ve zanaatkârlar önceden yüksek gelirler kazanan durumdayken ilerleyen süreçte kazançları eriyerek gelir kaybı yaşamaya başlamışlardır (Güler, 2000: 121-158).

XVI. yüzyıl sonlarında yaşanan fiyat artışları etkisini ilk olarak loncalar üzerinde göstermiştir. Bu dönemde yaşanan fiyat artışları özellikle loncaların maliyetleri üzerinde etkisini göstermiştir. Loncaların yürürlükte bulunan narh kuralları dolasıyla fiyat artışı yapmaları kent yöneticilerin izinlerine bağlanmıştır. Loncaların ürettikleri ürünlerin maliyetleri fiyatlarına göre çok daha hızlı yükselmişti. Bir diğer deyişle loncalar tarafından üretilen ürünlerin fiyatları üretilen ürün maliyetlerinin çok daha gerisinde kalıyordu. Hal böyle olunca loncalar ile kent yöneticileri arasında fiyatlardan kaynaklı olarak sürekli anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Bu durumun diğer bir sonucu ise loncaların yükselen maliyetlere karşı ürünlerin kalitelerini giderek düşürülmeleri olmuştur (Pamuk, 2003: 151-152).

Osmanlı Devleti'nde genel olarak devletin, özel olarak da dış siyasetin zayıflaması Devlet gücünün zayıflamasıyla birlikte lonca teşkilatları da zayıflamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme sürecine girmesiyle birlikte savaşlardan elde edilen ganimet gelirleri kesilmiş ve savaşların çok yüksek olan maliyetleri esnafa konan vergilerle karşılanmaya çalışılmıştır. Gerileme süreciyle birlikte savaşlardan ve dış ülkelerinden elde edilen rant gelirleri kesilenlerin de esnaflığa başlaması böylece loncaların kâr marjını düşürmüştür (Durak ve diğerleri, 2010: 151-168).

Celali isyanları ve iç çekişmeler sonucu köyden kentlere göçün artması da bir başka sebep olarak değerlendirilebilir (Arslan, 2001). Hükümetin bunlardan 'çift bozan akçesi' adı altında bir ceza almasına rağmen bu göçlere engel olunamamıştır. Bu durum gerekli niteliklere sahip olmayan kimselerin esnaf arasına katılmasıyla, esnafın ürettiği malların kalitesinin düşmesine ve standartların bozulmasına neden olmuştur. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda devletin bütün kurumlarının gerilemesiyle beraber bazı yeniçerilerin esnaflığa, bazı esnafın da yeniçeriliğe geçmeye başlaması lonca teşkilatını olumsuz etkilemiştir. Böylece ehil olmayan kimselerin sisteme dâhil olması, kalitesiz ürünleri ve ahlakî bozulmayı artırarak lonca teşkilatının çözülmesini daha da hızlandırmıştır (Durak ve diğerleri, 2010: 151-168).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına giren yabancı altın ve gümüşün yarattığı enflasyon yüzünden ülkede fiyatlar kontrolden çıkma noktasına gelmişti. Bu durum özellikle İstanbul gibi tüketimin muazzam boyutlara ulaştığı bir kentte fiyatların hızlı bir şekilde artmasına ve alım gücünün de aynı hızla düşmesine

sebepe olmuş ve merkez ordusu konumundaki yeniçerilere ödenen para, önceki dönemlerde sahip olduğu değerinden çok uzaklarda kalmıştır (İnalçık, 1951: 629-684).

Bu ekonomik dar boğaz yeniçerileri sık sık isyana sevk etmiş ve maaşların artırılması yönetimden beklenmiştir. Bu arada, enflasyon altında ezilen yeniçeriler zor kullanarak çeşitli dükkân ve zanaata ortak olmuşlar, hatta loncalara katılarak şehir tabakalarıyla yakın ilişkiler kurup toplumsal tabanlarını genişletmişlerdir (Karpas, 2008: 61-79). Dahası yeniçeriler, şehir alt ve orta sınıflarıyla kurdukları bu yakınlaşma sayesinde devlete karşı ezilen bir tabakanın sözcüsü ve temsilcisi olma fonksiyonunu da yüklenmişlerdir (Elibol, 2009: 21-40). Sonuçta yeniçeriler askeri statülerinin verdiği gücü, siyasi söylemlerle birleştirerek devlet karşısındaki pozisyonlarını kuvvetlendirmişlerdir (Doğan, 2014: 137-152).

Loncalar ticari hayatta materyalist anlayışın getirdiği hedefler yerine İslami ilkeleri uygulamışlardır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin ticari anlayışında serbest rekabet anlayışı, gerektiğinden fazla kazanç elde etme, spekülasyon yaratma gibi davranışlar yerine toplumsal dayanışma ve yardımlaşma ön planda tutulmuştur. Fakat zamanla Avrupa'da üretilen ürünlerin ülke sınırlarına girişi ve kapitülasyonlar ile Lonca Teşkilatlarının mevcut düzeni sarsılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, esnafın lonca şeyhlerine duydukları güven azaldığı için şeyhler loncaların içerisindeki ahlaki ve mesleki yapıyı kontrol edemez hale gelmişlerdir. Bu da zamanla loncaların ortadan kalkmasına neden olmuştur (Demirci, 2003: 129-146).

Geçmişte Loncalar sayesinde karşılanan Osmanlı ordusu ihtiyaçlarının ithal ürünler ile de karşılanabilir olması Osmanlı Devleti'nin loncaları ithal ürünlerle rekabet konusunda korumama konusundaki bir nedeni olabilir. Yeterli sermaye birikimine sahip olmayan, Batı'ya göre basit aletler ile üretim yapan ve İslam anlayışını temel aldığı için rekabet kültürüne sahip olmayan loncalar Batı'nın ürettiği farklılaşmış ürünler ile rekabet edemez hale gelmişlerdir (Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 165-202).

Yeniçerilerin askeri sınıftan olmaları nedeniyle sahip oldukları güç gayri resmi olarak faaliyette buldukları ticarete, onların birer meslektaşları konumuna gelmiş olan esnafın ellerindeki malları satarken ya da alırken narh engelini aşmalarını kolaylaştırmıştır. Örneğin, Selaniki Mustafa Efendi de kendi tarihinde 1599 yılına ait temel gıda maddelerinin fiyatlarını verirken bu maddeleri satanların yeniçeri taifesinden olmaları nedeniyle devletin önceden belirlemiş olduğu narh fiyatlarını göz ardı

edebildiklerini yazmıştır (Selaniki Mustafa, 1999). Böylece yeniçeriler nüfuzları sayesinde elde ettikleri malları esnafa yüksek fiyatlardan satarak büyük karlar sağlamıştır (Doğan, 2014: 137-152).

4.2. Hammadde Temininde Yaşanan Sıkıntılar

Para arzının çoğalmasıyla Batı'daki fiyatların genel seviyesinin Osmanlı'dan daha yüksek bir hale gelmesi, Osmanlı sanayi hammaddelerinin Batı'ya akmasına yol açmıştır. Zaten yetersiz olan hammaddelerin Batı'ya satılması, yerli sanayide kullanılacak maddelerin fiyatlarının artmasına ve üretimin daralmasına neden olmuştur (Uçma, 2007: 178-180).

Avrupa ülkeleri merkantilist politikalar ile ticari faaliyetlerini başlatmış ve Osmanlı pazarlarına doğru yönelmişken, Osmanlı Devleti bu duruma karşı önlemler almamakla beraber kapitülasyon adı altında yabancı tüccarlara çeşitli ayrıcalıklar tanınması ve bunları git gide genişletmesi loncaların çözümlüşündeki en önemli faktörlerden biridir (Durak ve diğerleri, 2010: 151-168).

Fiyat devrimi neticesinde yaşanabilecek olan fiyat artışlarına karşı Osmanlı Hükümeti'nde narh sistemi uygulanıyordu. Bunalım dönemlerinde tüccarların fiyatlandırma politikaları bu sisteme uygun şekilde kadılar, sadrazamlar hatta zaman zaman padişahlar tarafından dahi kontrol edilirdi. Haksız yere yapılan fiyat artışları tespit edildiğinde ise en ağır şekilde çarşı meydanlarında dahi cezalandırılırdı. Bu şekilde baskıcı bir tavırlı yürütülen kontrol siyaseti, bozulan tımar sistemine bağlı olarak şehirlere artan göç oranlarının yüksek olması ve sonucunda şehir nüfusunun giderek artması, sikkelerde yaşanan değer düşüklüğü, yabancı tüccarlara verilen imtiyaz ve kapitülasyon hakları gibi olaylar sonucunda yerli mal fiyatları allak bullak olmuştur (Berkes, 2023: 298).

Fiyat devriminin Osmanlı zanaatları üzerindeki etkisi de mamul mallar ile tarımsal mallar arasındaki fiyat oranının yani iç ticaret hadlerinin ikinciler lehine değişmesi olmuştur. Avrupa da yaşanan fiyat hareketliliği, Osmanlı Devleti'nde artan nüfus sebebiyle tarımsal ürünün yetersiz kalmasına bağlı olarak loncaların ürettikleri ürünlerin maliyetlerinin, ürettikleri ürünlerin fiyatlarının üzerinde olmasına yol açıyordu. Hammadde fiyatlarında yaşanan bu artış lonca ustalarının karlarını ve

çalışanların ücretlerinin gerilemesine sebebiyet veriyordu. Bu dönemde Venedik ve İngiltere'nin Osmanlı pazarlarına getirdiği yünlü dokuma ürünlerinin loncalar üzerinde ciddi bir tehdit oluşturduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü bu ürünler Osmanlı pazarında yüksek gelirli kişilerin lüks tüketim ihtiyaçlarını karşılıyor ve ithalat hacimleri sınırlı kalıyordu (Pamuk, 2003: 152)

Elde ettiği kapitülasyonlarla Osmanlı esnaf ve sanatkârları karşısında avantajlı duruma geçen Avrupalı tüccarlar Anadolu pazarlarını gitgide ele geçirmeye başlamıştı. Standart üretim tekniğini değiştirmeyen ve pek çok tehditlerle sınırlandırılması devam eden yerli sanayi ise, önceleri kendisiyle aynı üretim tarzını uygulayan, fakat sanayi devrimiyle birlikte önündeki sınırlamalar kalkan ve kitlesel üretime geçen Batı sanayii ile rekabet edebilme gücünü yitirmiş. Ayrıca Batı sanayiinin artan hammadde ihtiyacı karşılanırken iç tüketimdeki azalmanın göz ardı edilmesi, yerli sanayii darboğaza itmiştir (Uçma, 2007: 142-146).

Tüccar ve esnafların ellerinde bulundurdukları ürünlerden en yüksek düzeyde kâr geliri elde etme istekleri her zaman ticari faaliyetlerde hâkim bir anlayış olmuştur. Ancak tüccar ve esnafların yüksek kâr elde etmek isteklerini, Osmanlı loncalarının arz ile talep arasında ki dengeye bağlı olarak belirledikleri fiyat hareketlerini denetleyen narh sistemi belirlemekteydi. Bu şekilde ürün fiyatlarının gereksiz şekilde artması engellenip halkın yüksek enflasyon altında ezilmesinin önüne geçilmek istenmektedir. Yani ürün fiyatlarının belirlenmesi lonca sisteminin yani devletin kontrolü altındaydı. Bu şekilde hem esnaf ve zanaatkârlar korunuyor hem de halkın enflasyon nedeniyle alım gücünün düşmesi engelleniyordu. Ancak, tüm bu tedbirlere rağmen, savaş, kuraklık ve salgın gibi felaketlerin yaşandığı dönemlerde, özellikle XVI. yüzyılın sonlarında, bazı tüccar ve esnaflar bu durumu kendi çıkarlarına kullanarak ürünler üzerinde istedikleri kârları elde ediyorlardı. Bu bağlamda Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (BDAGM) Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (OADB) 7 Numaralı Mühimme Defteri'nde yer alan bilgilere göre, İstanbul kadısına gönderilen hükümde, Mısır'dan gelen tüccar ve gemicilerin getirdikleri pirinci sur içinde stokladıkları belirtilmiştir. Bu durumun sonucunda piyasada pirinç sıkıntısı yaşandığı ve halkın pirinci yüksek fiyatlarla satın almak zorunda kaldığı ifade edilmiştir (OADB, 1998).

Fiyatların aşırı yükselmesi, halkın alım gücünü zayıflatmakta ve gerekli ürünlerin temininde sıkıntılar yaratmaktaydı. Bu bağlamda, sadece kendi çıkarlarını düşünen gemi kaptanlarının, yabancı tüccarlara satmamaları gereken ürünleri satarak Osmanlı pazarlarında ürün kıtlığına yol açtıkları görülmektedir. Örneğin, tüccar ve gemiciler tarafından İstanbul'a getirilmesi gereken yapağı, gön ve sahtiyen ürünlerinin Gelibolu, Silivri, Tekfurdağ iskelelerine götürülüp yabancılara satılması nedeniyle bu malzemelerin temininde güçlükler yaşanmıştır (OADB, 1998).

Gerekli ürünlerin temininde yaşanan zorluklar nedeniyle karaborsacılar, piyasadan uygun fiyata topladıkları ve depolarında sakladıkları bu ürünleri daha sonra aşırı fiyatlarla satarak haksız kazanç sağlamışlardır. Fiyatların aşırı artışı sonucunda halk ve merkezi yönetim, başkentin temel gıda maddelerini temin etmekte zaman zaman zorlanmışlardır. Karaborsacılar ise bu kıtlık ve darlık dönemlerinde stokladıkları ürünleri yüksek fiyatlarla satarak zenginleşmişlerdir. (Yılmaz, 2020: 519-534).

Osmanlı Devleti'nde yaşanan akçenin değer kaybından sonra karaborsacılar piyasadan topladıkları meyve ve sebzeleri kendilerine ait depolarında saklamışlardır. Bunun sonunda meyve ve sebze kıtlığının yaşanması üzerine Ege bölgesindeki kadınlara gönderilen hükümde aracılara meyve ve sebze satılmaması gerektiği, bu ürünlerin doğrudan gemi reislerine verilmesi emredilmişti. En büyük üzüm tedarikçileri arasında yer alan Ege bölgesinde dahi bir kantar üzüm fiyatınının 40 akçeden 120 akçeye çıkması, piyasada üzüm darlığına yol açmıştı (OADB, 1998).

4.3. Kaçakçılık Faaliyetlerinin Başlaması

Akdeniz ticaretinin ve yaşanan fiyat devriminin olumsuz sonuçları mamul mal rekabetinde değil hammadde ürünlerinde yaşanan rekabet nedeniyle ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyıl boyunca batı Avrupa da tarımsal ürünlere ait talep hızla artmıştır. Bunun en önemli nedeni ise mamul üretim teknolojisinin hızla gelişip maliyetleri düşürmesi olmuştur. Bu duruma bağlı olarak Avrupalı devletler ile iç pazarda rekabet edemeyen Osmanlı loncaları hükümetten belirli ürünlerin ihracatının yasaklanmasını talep ettiler. Fakat Osmanlı hükümeti tarafından bu konuda gerekli önlemler alınmadığı için kaçakçılık faaliyetleri kendini göstermeye başlamıştır (Pamuk, 2003).

Osmanlı köylerinde üretilen tarımsal ürünler artan nüfus artışı sebebiyle büyük kentlere ulaşmadan köylü halk tarafından tüketiliyordu. Tüketim dışında kalan tarımsal fazla ise büyük kentler ve Avrupalı tüccar arasında rekabete sebebiyet veriyordu. Merkezi hükümet Avrupalı tüccarların verdiği kadar yüksek fiyatlar veremedikleri için kentler ve loncalar pamuk, hububat, deri gibi ürünleri temin etmekte zorluklar yaşamaya başlamıştı. Buna karşılık Osmanlı hükümeti bu ürünlerin ihracatına yasaklamalar getirmeye başladı. Yapılan bu yasaklamalara rağmen denetim uygulamalarının yetersizliği dolayısıyla yerli tüccarlar Avrupalı tüccarlarla anlaşarak söz konusu hammaddeler üzerinde kaçakçılık faaliyetlerini arttırıyorlardı (Pamuk, 2017).

XVI. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti Akdeniz’de yaşanan ticarete pek de muhtaç durumda değildi. Hatta bu döneme kadar Akdeniz ticaretine yön veren güçlü bir devlet konumunda olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu yüzyılda gelişen gemi ticaretine karşı Osmanlı halkı giderek daha az yer tutmaya başladı. Çünkü Osmanlı tebaası tarıma ve kasaba zanaatlarına dönük kişilerdi. Toplumun bu geleneği devleti elverişsiz bir ortamda bırakıyordu. Geleneksel tarım ve lonca zanaatları limanlarda ticareti her ne kadar bir nebze arttırmış olsa da bu artış iç ticareti canlandırarak boyutta değil aksine dış ticarete yabancı tüccarların elinde gelişen bir sömürü ticaretine dönüşmüştür (Berkes, 2023: 312).

Osmanlı yöneticilerin uyguladıkları keyfi davranışları, özellikle de ekonomik koşulların kötüleştiği ve ahlaki değerlerin zayıfladığı dönemlerde esnaf ve zanaatkârların üzerindeki baskıyı arttırmıştı. Bu baskı, onların yasal ticaret kanallarından uzaklaşarak yasadışı yöntemlere başvurmalarına neden olmuştu. Meşru pazarlar, vergilendirme ve denetim altında oldukları için, esnaf ve zanaatkârlar bu pazarlardan kaçınarak kontrolsüz ve denetimsiz alanlarda ticaret yapmayı tercih ediyordu (Uluçay, 1942). Kaçak ticaret, sadece şehir merkezlerinde değil, aynı zamanda şehir dışındaki gizli mekânlarda da yaygınlaşmıştı. Bu olumsuz koşullar, esnaf ve zanaatkârların yanı sıra tüccarları da etkilemişti. Gümrüklerin bulunduğu iskelelerde faaliyet gösteren tüccarlar, hem deniz hem de kara yoluyla mallarını taşıırken aynı sorunlarla karşılaşılıyordu. Vergiden kaçınmak için mal kaçakçılığı yapma gereği duyan tüccarlar da, benzer şekilde yasadışı pazarlar oluşturmuşlardı. Bu durum, ekonomik düzeni ve ticari faaliyetleri olumsuz yönde etkileyerek, Osmanlı ekonomisinde önemli sorunlara yol açmıştı (Güler, 1992).

Osmanlı Devleti, Coğrafi Keşifler ve bu keşiflerin oluşturduğu yeni ticaret yollarından olumsuz anlamda en çok etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Bu döneme kadar ticaret yollarının kontrolünü elinde bulunduran Osmanlı devleti bu dönemden sonra okyanuslara kayan ticaret yolları üzerinde ki hâkimiyetini kaybetmiştir. Farklı bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu o dönemin en güçlü devleti konumundaydı. En önemli ticaret yollarından olan İpek Yolu ve Baharat Yolu, Osmanlı'nın kontrolü altındaydı. Bu yollar üzerinden elde edilen gümrük ve ticaret gelirleri, Osmanlı hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturuyordu. Muhtemelen bu nedenle, Osmanlı hükümeti kara ordusuna büyük önem verirken denizcilik faaliyetlerine yeterince ilgi göstermemişti. Ancak, coğrafi keşifler sonucunda yeni ticaret yollarının bulunmasıyla birlikte İpek ve Baharat Yolları eski önemini yitirmişti. Yeni ticaret yoluna hâkim olabilmesi içinde daha önceden gerekli özeni gösteremediği deniz kuvvetlerine ihtiyacı vardı. Bu dönemde yaşanan ekonomik krizlere bağlı olarak yeni bir donanma oluşturulması pek mümkün görülüyordu. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali dengesi bozulmuş ve devlet bütçesi zorlanmıştı. Bu durum, devletin içinde siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Uluçerler, 2018).

Yaşanan hammadde kıtlığı sonucunda lonca esnafı zorluklar çekiyor ve elde bulunan hammaddelerinde adaletsiz şekilde dağıtımını sonucunda lonca ustaları arasında ciddi anlaşmazlıklar oluşuyordu. Kıtlığın giderek arttığı dönemlerde işleyecek hammadde bulamayan lonca işletmeleri üretimlerini sonlandırıyor. Sonuç olarak ise kentlerde işsizlik olgusu kendisini göstermeye başlamıştı. Hammaddenin Avrupa ülkelerine yönelmesinden en fazla liman şehirleri etkileniyor, daha iç kesimlerde bulunan Pazar kentleri tüccarların bu bölgelere yoğun olarak uğrayamadıklarından dolayı bu durumdan pek fazla etkilenmiyordu (Pamuk, 2003: 152-153) Ömer Lütfi Barkan hocaya göre de hammaddenin Avrupa'ya yönelmesi Osmanlı zanaatları üzerine inen en büyük darbeydi.

Osmanlı devletinde XVI. yüzyılda esnaf ve zanaatkârların yaşadıkları sorunlardan bir tanesi de, üretim için ihtiyaç duydukları hammaddelerin temin edilmesiydi. Ülkede hammaddenin bulunmasının zor olmasının birkaç önemli nedeni vardı. Bu nedenler arasında kıtlık gibi doğal afetler, yabancı tüccarların yasaklanmış olmasına rağmen yerli esnaf ve zanaatkârların hammaddelerini kaçak olarak satın almaları, ülkedeki üretim azlığı ve şehir esnafı ile zanaatkârlarının stokçuluk yapması

bulunuyordu. Tüm bu etkenler, hammaddenin temin edilmesini güçleştiriyordu. Bu durum, hiç şüphesiz pazarlarda ve ekonomik yaşamda üretim yapmak isteyen esnaf ve zanaatkârları zor durumda bırakıyordu. Avrupa ülkeleriyle yapılan anlaşmalar sonucunda Anadolu şehirlerine gelen yabancı tüccarların, Osmanlı esnaf ve zanaatkârlarının kullanacağı hammaddeleri satın alıp götürmeleri, yasaklanmış olmasına rağmen bu işi kaçak yollardan yapmaları da hammadde sıkıntısının başlıca nedenlerindendir (Güler, 2000: 121-158).

Osmanlı Devleti'nin ekonomik gücü toprak sistemine yani devletin toprak üzerinde ki mülkiyetine dayalıdır. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti, ticaret ve sanayi devleti olmaktan ziyade, geçimini toprağa bağlayan ve sürekli tüketimde bulunan bir devlet konumundadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, İstanbul gibi büyük şehirlerin gıda ihtiyacını karşılamak için yabancı devletler ve tüccarlara çeşitli kolaylıklar tanımıştır. Bu yolla, piyasadaki ürün çeşitliliği artırılmaya çalışılmış ve bolluk ekonomisinin sürdürülebilirliği hedeflenmiştir. İaşe politikasına uygun olarak yabancı devletlere ve tüccarlara verilen ticari imtiyazlar, ilerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti'nde yaşanan mali istikrarsızlıkların başlıca nedenleri arasında sayılacaktır. Yabancı devletlerin tüccarlarına sağlanan ayrıcalıklar olan kapitülasyonlar, başlangıçta bu imtiyazları tanıyan padişahların yaşam süreleriyle sınırlıydı ve padişahlar bu ayrıcalıkları geri çekmekte serbesttiler. Ancak 1740 yılından itibaren bu kapitülasyonlar kalıcı hale gelmiştir (Faroqhi, 2006: 545-757).

Yabancı devletlere tanınan kapitülasyonlar sayesinde bu devletlerin tüccarları Kapitülasyonlara sahip olan yabancı devletlerin tüccarları, Osmanlı Devleti'nde serbestçe mal ithal ve ihraç edebiliyor, iç ve dış ticaret yapabiliyor ve limanları kullanabiliyordu. Bu tüccarlara tanınan gümrük vergisi kolaylıkları, zamanla ülke ekonomisine zarar vermeye başlamış ve yerli tüccarların yabancı rakipleriyle rekabet etmesini zorlaştırmıştır (Nebioğlu, 1986). Öte yandan, tanınan bu ayrıcalıklar yerli sanayiye zayıflatmış, ticarete uzmanlaşmış gayrimüslim halk, yabancı devletlerin etkisi altına girerek yerli tüccarlar karşısında tekel haline gelmiştir (Elibol, 2005: 61-76).

XVI. yüzyılın son çeyreğinden sonra Osmanlı maliyesi mali bunalımı iyice hissetmeye başlamıştır. Kırsal bölgelerde yetiştirilen tarım ürünleri büyük kentlerin ihtiyaçlarına karşılık veremeyecek konuma gelmiştir. Hatta yerli tüccarlar hükümetin koyduğu bütün yasaklamalara rağmen kentlerin iaşesinde ihtiyaç duyduğu ürünleri

kaçak yollarla Avrupalı tüccarlara satmaktaydı. Kent pazarlarına ulaşmayan hammaddeler loncaları ciddi anlamda bir darboğaza itmiştir. Kendi gıda ihtiyaçlarını karşılamak mecburiyetinde olan zanaat ustaları artık işlerini bırakmak zorunda kalmışlardır. Böylece büyük kentlerde işsizlik olgusu kendisini göstermeye başlamıştır. Yani XVI. yüzyılın son çeyreğinde kırsal bölgeler ve kentler arasında canlılık gösteren ve işbölümünü sağlayan ticaret yapısı bozulmuştur. Örneğin XV. yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyılın başlarında yüksek üretim düzeyinde çalışan Bursa'daki ipekli dokumacılık fabrikaları hammadde üzerinde yasadışı temin sorunu nedeniyle XVI. yüzyılın sonlarında hem yerel pazarlar için hem de uzak bölgelerde bulunan pazarlar için yaptığı üretim düzeyleri gerilemiştir (Pamuk, 2017).

SONUÇ

XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı ekonomisi gerek kazanılan savaşlar sonucunda elde ettiği gelirlerle, ticaret yollarında kurduğu hâkimiyetlerle gerekse tarımsal alanda uygulamış olduğu tımar sistemi sayesinde ekonomisini her zaman canlı tutmayı başarmıştır. Osmanlı Devleti'nde uygulanan tımar sistemi sayesinde devlet hem yüksek maliyetlere katlanmadan ordu içerisinde görev yapabilecek sipahi yetiştirebiliyor hem de hazineye ait olan vergileri çok geniş coğrafyaya hâkim olsa dahi herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmadan toplayabiliyordu. XVI. yüzyılın son çeyreğinde gelindiğinde ise Osmanlı ekonomisi artık gücünü kaybetmeye başladığı dönemlere girmiş bulunuyordu. Bu dönemde yaşanan nüfus hareketleri, çeşitli askeri sorunlar, savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler, akçenin değer kaybetmesi sonucunda yaşanan enflasyon olgusu, kırdan kente doğru yapılan büyük göçler ve kentlerde yaşanan işsizlik sorunu ayrıca girilen savaşların uzun süreli mağlubiyetlerle sonuçlanması gibi bir düzine ekonomik olumsuzluklarla karşılaşmıştır.

Osmanlı ekonomisinde yaşanan bu büyük buhranın temelinde yatan en önemli sebeplerden ilki devletin artık fethedeceği yerlerin bulunmaması sorunudur. İmparatorluk artık doğuda Safevi devleti sınırlarına, batıda Avusturya sınırlarına güneyde ise Afrika çöllerine kadar ulaşmıştı. İmparatorluğun artık daha geniş sınırlara ulaşması pekte mümkün görünmüyordu. Bu döneme kadar Osmanlı hâkimiyetine giren topraklarda uygulanan politikalar sayesinde toplanan vergiler merkez hazineye sorunsuz bir şekilde ulaştırılıyordu. Bu döneme kadar yapılan savaşlardan elde edilen ganimetler ve fethedilen toprak Osmanlı ekonomisi için ciddi gelir kaynaklarındandı. Fakat bu dönemden sonra Osmanlı ordusunun girdiği savaşlar için aynı durum pek söz konusu olamamıştır. Girilen savaşların uzun sürmesi ve mağlubiyetlerle sonuçlanması Osmanlı ekonomisi için ciddi olumsuzluklara sebebiyet verecektir.

Osmanlı İmparatorluğunu mali darboğazlara sürükleyen diğer bir neden ise Avrupa da gelişen savaş teknolojileridir. Osmanlı ordusunun en önemli gücü tımarlı sipahileri olmuştur. Savaş dönemlerinde orduya yetiştirdikleri askerler ile katılan sipahiler Osmanlı donanmasının en önemli gücü konumundadır. Bu dönem de gelişen savaş teknolojileri karşısında Osmanlı sipahileri yetersiz kalmıştır. Osmanlı atlı sipahileri savaşlarda ok ve yay gibi klasik usullerle düşmana karşı koymaya çalışmışlardır.

Bu dönemde kullanılan silahlara karşı uygulanan geleneksel savaş usulleri yetersiz kalınca Osmanlı ordusunda yer alan sipahiler artık değerini kaybetmeye başlamışlardır. Avrupalı devletlerin orduları artık merkeze bağlı eğitilmiş askerler haline almaya başlamış oysa Osmanlı tımarlı sipahileri ise sadece savaş dönemlerinde bir araya gelen diğer zamanlarda ise köylerde tarım alanlarında çalışan kişilerden oluşmaktaydı. Bu durum sonucunda ise Osmanlı hükümeti artık modern bir orduya olan ihtiyacının farkına varmıştır. Denizlerde ise Avrupalı Devletlerin kullandıkları gemilere karşı Osmanlı kadırgaları yine yetersiz kalmıştır. Bu dönemde Akdeniz hâkimiyeti de Osmanlı kontrolünden çıkmıştır. Kara ve deniz kuvvetlerinin geliştirilmesi zorunluluğu Osmanlı maliyesi üzerinde ciddi maliyetlere sebebiyet vermektedir.

Savaşlardan alınan olumsuz sonuçlara dayanarak giderek önemini kaybeden tımarlı sipahiler yerine Osmanlı Hükümeti artık düzenli bir ordu kurma girişimlerini başlatmıştır. Merkez hükümete bağlı olan bu askerler maaşlarını tımarlı sipahiler gibi topraktan elde etmiyor direkt olarak hazineden alıyorlardı. Artan asker ve yençeri sayısı Osmanlı merkez hazinesi üzerinde yüksek masraflar oluşturuyordu. Savaş dönemlerinde Osmanlı ordu masraflarının büyük kısmı tımarlı sistemi tarafından karşılanabilmekteydi. Ateşli silahların kullanımının yaygınlaşması sonucunda önemi kaybeden sipahi artık orduya bu maddi desteği sağlayamıyordu. Bu durum ise daha önce bahsettiğimiz gibi Osmanlı maliyesi üzerine ciddi yükler yüklemekteydi.

Osmanlı devletini mali buhrana sürükleyen asıl olay ise 1580 yılında gerçekleşen tağşiş olayı olmuştur. Osmanlı Devletiyle beraber bütün dünyayı etkisi altına alan devrimsel olay altın ve gümüş stokunun değişmesi olmuştur. Gümüş stokunun giderek artması gümüşü ucuzlatmıştır.

Bu yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan gümüş bolluğu bütün dünya ile beraber Osmanlı ülkesini de etkilemiştir. Avrupa'dan bütün dünyaya yayılan gümüş madeni Osmanlı Devleti'nde akçanın değerinin düşürülmesine sebep vermiştir. Osmanlı Devleti'nde bollaşan gümüş miktarı tağşişe sebebiyet vermiş bu durum ise fiyatlar genel seviyesinde artışa sebep olmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı pazarlarında fiyatlar neredeyse eskiye oranla üç misli daha artmıştır. Yaşanan tağşişe sadece enflasyonun da sebebiyet verdiğini söylemek pek doğru değildir. İkinci bir sebep olarak da arz ve talep dengesinin bozulmasından bahsetmek mümkündür. Bu yüzyılda yaşanan darboğazlar neticesinde tarımsal alanda üretim giderek azalmıştır. Köylü halk toprağını

terk etmeye başlamış üretim düşmüştür. Yaşanan nüfus artışları da göz önüne alındığında üretilen ürünler yetersiz kalmış ve fiyatların yükselmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devletine ait balkanlar da ve Anadolu da bulunan darphanelerin süreç içerisinde üretimlerini azaltması da bu durumun olumsuz etkileri arasında gösterilebilir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayan mali bunalım, Osmanlı mali yapısını derinden etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle savaş teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, sürekli maaş alan ve ateşli silahlarla donatılmış merkez ordularının önemini arttırmıştı. Bu gelişmeler hem Osmanlı maliyesine önemli bir yük getirmiş hem de devlet gelirlerinin büyük bir bölümünün merkezi hazinede toplanması zorunluluğunu doğurmuştur. Bu durum ise tımar sisteminin bozulmasına giden yolu açmıştı. Tımar sistemi sayesinde çeşitli kamu hizmetleri yerine getirilebildiği gibi bir aracı kullanılmadığı için verginin kolay ve masrafsız olarak da toplanması sağlanıyordu.

Tımar sisteminin bozulması sipahilerin önemini giderek azaltmıştır. Osmanlı Devleti'nde klasik mali sistemde vergiler iki türlü toplanmaktaydı. Birincisi; dirlik olarak görevlilere verilerek dirlik sahibinin topladığı vergiler. İkinci yöntem olarak; doğrudan hazineye aktarılan vergiler yani, devletin vergi kaynağını işletmesi ve bu kaynağın gelirlerini nakdî olarak hazineye aktarmasıydı

Osmanlı ordusu için son derece önemli olan sipahilerin savaş dönemleri dışında görevleri arasında vergi toplama işlemleri de vardı. Tımar sisteminin bozulması sonucunda ise dirlik gelirleri artık merkez hazineye eskisi kadar ulaşmıyordu. Hükümetin vergi gelirlerini doğrudan hazineye ulaştırmak için geliştirdiği diğer yöntem ise iltizam sistemi olmuştur. Bu sisteme göre vergi gelirlerini en yüksek oranda devlete teslim etmeyi garanti eden kişilere bu görev verilmekteydi. Açık arttırma usulü ile en yüksek geliri hazineye ulaştırmayı kabul eden kişilere mültezim denilmekteydi. Mültezimlerin asıl amacı devlete toplamayı garanti ettikleri vergileri topladıktan sonra kar elde etmektir. Kendi karlarını arttırmak içinse köylü halk üzerinde baskıları arttırarak daha fazla nakdi varlık toplamaya başlamışlardır.

Köylü halk üzerinde sadece mültezimlerin uyguladığı vergi baskıları bulunmuyordu. Osmanlı Hükümeti yaşadığı mali bunalım karşısında çözüm olarak vergi oranlarını arttırmak yerine yeni vergi usulleri belirlemiştir. Özellikle savaş dönemlerinde veya olağanüstü zamanlarda toplanılan vergiler artık her sene artan oranlı şekilde

toplanmaya başlanmıştır. Olağanüstü dönemlerde toplanılması söz konusu olan bu vergiler daha önce herhangi bir miktara bağlanmadığı için hükümet tarafından miktarları sürekli olarak arttırılmıştır.

Kırsal kesimde yaşayan halkın üzerinde Mültezim baskısıyla birlikte hükümetin alışkanlık haline getirerek uyguladığı vergi politikalarına dayanamayan halk ilk olarak mültezimlere borçlanma yolunu tercih etmiştir. Fakat bu süreç içerisinde uygulanan yüksek faizler ve tefecilik uygulamaları karşısında giderek güç kaybeden köylüler artık topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Toprağın terk edilmesine bağlı olarak üretim giderek azalmıştır. Sonuç olarak ise yaşanan mali bunalım giderek derinleşmeye başlamıştır.

Osmanlı Devletinde tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte tarımsal alanda yeni bir üretim eğilimi olarak çiftlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devletinde mevat denilen boş ya da terk edilmiş toprakların ekonomiye tekrar kazandırmak ve vergi gelirini artırmak amacıyla devletin bu toprakların üretime dâhil etme düşüncesiyle çiftlikler ortaya çıkmıştır. Mevat çiftlik sahiplerine verilen ‘temlikname’ belgeleri sayesinde topraklar kanunlara uygun şekilde özel mülk haline getiriliyordu. Bir çift öküzü sürdüğü topraklara ise reaya çiftlikleri denilmekteydi. Bunlar köylü halka geçimleri karşılığında verilen topraklardı.

Osmanlı Devletinde çiftliklerin bazısı tımar sistemi içerisinde örgütlenmişti. Ancak bu dönemde ortaya çıkan çiftlikler klasik tımar düzeninin özelliklerinden uzaklaşmaya başlamış ve kimi zaman mülkiyet ya da yarı mülkiyet hakkını doğuran çiftlikler olmuşlardır. Yani gerçekte tımar sistemi içinde devletin elindeymiş gibi görünen bazı çiftlikler mülk ya da yarı mülk olarak şahıslara devredildiği anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılın sonlarında tımar sisteminin bozulması, yerel güçlü unsurların büyük toprak parçalarını ele geçirip köylüler üzerindeki baskıyı artırmasına neden olmuştur. Avrupa’daki cazip pazarlara yönelik tarımsal üretim, bu büyük toprak sahiplerinin önceliği haline gelmiştir. Bu eğilim özellikle Balkanlar’da büyük çiftliklerin kurulmasıyla belirginleşmiştir.

XVI. yüzyıl ve sonrasında, İstanbul, Bursa ve Edirne gibi büyük şehirlerin çevresinde özel mülkiyete ait çiftliklerin sayısında artış görülmektedir. Devlet yetkililerinin, köylülerden toprak satın alarak sebze ve meyve yetiştiriciliği veya

hayvancılık yapıp yüksek kazanç sağladıkları çiftliklere dönüştürdükleri gözlemlenmektedir. Osmanlı toprak hukukuna göre toprağı canlandırmak amacıyla yapılan bu işlemler, özel mülkiyet anlayışını da hızlandırmıştır. Bu durum, miri toprak sistemine dayanan vergilerin toplanmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, Osmanlı toplumunda toprağı genişleten ve çiftliklere dönüştüren yeni bir sınıf ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun temel yapılarından biri olan tımar sisteminin çöküşü, dönemin ekonomik ve sosyal yapısında büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu sistemin bozulması, hükümetin uyguladığı fiyat politikaları, ticari yasaklar ve idari denetimlerin yetersizliği ile daha da karmaşık hale gelmiştir. Tımar sisteminin çözülmesiyle köylüler, geçimlerini sağlayamadıkları için topraklarını terk etmeye başlamışlardır. Tarımsal üretimde kullanılan toprakların meralar haline dönüştürülmesi ve özel mülkiyete ait büyük çiftliklerin yaygınlaşması, köylülerin topraktan kopuşunu hızlandırmıştır.

Bu dönemde, tımar sisteminin çöküşünün yanı sıra, kaçakçılık, faizcilik ve tefecilik olayları da artış göstermiştir. Bu durum, Osmanlı toprak yapısında ciddi başarısızlıklara neden olmuş ve ekonomik yapıyı derinden sarsmıştır. Devletin idari ve mali politikalarının etkisiz kalması, ekonomik krizlerin derinleşmesine yol açmıştır. Köylülerin tarım dışı alanlara yönelmesi ve toprağın verimsizleşmesi, tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir.

Sonuç olarak, tımar sisteminin bozulması, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik ve sosyal bir krize dönüşmüştür. Devletin uyguladığı politikaların başarısızlığı, köylülerin topraklarını terk etmesi, tarımsal üretimdeki gerileme ve ticari yasakların etkisiyle, Osmanlı toprak yapısında büyük bir değişim yaşanmış ve bu durum, imparatorluğun ekonomik yapısını derinden etkilemiştir.

XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ekonomisi kentler ve köyler arasında yaşanan olumlu bir işbölümü XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan fiyat devrimleri, hammadde sıkıntısı gibi yaşanan mali bunalımlar Osmanlı zanaatları üzerinde de negatif etkisini göstermeye başlamıştır. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Hükümeti, sanayileşme sürecine ayak uydurmakta zorluk çekmiştir. Sanayileşme hamlesini destekleyecek dinamik tedbirler almadığı gibi, bu duruma ters düşecek pek çok faaliyet de gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devletinde iç ve dış talep artışları, dokuma sektörünü loncaların kontrolü dışında kalarak köylere kadar yayılmaya başlamıştır. Bu talep artışı, dokuma sektörünün lonca kurallarından bağımsız olarak genişlemesine yol açmıştır.

Bu durum karşısında, Osmanlı Hükümeti loncaların şikâyetlerini dikkate alarak bu genişlemeyi sınırlama yoluna gitmiştir. Fiyat ve kalite kontrollerini loncalar lehine düzenleyerek, oluşacak yeni rekabet ortamını engellemeye çalışmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı Hükümeti tekelci uygulamalara başvurmuş ve bu, üretimin sınırlandırılmasıyla birlikte yenilikçi girişimlerin önünün kesilmesine neden olmuştur. Bu politikalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayileşme sürecine tam anlamıyla katılımını engellemiş ve ekonomik gelişimin yavaşlamasına yol açmıştır.

Avrupa'da yaşanan gümüş bolluğu fiyatların genel seviyesinin bu bölgede yükselmesine sebep olmuştur. Bu durum ise Osmanlı sanayi hammaddelerinin Avrupalı devletlere doğru kaymasına yol açmıştır. Osmanlı devletinde yetersiz olan hammaddelerin Avrupalı tüccarlara satılması, yerli sanayide kullanılacak maddelerin fiyatlarının artmasına ve üretimin daralmasına neden olmuştur. Bu dönemde yaşanan yine kaçakçılık ve karaborsacılık faaliyetleri Osmanlı üretimini olumsuz şekilde etkilemiştir. Bütün bu süreçler içerisinde ise Osmanlı maliyesi XVI. yüzyılda derin bir mali buhran ile karşılaşmıştır.

Osmanlı iktisat tarihi içerisinde XVI. yüzyıl mali bunalımının tımar, çiftlik ve zanaatlar üzerinde ki etkisi incelenmiş olup yaşanan iktisadi dalgalanmalar sonucunda toplumun ve uzun yıllar uygulanan ekonomik sistemin uğradığı değişiklikler derinlemesine incelenmiş durumdadır. Sonuç olarak Osmanlı devletinin yaşadığı mali bunalımları konu alan çalışmalar içerisinde bilgi birikimi arttırılmış ve yeni yapılacak olan çalışmalar için önemli bir başlangıç noktası oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

- Agoston G., (2022), Karşılaştırmalı Perspektifle Osmanlı Askeri ve Deniz Gücü: İnebahtı Öncesi ve Sonrası, Tarih Dergisi, Sayı: 76, 2022, 1-19
- Ahmed Cevdet Paşa (1972), Tarih-i Cevdet, İstanbul: Üçdal Neşriyat
- Akbaş, H. E., Bozkurt, S., & Yazıcı, K. (2018). Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması. Muhasebe Ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi(09), 165-202.
- Akdağ M, (1949), “Medreseli İsyancıları”, C. 1, S. 4, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, ss. 361-387.
- Akdağ, M. (1945). Tımar Rejiminin Bozuluşu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 3(4), 419-431.
- Akdağ, M. (2013), Türk Halkının Dirlik Ve Düzenlik Kavgası, II. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Akyılmaz S G, (2004), “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı, C. 8, S. 1-2, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, s. 221-271.
- Altınay, A. R. (2000). Onuncu asr-ı hicride İstanbul hayatı (2 b.). (A. Soysal, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Armağan, A. . (2011). Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler. Gazi Akademik Bakış, 5(9), 139-156.
- Ay, H. (1991), “Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve Sebepleri”, DEÜ İİBF Dergisi, 6(2), 312-332
- Aydın, H. V. (2001). Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci Ve Bazı Değerlendirmeler. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, 12(12), 65-104. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000469
- Aysan, M. A. (2018), “Dünya’da ve Osmanlı Devleti’nde Enflasyon”, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 14 s. 92-123.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 7 Numaralı Mühimme Defteri, (975-976 / 1567–1569), Özet – Transkripsiyon, Ankara, 1998.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), 46 Numaralı Mühimme Defteri

- Batmaz, E. (1996). İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları. Tarih Araştırmaları Dergisi, 18(29), 39-50. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000103
- Berkes, N. (2023), Türkiye İktisat Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Buluş, A. (2022), Tük-Osmanlı İktisat Tarihi, Nobel Yayınları, Ankara.
- Cem, İ. (2016), Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Ceylanlı, Ş. (2011). Osmanlı Ordusunun Bozuluşu ve Çöküşü. Istanbul Journal of Sociological Studies(22), 159.
- Cin H / Akyılmaz S. Gül; (2000), Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite Ve Osmanlı Düzeni, Çağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Adana, Haziran
- Cin H, (1987), Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Çakır, C. (2012). Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi. İstanbul: Küre Yayınları.
- Çelik, B. (2018). Osmanlı Devleti’nde timar rejimi sona ererken Aydın Sancağı’nda darphaneye devredilen çiftlikler hakkında bazı bilgiler. Tarih Araştırmaları Dergisi, 37(63), 267-280. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000683
- Çizakça, M. (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla)”, Osmanlı Ansiklopedisi İçinde, (C.3 s. 226-233), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Demirci, M. (2003). İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri. İstanbul: İstem Dergisi, 2, 129-146
- Doğan M (2014). Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Yeniçeriler. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 31(1), 137 - 152.
- Durak, .Y.İ., & Yücel, D. A. (2010). Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri Ve Günümüze Yansımaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 151-168.
- Elibol, A. (2009). Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü. Gazi Akademik Bakış Dergisi, 3 (5), 21-40.
- Elibol, N. (2005), “XVIII Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, OGÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 61-76.
- Erdoğan, A. (2019). Suç ve ceza: Osmanlı toplumunda bireysel suçlar ve cezalar (1559-1609. 208. Sivas: Yayımlanmamış Doktora Tezi.

- Erdoğan, M. (2022). Osmanlı Toplumsal Tabakalaşma Sistemi Ve Bu Sistemin On dokuzuncu Yüzyıl Anayasal Gelişmelerine Etkisi. *Adalet Dergisi*(69), 133-174. <https://doi.org/10.57083/adaletdergisi.1217764>
- Ergenç Ö. (1999), “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, Osmanlı (Editör: Güler Eren, Bilim Editörleri: Kemal Çiçek, Cem Oğuz), C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 32- 39.
- Faroqhi, S. (2006), “Krizler ve Değişim 1590-1699”, (ed. H. İnalçık & D. Quataert), içinde: Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2, (Çev. A. Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık, 545-757.
- Genç, M. (2014), Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi, XI. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gilles, V. (1987). “XVI. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyinde Steplerde Bulunan Osmanlı Kolonizasyon Çiftlikleri”, (çev. Yavuz Cezar), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 43/1-4, Prof.Dr. S.F. Ülgener'e Armağan, İstanbul s. 79-109.
- Güler, İ. (1992), XVIII. Yüzyılın ilk Yarısında Sinop (İdarî Taksimat ve Ekonomik Tarihi), İstanbul Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Güler, İ. (2000). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(2), 121-158.
- Güran, T. (2017). İktisat tarihi. İstanbul: Der Yayınları
- Howard, D. A, (1988), *The Ottomon Timar System and It's Transformation 1563-1656*, UMI Dissertation Service.
- İnalçık, H. (1951). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve inkişaf Devrinde Türkiye'nin iktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle. *BELLETEN*, 15(60), 629-684..
- İnalçık, H. (2008), *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara
- Kala, A. (1995). Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi (Cilt 11). Türkiye Diyanet Vakfı İSAM.
- Karaboğa D, Bozdoğan R (2021). Osmanlı Timar Sisteminin Uygulanışında Yaşanan Problemlere Dair Bazı Tespitler. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 331 - 350.
- Karpat, K. (2008). Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus (K. D. Akile Zorlu Durukan, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Kazıcı, Z. (1988), “Ahilik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 1, İstanbul 1988, s. 540-542
- Keyder Ç, (2011). Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul,
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2007(16), 1-24.
- Kütükoğlu, M. S. (1983). Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- McGowan, B. (1981), “Economic Life in Ottoman Empire Before The First World War”, The Economic History Review, 281-305.
- Nebioğlu, O. (1986), Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Onur, Y. B. (2023). Osmanlı Devleti’nin İktisadi Olarak Gerileme Sebepleri- Geliri Tabana Yayıma Uygulamalarının Sürece Olan Etkilerinin Değerlendirmesi. Uluslararası Sosyal Ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi, 4(2), 200-224. <https://doi.org/10.62001/gsijses.1356844>
- Ortaylı, İ. (2000), Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Önalın, G.O. (2023). Osmanlı Ekonomisi’nde Çerçeve, Problem ve Zihniyet. Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar – V, Özgür Yayın Dağıtım, 101-137. <https://www.ceeol.com/search/book-detail?id=1173169>
- Özvar, E. (2003), Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Uygulaması, Kitabevi Yayın No.201, 1-295.
- Özyüksel M, (1993). Feodalite ve Osmanlı Toplumunu, Bursa, s. 103–104
- Pala, C. (1996), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Örgütlenme”, Ekonomik Yaklaşım, 7(21), 39- 69.
- Pamuk, Ş. (2003), Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914 (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş.(2007), Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914 (8. Baskı), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş.(2017), Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş.(2021), Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Sakal M, Gölçek A. (2017). Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve Reform. *Sosyoekonomi*, 25(34), 11 - 32.
- Sayâr, N. S. (1977). Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları. İstanbul: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları. No: 288/513.
- Selaniki Mustafa Efendi (1999). Tarih-i Selaniki. (M. İpşirli, Haz.). Ankara: TTK
- Sofracı, İ. E., & Ergenoğlu, M. (2016). Devletin Mültezimlerle Uzlaşma Yöntemleri: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı Örneği / The Negotiation Methods Between the Taxman and the State: The Example of Adana Sanjak in XVIIIth Century. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35).
- Şahinöz, A., & Teoman, Ö. (2002). Osmanlı Tarımında Bir Sistem Tartışması: Timar. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(3), 67-78.
- Tabakoğlu, A. (1985), "Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300-1750)". *MÜİF. D, II, İstanbul. S 247-255*
- Tabakoğlu, A. (2014), Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016), Osmanlı Mali Tarihi. Dergâh yayınları: İstanbul
- Taş, H. (2006), XVII. Yüzyılda Ankara, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tunus, O. (2019). 17.Yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Büyük Kaçgun'un Neden Ve Sonuçları. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 15(2), 409-421. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2019252102>
- Uçma, İ. (2007). Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik, İşaret Yayınları, İstanbul
- Uluçay, M. Çağatay, XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı , İstanbul 1942.
- Uluerler, S. (2018). Coğrafi Keşifler ve Avrupa'nın Yayılması. S. Hilmi Özkan (Ed.), *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık
- Ünal, M. A. (2012) Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Ünsal C. (2023), Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Değişim ve Kapıkulu Süvarileri (16-17 Yüzyıl), *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı: 7, 1-38.
- Üstündağ Özdemir, N. (2019). Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807). *Bilig(90)*, 245-254.
- Wallerstein, I., Decdeli, H., & Kasaba, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci. *Toplum ve Bilim*, (23), 41-54

- White, S, (2013). Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları, Çev.: Nureddin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul,
- Yalçın, A. (1979), Türkiye İktisat Tarihi, Ayyıldız Yayınları, Ankara
- Yerasimos S. (1977), Az gelişmişlik sürecinde Türkiye: Bizanstan Tanzimata, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, B. E. (2002), Osmanlı İmparatorluğunu Dış Borçlanmaya İten Nedenler Ve İlk Dış Borç. Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi (4): 186-198.
- Yılmaz, S. (2020). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Karaborsacılık Ve Kaçakçılık. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30(2), 519 - 534.
- Yörük, D. (2019). XVI. Yüzyılın Ortalarında İltizam Sisteminin Yaygınlığı: Lârende Kazası Örneği. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi(47), 217-238. <https://doi.org/10.21563/sutad.855812>

ÖZGEÇMİŞ

Emre YEGİN, Kastamonu üniversitesi iktisat bölümünden 2018 yılında mezun oldu. Mezuniyetinden sonra özel sektörde çalışma hayatına başladı. İlerleyen yıllarda Türkiye Diyanet Vakfı Karabük Yükseköğrenim Erkek Öğrenci Yurdu'nda müdür yardımcılığı görevine başladı. 2022 Şubat döneminde Karabük üniversitesi iktisat anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı.